

HRVATSKA REVIJU

Cijena 30,00 kn
Godište XII / 2012.
Broj 4

ČASOPIS MATICE HRVATSKE



Hrvatska cirilična baština
Likovnost i identitet: Priznanje Hrvatske
600. obljetnica grada Crikvenice
Hrvatska seljačka stranka u Kanadi

Anka Žagar

*Crtaj je moja
prva noć*
Izabrane pjesme

MATICA HRVATSKA

Anka Žagar
CRTA JE MOJA PRVA NOĆ
Izabrane pjesme

Izabrao i pogovor napisao
ZVONIMIR MRKONJIĆ

biblioteka
HRVATSKI PJESNICI

format: 14 x 21 cm

opseg: 288 str.

tvrdi uvez

Matica hrvatska, 2012.

cijena: 180,00 kn

ISBN 978-953-150-980-0

Lirika Anke Žagar obasjana je čudom jezika koje joj pomaže da se podatno otvori mnogo-vrsnim čitateljskim otkrićima, da istrošenom jeziku vrati svježinu, da prvotnu jalost uzvrati srećom preimenovanja.

U poeziji Anke Žagar niti jedan stih i niti jedan zvuk nisu zauvijek fiksirani.

Slobodan protok citata i aluzija, svjesne afazije i stereotipije te neobična narativnost te lirike stvaraju u čitatelja osjećaj erotične i taktilne bliskosti s glasom u tim pjesmama.

Nakon Vesne Parun, hrvatska poezija nije imala bujnijega ženskog glasa od onoga koji pripada Anki Žagar.

Slobodan Prosperov Novak

**Hrvatska revija 4/2012.**

Časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu življenja.
Utemeljen 1928.
Obnovljen 1951. u Buenos Airesu.
Od 1991. ponovno u Hrvatskoj.
Izlazi tromjesečno.

Nakladnik
Matica hrvatska
Ulica Matice hrvatske 2, Zagreb

Za nakladnika
Igor Zidić

Glavna urednica
Mirjana Polić Bobić

Uredništvo
Dubravka Oraić Tolić, Cvijeta Pavlović,
Mirjana Polić Bobić, Josip Užarević

Fotografija na naslovnici
Nova Bačanska ploča, Boris Ljubičić

Likovno-grafički urednik
Željko Podoreški

Suradnici

Vera Blažević Krežić, Ivan Botića, Mirko Brković, Lovorka Čoralić, Stjepan Damjanović, Maša Grdešić, Vinko Grubišić, Branka Hlevnjak, Zdravka Jelaska Marijan, Josip Lisac, Milica Lukić, Boris Ljubičić, Mirjana Matijević Sokol, Lejla Nakaš, Anica Nazor, Mirjana Polić Bobić, Marko Rimac, Helena Sablić Tomić, Seid Serdarević, Ivan Supičić, Ivana Šojat-Kučić, Ana Šverko, Nikica Talan, Anica Vlašić-Anić

Lektura i korektura
Mirjana Matajka

Tajnica uredništva
Dorotea Milas

Priprema za tisak
Služba tehničke pripreme MH

Tisk
Denona d.o.o., Zagreb

http://www.matica.hr/hrvatska_revija
ISSN 1330-2493

Uredništvo: Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2
telefon (01) 48 19 195, (01) 48 78 360
telefaks (01) 48 78 369
e-mail: hrvatska_revija@matica.hr

Cijena pojedinačnog broja iznosi 30,00 kn odnosno 4,50 EUR. Godišnja pretplata za Hrvatsku, uključujući poštarinu, iznosi 120,00 kn, a za inozemstvo 60,00 EUR.

Kunske uplate na žiro račun broj
2481000-1110106604

kod Kreditne banke Zagreb d.d.

Devizne uplate na IBAN broj HR96223600001101517838
kod Zagrebačke banke.

Objavljivanje »Hrvatske revije« potpomogli su Ministarstvo kulture RH i Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba.

UVODNA RIJEĆ

Poštovani čitatelji,

pred vama je posljednji, četvrti broj Hrvatske revije u godini 2012. Njime ovo uredništvo zaokružuje prvu godinu svojega rada u nadi da će u 2013. godini povratiti uobičajeni ritam izlaženja našeg časopisa. Nije to, dakle, ni »naš« prvi broj, ni »božićni« broj koji zbog nadnevka nalaže i posebne teme, nego, rekli bismo, broj bez posebnih obilježja.

Međutim, već po sadržaju broja vidjet ćete da su prilozi u njemu veoma aktualni. Aktualnošću jamačno prednjače »Tema broja« te tekst »Priznanje« u rubrici »Likovnost i identitet«. Naime, tema je ovog broja hrvatska cirilična baština – veliko poglavje hrvatske kulturne baštine koje je, međutim, u prošlosti zapostavljano zbog političkih okolnosti u kojima je hrvatska kultura živjela ili je pak bilo (i još uvijek jest) predmetom netočnih i zlonamjernih atribucija. U »Priznanju« Boris Ljubičić u povodu dvadesete obljetnice priznanja Republike Hrvatske, koje je i ove godine prošlo neoprostivo neprimjetno i tiho, u sinkretičkom obliku na razmeđu memoara i male povijesti govori o vrijednosti i važnosti, s jedne, te realnosti, s druge strane, likovnog identiteta Hrvatske.

U »Povjesnici« ovoga puta govorimo o djvjema zaista važnim obljetnicama: o šeststotoj obljetnici osnutka grada Crikvenice temeljem isprave kneza Krčkoga Nikole IV. iz 1412. godine te o sedamstotoj obljetnici najstarijega sačuvanoga srednjovjekovnoga splitskog statuta, onoga iz 1312. godine. Od važnih obljetnica u hrvatskoj kulturi koje se obilježavaju u godini 2012. ovoga puta spomenuli smo se još jedne, naime, stote obljetnice početka objavljivanja središnjeg dijela Zagorkine *Gričke vještice*. U rubrici »Hrvati u svijetu nekad i danas« donosimo čak tri priloga: o hrvatskoj bratovštini u južnoj Engleskoj, o hrvatskoj lozi Pušićevih u službi portugalske krune te o djelovanju Hrvatske seljačke stranke među hrvatskim iseljeništvom u Kanadi.

Unamjeri da našem čitateljstvu približimo i ono najaktualnije, u ovom broju započinjemo niz koji će jamačno potrajati u tijeku cijele 2013. godine, a u kojem ćemo donijeti nekoliko opširnih prikaza festivala hrvatske kulture u Francuskoj. Ta nam se kratka kronika čini to važnijom što sad svi znamo da će pojedini dijelovi te slojevite manifestacije gostovati i u drugim europskim zemljama, dok su neki (primjerice, izložba fotografije) već postavljeni i u Hrvatskoj, zasad samo u Zagrebu. Pratimo i nedavni skup o glagoljaštvu te nova gibanja u domaćem dizajnu, predstavljanje nove knjige Ivana Aralice, ali predstavljamo i dva vrijedna historiografska izdanja nešto starijeg nadnevka, dosad neprikazana u Reviji: *Židovi u povijesti Splita i Hrvati i Ilirske pokrajine*, zbornik sa skupa o dvjestotoj obljetnici uspostave Ilirskih pokrajina, iz 2010. godine. Naposljetku ističem i veoma nam dragu rubriku »Neobjavljena hrvatska književnost«: ovoga puta donosimo priopovijetku Ivane Šojat-Kuči naslovljenu »Kraj«.

Nadamo se da će vam i ovaj broj Hrvatske revije biti zanimljiv.

Za uredništvo, s poštovanjem,

Mirjana Polić Bobić
Glavna urednica

Kazalo

TEMA BROJA: HRVATSKA ĆIRILIČNA BAŠTINA

Stjepan Damjanović Hrvatska čirilična baština u povijesti hrvatske kulture i njezino mjesto u hrvatskoj filologiji	4
Anica Nazor Dubrovački čirilski molitvenik iz 1512. godine	8
Lejla Nakaš Hrvatsko-bosanska čirilična korespondencija 16. i 17. stoljeća	12
Josip Lisac Šibenska dionica hrvatske čirilične baštine	17
Milica Lukić, Vera Blažević Krezić Tragom hrvatske čirilične baštine u Slavoniji	20
Ivan Botica, Marko Rimac Mletačko i tursko dopisivanje čirilicom na istočnojadranskom prostoru	24
Milko Brković Neobjavljene poljičke čirilične isprave	26

LIKOVNOST I IDENTITET

Boris Ljubičić Priznanje	30
---------------------------------	----

POVJESNICA

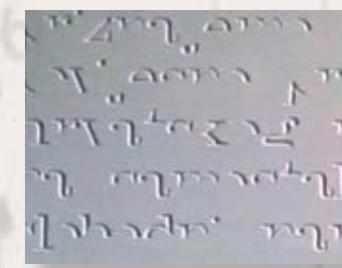
Mirjana Matijević Sokol 600. obljetnica grada Crikvenice	34
Ana Šverko Splitski srednjovjekovni statut iz 1312. godine	41

ЯБВГДЕ
МСЗНЈЕК
ЛИНОПР
СТДФХѠ
ѠѰҪИШІН
Ю.

ЯБВГДЕМСЗНЈЕК
НОПРСТДФХѠѰҪИШІ
Ю.

ѧբվգդէմսզնյէկ
նոպրստդֆխօզչչիշի
նյօւ.

ѧբվգդէմսզնյէկ
նոպրստդֆխօզչչիշի
նյօւ.



OBLJETNICE U HRVATSKOJ KULTURI

- Maša Grdešić **Sto godina Gričke vještice** 46

**NEOBJAVLJENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST**

- Seid Serdarević **Raskoš pripovijedanja** 51

- Ivana Šojat-Kuči **Kraj** 53

Kronika: Evo Hrvatske (Croatie, la voici)

- Ivan Supičić
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
na predstavljanju Hrvatske u Francuskoj 56

**HRVATI U SVIJETU NEKAD I DANAS**

- Lovorka Čoralić **Srično pojde u Angliju** 64

- Nikica Talan
Hrvatski »gastarabajteri« u službi
portugalske krune 70

- Vinko Grubišić
Usponi i padovi Hrvatske seljačke stranke u Kanadi 84

**RECENZIJE**

- Zdravka Jelaska Marijan **Malá zajednica vrijednih ljudi** 91

- Mirjana Polić Bobić **»Hrvati i Ilirske pokrajine 1809.–1813.«** 94

- Helena Sablić Tomić **Mozaik zgušnutog vremena** 96

- Anica Vlašić-Anić **Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju** 100

- Branka Hlevnjak **Kuća hrvatskog dizajna** 102



Stjepan Damjanović

HRVATSKA CIRILIČNA BAŠTINA U POVIJESTI HRVATSKE KULTURE I NJEZINO MJESTO U HRVATSKOJ FILOLOGIJI

Najstarijim danas poznatim ciriličnim natpisom smatra se Krepčanski iz 921. godine.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti preko svojega Razreda za filologiju odlučila je organizirati Međunarodni znanstveni skup »Hrvatska cirilična baština« u povodu 500. obljetnice tiskanja najstarije hrvatske cirilične knjige *Oficje svete dieve Marie*, dubrovačkoga molitvenika koji je tiskan u Veneciji 1512. godine. Akademija drži da je slavljenje te vrijedne obljetnice prilika da se upozori na ukupnu hrvatsku ciriličnu baštinu koja je u hrvatskoj filologiji u pričljenoj mjeri zanemarena i samo su neki dijelovi toga korpusa bili predmetom jačega zanimanja hrvatskih i inozemnih filologa. U još je manjoj mjeri ta baština poznata hrvatskoj kulturnoj javnosti, pa je i to razlog što se o njoj izriču netočne i kadšto nedobronamjerne ocjene.

Svima nam je dobro poznato da se cirilica, za razliku od glagoljice, sačuvala do današnjih dana, da je ona onim slavenskim kulturama u kojima se proširilo istočno kršćanstvo danas ili jedino ili jedno od službenih pisama, da su i neki neslavenski narodi prihvatali cirilično pismo (posebice oni koji su živjeli u bivšem Sovjetskom Savezu), da su se pravoslavni Rumunji koristili cirilicom kao liturgijskim i kancelarijskim pismom od kraja 14. stoljeća do 1859. godine.

O postanku toga pisma danas prevladava mišljenje da je nastalo kao rezultat povijesnoga procesa, tj. postupnoga prilagođavanja grčkoga pisma slavenskom fonološkom sustavu i da je kao pismo kodificirana odnosno da je službeno počela funkcionirati u Bugarskoj nakon državno-crкvenoga sabora u Preslavu 983. godine. Najstarijim danas poznatim ciriličnim natpisom smatra se Krepčanski iz 921. godine, no u tom pogledu nas može dočekati još neko iznenadenje: svi dobro znamo da smo donedavno učili i govorili da je najstariji Samuilov natpis

iz 992–993. Spomenuti i drugi najstariji natpisi iz desetoga su stoljeća, a najstariji rukopisi iz jedanaestoga. To su oni koje ubrajamo u kanon staroslavenskih spisa.

Od 11. do 18. stoljeća i na brojnim dijelovima hrvatskoga teritorija stanovništvo je svoje kulturne potrebe izražavalo (i) cirilicom. Drži se da je u hrvatske prostore stigla tzv. južnim putem.

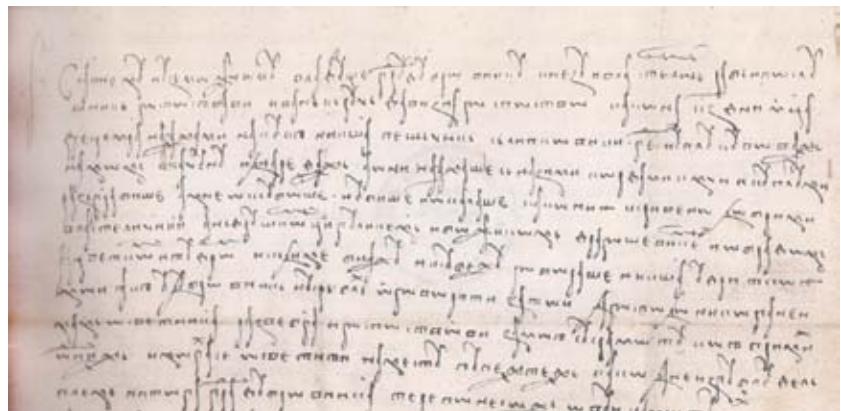
Već na srednjovjekovnim kamenim spomenicima (koji dopiru sve do krajnjega hrvatskoga sjeverozapada) nije rijedak slučaj da se miješaju glagoljica i cirilica, a uskoro poslije takvih slijede i epigrafi na kojima se nalaze samo cirilična slova. Podsjecam vas na *Kninski ulomak*, tj. na ulomak luka iz crkve svetoga Bartola u Kapitulu kraj Knina, na *Plastovski ulomak* iz dalmatin-skoga sela Plastova kraj Skradina (jedan i drugi s prijelaza iz 11. u 12. stoljeće), na AMEN' sa Svetarskoga ulomka iz 12. stoljeća iz Svetoga Petra u Šumi, što je i najzapadniji zapis ciriličnih slova na hrvatskim prostorima. Takvo je miješanje glagoljičnih i ciriličnih slova vidljivo i na *Humackoj ploči*, spiralnom natpisu nađenom u zidu franjevačkoga samostana u Humcu u Hercegovini na kojem cirilica posve prevladava. Taj natpis koji govori o zidanju crkve po jednima je stariji od najstarijih hrvatskih glagoljičnih epigrafa i istodoban sa *Samuilovim natpisom*, dok drugi drže da je puno mlađi pa predlažu čak 15. stoljeće kao vrijeme njegova nastanka. Branko Fučić je tvrdio da je s prijelaza iz 12. u 13. stoljeće, Hercigonja ga stavlja u rano 11. stoljeće, a lako bi moglo biti da je iz istoga vremena iz kojega su i upravo spomenuti hrvatski spomenici na kojima se miješaju glagoljica i cirilica. Ivan Milčetić, Vjekoslav Štefanić i Anica Nazor obilno su dokumentirali tvrdnju da su hrvatski glagoljaši u

pravilu znali i cirilicu, a ta se njihova dvopisemnost na poseban način ogleda i u nazivima pisama: poznato je da Poljičani svoje cirilično pismo zovu glagoljicom, a da se iza termina »presbyteri chiurillize« u dubrovačkim ispravama 14. i 15. stoljeća kriju glagoljaši. Iz same je logike odvijanja kulturnih procesa na hrvatskim prostorima jasno, a od nekoga vremena i zasvjedočeno, da su pismeni ljudi u pravilu znali i treće pismo – latinicu – koja je pobjedosno nadirala nošena ugledom, političkom i gospodarskom moći svojih nositelja.

Spomenuta miješanja pisama na kamenu nastaviti će se i u knjigama pa će i srednjovjekovna i kasnija kultura ponuditi vrlo zanimljive primjere miješanja i pisama i jezika: hrvatska je filologija ponudila puno upozorenja na one primjere koji imaju simboličnu vrijednost, a rjeđe opsežnom i preciznom analizom pokazala uzroke i posljedice toga prožimanja, najuspješnije u nekim radovima Eduarda Hercigonje i Dragice Malić. Ta su se prožimanja nastavljala i nakon 12. stoljeća, dakle nakon vremena kada je na istočnom polu hrvatskoga glagoljaštva, južno od rijeke Krke, cirilica istisnula glagoljicu. Jedno je vrijeme bila premoćnim pismom, ali uz snažnu konkureniju latinice koja je sve više preuzimala prvenstvo i zbog gospodarske i političke snage svojih nositelja, osobito zbog činjenice da se njome bilježio i prestižni latinski jezik. Latinica će kroz stoljeća potisnuti cirilicu s područja gdje se cirilicom intenzivno pisalo (Bosna, Hercegovina, Poljica, šira dalmatinska područja, Dubrovnik).

Uz epigrafe koje sam spomenuo naravno postoji niz drugih na kojima nema spomenutoga miješanja, nego je tekst isписан cirilicom kao što su *Natpis Povaljskoga praga* (iz 1184) i drugi natpisi koje datiramo drugom polovicom 12. stoljeća ili 13. stoljećem. Negdje od kraja 13. stoljeća pa sve do u 16. njima će se pridružiti one tako inspirativne poruke sa stećaka koji su razasuti na širokom prostoru od Cetine do Drine i od Save do Jadranskoga mora.

Naravno, srednjovjekovni je korpus ciriličnih tekstova znatno širi od epigrafike. Ponajprije, tu su tekstovi hrvatske i bosanske diplomatike i prepiske od 12. do 14. stoljeća, dakle banske i kneževske isprave, dopisivanje između Dubrovnika i drugih prostora. Kad spominjem spomenike pismenosti kao što su *Listina Kulina bana* (1189) ili *Povelja bana Mateja Ninoslava Dubrovačkoj općini* (iz 13. st.) posve sam svjestan da ulazim u osjetljiv i složen problem pridruživanja nacionalnih imena pojavnama iz daleke prošlosti pa želim naglasiti da za mene uključivanje nekoga kulturnoga fenomena iz prošlosti u jednu nacionalnu kulturu ne znači automatsko isključivanje iz druge ili drugih. Još je 1973. vodeći hrvatski povjesničar-medievist Tomislav Raukar pokazao da se razvitak zapadne cirilice u čita-



Diplomata et acta, odlomak,
1411., Državni arhiv u
Dubrovniku, cirilični spisi IV c
br. 12.

vu njezinu trajanju ne može dosljedno i potpuno vezati za određenu etničku podlogu niti konfesiju i da tek od 15/16. st. pojedine tipove pisama možemo s velikom dozom opreza i vrlo pažljivo pridruživati određenim etnosima. Devetnaesto stoljeće nam je namrlo jedan filološki koncept koji je u ljudi razvio, rekao bih, potrebu da nešto štite, da grozničavo dokazuju da određeni kulturni fenomeni pripadaju samo njihovoj kulturi, a ta je tendencija zakonito rađala drugu koja u okviru opisa svoje kulture nije ni spominjala tekstove koje je morala spominjati. To se po mjestu mišljenju tiče i zapadnočiriličnih tekstova starijih od 15. stoljeća. Posve sam suglasan s profesorom Mateom Žagarom kada piše da se bez ikakve dvojbe *Povelja Kulina bana* mora tretirati kao hrvatski pismovni spomenik prvoga reda, a hrestomatije hrvatske pismenosti i slična djela često ga ne uvrštavaju. To s druge strane ne znači da taj spomenik nema svoje mjesto u opisima bosanske pismovnosti i kulture. Posve je jasno da on ima mjesta u opisima nastanka svih jezičnih standarda izraslih na štokavštini. U tom smislu spominjem i onih više od dvadeset rukopisa Crkve bosanske i akte bosanske kraljevske kancelarije i listine feudalnih gospodara u Humu. Za dio hrvatske cirilične baštine može se reći da nije zanemaren u našoj znanosti – to su cirilični tekstovi bosanskih franjevaca, osobito vrhovi toga stvaralaštva – ono njihovo stvaranje koje je uslijedilo nakon Tridentskoga koncila (1545–1563) kada, kao što kaže Darija Gabrić-Bagarić, »Sveta Stolica u programe obnavljanja vjerskoga života uključuje i pojačanu skrb za pastoralnu i katehetsku djelatnost, s čim u vezi se pojavljuje pitanje jezika na kojem će se pisati djela s nabožnom tematikom. Preporuka da se pastoral i kateheza obavljaju na narodnom jeziku otvorila je problem narječne podloge književnoga jezika. Izabran je štokavsko narječe, imenovano kao 'jezik bosanski', a kao uzor dobrog jezika u Rimu je istican jezik prvih franjevačkih pisaca«. Dio te proizvodnje bosanskih franjevaca pisan je cirilicom koja se u 15. stoljeću već uvelike mor-

Od kraja 13. stoljeća pa sve do u 16. cirilica se pojavljuje i na stećima – na širokom prostoru od Cetine do Drine i od Save do Jadranskoga mora.



▲
Tabla za dicu, glagoljica i cirilica,
Tübingen, 1561.

Jedno je vrijeme cirilica bila premoćnim pismom, ali uz snažnu konkureniju latinice, koja je sve više preuzimala prvenstvo. Latinica će kroz stoljeća potisnuti cirilicu s područja gdje se cirilicom intenzivno pisalo (Bosna, Hercegovina, Poljica, šira dalmatinska područja, Dubrovnik).

fološki i ortografski osamostalila kao poseban oblik cirilice koju su nazivali različitim imenima (najčešće *bosančica*: tako ju je 1899. nazvao Ćiro Truhelka, a slabo je poznato da ju je tako još 1861. zvao Fran Kurelac), što naravno ne znači da već i prije nije pokazivala prepoznatljive posebnosti. Taj je tip cirilice osim za Bosnu i Hum vezan za Dubrovnik i za srednju Dalmaciju. Stoga se u literaturi slijedi podjela koju je davno ponudio Ivan Berčić i često se govori o tri tipa/ podvrste zapadne cirilice – dubrovačkoj, bosanskoj i srednjodalmatinskoj (poljičkoj), ali treba naglasiti da se i u nekim drugim hrvatskim sredinama cirilica upotrebljavala u značajnom vremenskom razdoblju. Tomo je Matić isticao da je sve što je u Slavoniji za turskoga vremena pisano hrvatskim jezikom pisano cirilicom. Matić piše: »To potvrđuju listine pisane od domaćih ljudi u sedamnaestom veku pod turskom vlasti i dopisivanje s domaćim i stranim zapovjednicima u doba ratova za oslobođenje Slavonije od Turčina«. Matić tvrdi da su u franjevačkim samostanima u Našicama i Velikoj Đaci učili »čitati i pisati cirilicom bosanskoga tipa, t. zv. bosančicom. Njom se u to doba (početak 17. stoljeća, S. D.) pisalo u hrvatskim krajevima pod turskom vlasti počevši od Jadrana pa uzduž sjeverozapadne granice turskoga carstva, dokle je bilo našega naroda«. Moji ovlašni pogledi na tekstove pisane u Slavoniji nisu otkrili grafičke posebnosti koje bi tu cirilicu razlikovale od one bosanskoga tipa, ali je sve preslabo poznato da bismo jako čvrsto zaključivali.

Posebno mjesto u hrvatskoj ciriličnoj pismenosti zauzima *Povaljska listina* iz 1250., potvrde o posjedovanju zemljišta koje su brački i hvarski knezovi davali obnovljenom benediktinskom samostanu u Povljima na Braču. Najstarija je takva potvrda *Isprava kneza Brečka* čiji temeljni sloj seže u 1184. Zanimanje za *Povaljsku listinu* i *Povaljski prag* moglo bi čak proturječiti tvrdnji o slabom zanimanju hrvatske filologije i uopće hrvatske znanosti za cirilični dio naše pismenosti jer od 1881., tj. od Franje Račkoga, pa do nama suvremenih zahvata Dragice Malić ispisana je bogata literatura o tom spomeniku jer listina, kao što piše Dragica Malić, »omogućava uvid u jezične pojave na svim razinama i u problematiku onovremene pismenosti. Istdobno ona ukazuje na političke, društvene, gospodarske, pravne i kulturne prilike prostora i vremena u kojem je nastala...«. Naravno, nema svaki cirilični spomenik značenje *Povaljske listine*, ali ta pismenost u cjelini, i pogotovo kada svoj pogled ne zaustavljam samo na srednjem vijeku, nude to što Dragica Malić tvrdi za *Povaljsku listinu* pa je jasno da se zanemarivanjem toga korpusa lišavamo važnih podataka za razumijevanje povijesnih procesa u različitim vidovima čovjekove djelatnosti. Spominjem samo prevažni statut koji i svojim pravnim sadržajem i svojim slikovitim rečenicama i poviješću svojega prepisivanja i uvijek novih zahtjeva gospodarima da ga priznaju itekako potvrđuje važnost korpusa o kojem govorimo.

Vremenske odrednice (trajanje) uporabe zapadne cirilice, vidljivo je već iz onoga što sam rekao, nisu posvuda iste. Stari i slavni dubrovački arhivi čuvaju puno ciriličnih tekstova iz svoje slavenske kancelarije sve do u 16. stoljeće, a humanizam i renesansa će donijeti prevlast latiničice, no pravni tekstovi različitoga sadržaja pisat će se cirilicom sve do 1806., tj. do ukinuća Republike. Srednjovjekovna dubrovačka dionica hrvatske cirilične pismenosti nudi tekstove različite funkcionalne usmjerenosti i ta višefunkcionalnost pokazuje da krivo imaju oni koji poticaje za nastanak takve pismenosti svode samo na potrebu komunikacije sa zaleđem, bližim ili daljim. Upravo višefunkcionalnost tekstova pokazuje da je postojala unutrašnja, dubrovačka potreba za takvim pismovnim izrazom koji svoj iskon ima u staroslavenskoj, cirilometodskoj tradiciji. Cjeloviti kodeksi liturgijske namjene (*Leipziški lekcionar* iz 15. st. ili *Dubrovački lekcionar* s početka 16. st.) ili zbornik *Libro od mnogih razloga* iz 1520. svjedoci su te unutrašnje potrebe, ali i svjedoci prepletanja glagoljične i cirilične pismenosti: kada su stvarali svoja djela i pisali ih cirilicom, nerijetko im je kao predložak poslužio glagoljični tekst. No svi ti tekstovi, i srednjovjekovni i oni s početka novoga vijeka,

nose još jednu važnu osobinu hrvatske kulture: romansko-slavensko prepletanje.

Kao što je poznato i višeput isticano, cirilicom su u Dubrovniku pisali i ugledni pisari romanskoga podrijetla, što izravno svjedoči o ugledu toga pisma: među njima je i prvi poznati notar dubrovačke kancelarije Paskal, koga se drži, s obzirom na veliki broj isprava koje mu istraživači pripisuju, i važnim kreatorom osebujne dubrovačke minuskule. Naravno, poznati su i pisari slavenskoga podrijetla (Krušić, Bijelić, Bogdanić, Hristoforović i drugi), ali u ovoj bih prilici htio upozoriti kako suradnja i uvažavanje različitosti može donijeti bogate plodove i koristi svima koji surađuju. Naime, teško da bi razina hrvatske cirilične pismenosti iz Dubrovnika bila tako visoka da nije primala romanske (talijanske) poticaje. Pisari su u pravilu znali i latincu i cirilicu i time su širili geografske i duhovne prostore suradnje. Naravno, poticaji su jedno, a nametanje svojega i pokušaj iskorjenjivanja tuge nešto posve drugo. Prvo je u naravi kulturnoga čina, drugo je toj naravi protivno.

U ovom, nužno torzičnom, pregledu i komentiranju hrvatske cirilične baštine svakako bih još htio spomenuti i onih osam ciriličnih knjiga koje su, zajedno s trinaest glagoljičnih i devet latiničnih, otisnuli hrvatski protestanti u Urachu kraj Tübingena od 1561. do 1565. Kao što je poznato, protestantizam nije u hrvatskim krajevima uhvatio korijena, na hrvatski jezični standard on nije djelovao kao npr. na njemački, nizozemski, danski ili švedski koje je bitno odredio. Hrvatske protestantske knjige teško su i stizale i još teže se raspačavale po hrvatskim krajevima. Ipak, korpus od 30 knjiga ima iznimnu vrijednost za proučavanje jezičnih koncepcija koje su »bile na stolu«. To da se tiskalo na sva tri pisma znači da se poštovala i tradicija i da su se uvažavale suvremene navike i potrebe. Cirilični dio korpusa svjedoči da su cirilicu smatrali ravнопravnim dijelom i tradicije i suvremenosti. S druge strane, precizne filološke analize tih izdanja i međusobne usporedbe istih tekstova izdanih različitim pismima, analize koje su jedva počele, sigurno će iznjedriti zanimljive spoznaje o povijesnim putovima hrvatskoga jezika i hrvatske kulture.

U zaključku bih htio naglasiti ovo: Hrvatska se filologija izrijekom redovito suprotstavlja onima koji su sve štokavsko odvajali od hrvatskoga i za to je, naravno, imala valjane razloge. S druge strane, u mnogim konkretnim slučajevima ona se ponašala kao da njezini oponenti imaju pravo. Bolje upućeni njezini djelatnici nisu uvijek dobro razlikovali potrebnu osjetljivost za druge i nepotrebni herostratizam, slabije upućeni su pak iskazivali bojovničke i zaštitarske osobine ne uočavajući da nas naši cirilični tekstovi na sasvim određen način dovode u vezu s dru-

gim kulturama koje su se tim pismom služile ili se i danas služe i da te veze ne dovode u opasnost posebnost naše kulture, nego bogate njezine sadržaje. Takva je situacija, mislim, osobito štetila proučavanju štokavske stilizacije hrvatskoga književnoga jezika, osobito dokumentiranom opisu njegova kontinuiteta, kontinuiteta cjeline i kontinuiteta pojedinih funkcionalnih stilova. Zbog toga ni slika onoga što bitno određuje hrvatski kao povjesni jezik, a to je njegova tronarječnost, nije oštra i puna kako bi mogla biti. Književnojezične stilizacije izrasle na tim narječjima nisu tri pruge koje kroz povijest teku ne dodirujući se, nego se prepleću na mnogo načina, kao što dobro znamo. Ne treba ni govoriti da se ni povijest drugih filoloških i nefiloloških pojavnosti ne može valjano proučavati bez toga korpusa, koji je rijetko u kojoj hrvatskoj pokrajini i rijetko u kojem vremenu bio premoćan, ali je takav da ne poznavajući ga ne možemo valjano opisivati povijesne procese važne za našu kulturu. U tom nas pogledu čeka uistinu velik posao: da unesemo reda u terminološku zbrku u njegovu imenovanju, u imenovanju pojedinih tipova toga pisma, u određivanju vremenskih i prostornih parametara, da svoje jezikoslovne i književnopovijesne zahvate učinimo primjereno složenim, da suradnju s povjesničarima i znanstvenicima drugih disciplina ojačamo, ali i da ojačamo suradnju i s filozozima drugih sredina, posebice s bošnjačkima.

Zanemarujući cirilični korpus svoje pismenosti s jedne strane, s druge pak upotrebljavajući kadšto filološki govor koji pripada 19. stoljeću, hrvatska filologija obrazovane laike ponekad utvrđuje u njihovim opasno pojednostavljenim stavovima, a morala bi činiti upravo obrnuto. Ne bi smjela pomagati onima koji opis hrvatskoga identiteta grade upornim klijastrenjem onoga što se njima, najčešće zbog neupućenosti, čini nepoželjnim, a ni onima koji ne razumiju heterogenost konstituiranja hrvatske kulture i hrvatske nacije.

Bilo bi mi vrlo draga kada bi i ovaj naš skup pomogao promjenama u željenom smjeru: promjenama koje možemo osigurati drukčijim planiranjem naših slavističkih i kroatističkih programa i kadrova, ali prije svega da sami sebi, hrvatskoj filologiji i kulturi, posvijestimo ulogu cirilične sastavnice hrvatske pismenosti. ▶

Povijest drugih filoloških i nefiloloških pojavnosti ne možemo valjano proučavati bez cirilice, koja je rijetko u kojoj hrvatskoj pokrajini i rijetko u kojem vremenu bila premoćna, ali ne poznavajući nju, ne možemo valjano opisivati povijesne procese važne za našu kulturu.

Anica Nazor

DUBROVAČKI ĆIRILSKI MOLITVENIK IZ 1512. GODINE

Dubrovački cirilski molitvenik iz 1512. godine, poznat i kao *Ofičje svete dieve Marie* (skraćeno *Ofičje*), za našu je javnost otkriven istom 1932. godine, kad je pariški sveučilišni profesor Mario Roques objavio opširan opis dvaju mletačkih izdanja: jednoga iz 1512. godine (po jedinstvenom tada poznatom primjerku pariške Nacionalne knjižnice) i drugoga iz 1571. godine. Roques je zapravo opisao dva izdanja jednoga katoličkoga molitvenika. Drugo je izdanje (iz 1571. godine) slavistima bilo već poznato po bečkome primjerku, jer ga spominje »otac slavistike« – Dobrovský u 1. izdanju svojih *Institutiones* (1822). Prvo izdanje (iz 1512) kod nas nije bilo poznato, iako je 1907. godine opisano u dvama važnim bibliografskim izdanjima: u katalogu tiskanih molitvenika, pohranjenih u pariškim javnim knjižnicama (s vrlo kratkim i nepouzdanim opisom: Lacombe, P., *Les livres d'heures imprimés au XV^e et au XVI^e siècle conservés dans les bibliothéques publiques de Paris*, Pariz, 1907., br. 578) i opisu mletačkih ilustriranih izdanja objavljenih potkraj XV. i u XVI. stoljeću, gdje je knjiga ukratko i točno opisana s reprodukcijama svih slika i jednom stranicom teksta (Prince d'Essling, *Les livres à figures vénitiens de la fin du XV^e siècle et du Commencement du XVI^e*, Firenca-Pariz, 1907., 436–440).

Cim se doznao za Roquesov opis dubrovačkoga cirilskog *Molitvenika* iz 1512. godine, Milan Rešetar, poznati i priznati filolog iz Dubrovnika, predložio je Srpskoj kraljevskoj akademiji da bi bilo vrijedno da se knjiga »opet iznese na svijet, kad je sačuvana u tuđini samo u jednom jedinom egzemplaru i najstarija je srpska knjiga štampana cirilicom. Istina, još prije nje štampan je g. 1494. oktoih a g. 1495. psaltir u štampariji što je na Cetinju podigao zetski vojvoda Đurađ Crnojević, pa su dabome i te obje krupne i svečane knjige srpske po postanku i po izradi (složio ih je monah Makarije »od Crne Gore«), ali mali molitvenik što ga je g. 1512. izdao Dubrov-

čanin Frančesko (Franjo) Ratković ima prema njima tu veliku prednost da je srpski i po jeziku, dok su obje Crnojevićeve knjige na čisto crkvenoslavenskom jeziku«.

Srpska je kraljevska akademija »odmah i radio prihvatile« Rešetarov prijedlog »da se ova knjiga opet izda i nije žalila troška da dobavi fotografsku reprodukciju cijele knjige«, po kojoj je Rešetar priredio tekst i da uz Rešetarov prepisani tekst »dade napraviti reprodukciju mnogih strana i svih slika iz nje«.

Rešetar je korektno cirilicom prepisao tekst s opširnim uvodom i detaljnim opisom *Molitvenika*. Njegov prijepis usporedio je Ciro Giannelli s izdanjem iz 1571. po primjerku Vatikanske knjižnice. Sve je objavila Srpska kraljevska akademija u nizu: Posebna izdanja 1938. godina. Knjiga CXXII. Filosofski i filološki spisi, Knjiga 32. Rešetar je uz to napisao posebnu studiju o jeziku *Molitvenika*, a Srpska kraljevska akademija iste (1938) godine objavila pod naslovom: *Jezik srpskoga molitvenika od g. 1512* u Glasu Srpske kraljevske akademije.

Pomna analiza pisma, sadržaja, pravopisa i jezika našega *Molitvenika* dovela je Rešetara do ovih rezultata: »Naš Molitvenik... iznosi djelomice svoj tip cirilskih slova koji je udešen prema cirilskom skoropisu (zapadnoj cirilici), kojim su se tada pisale kod nas stvari što nisu namijenjene ni pravoslavnoj crkvi ni pravoslavnoj vjeri, pa je zato skoropis bio cirilsko pismo što su redovno upotrebljavali naši katolici i muslimani«. Namijenjen je »u prvome redu dubrovačkim katalicima negoli pravoslavnim 'in partibus Serviae' koji bi sigurno zazirali od te knjige i zbog slovā (skoropisa mjesto ustava) i zbog jezika (narodnoga mjesto crkvenoga) i naročito zbog sadržaja (kakvog nema u pravoslavnoj crkvi)«. *Molitvenik*, naime, sadrži standardne (glavne) dijelove, koji se obično nalaze u latinskim molitvenicima *Officium b. Mariae Virginis*, osim molitve za one »koji u nemoći padaju ili od kuge«.

Nekim je primjercima bilo dodano *Petnaest molitava sv. Brigitte* (Švedske) koje se (osim nekoliko sitnih razlika) vrlo lijepo slažu s jednim latinskim tekstom tiskanim u Rimu oko 1478. Nije se našao predložak za molitvu za one »koji u nemoći padaju ili od kuge«.

Što se jezika tiče – Rešetar je pokazao da je *Molitvenik* štokavsko-jekavski spomenik: govor je »gotovo čisto jekavski«. Naš je *Molitvenik* tiskan bosančicom (u literaturi za taj tip pisma voli se upotrebljavati naziv *zapadna cirilica, zapadni tip cirilice*). *Oficij* je tiskan na 16 araka po 8 listova, a *Molitve sv. Brigitte* na 3 arka po 4 lista (ukupno 140 listova). Vel. listova pariškoga primjera (nakon što su neznatno obrezani pri uvezivanju) iznosi 15,2 cm visina i 10,2 cm širina.

Tisak je dvobojan: crno-crven. Svaka je stranica (osim naslovnih) uokvirena, uz rub strane s četirima bordurama sastavljenima od ornamenata ili samih ili sastavljenih životinjskim ili ljudskim figurama. Ukršten je slikama (drvo-rezima). Kalendar za svaki mjesec ima sličicu s prikazom posla koji se obavlja u polju ili kući. K tomu ima 12 slika koje, zajedno s uobičajenim okvirom, zauzimaju čitavu stranicu, a smještene su pred početkom važnijih dijelova *Ofičja*.

Rešetar s pravom smatra da su za *Molitvenik* posebno rezana slova, inicijali, bordure i slike, jer u to doba ni jedna talijanska tiskara »nije ni trebala ni imala cirilske slova ni inicijala«, a »bordura i slika... u Rusconijevoj štampariji« nije nikad bilo. Ali nije ih bilo ni u jednoj drugoj mletačkoj.

Oficje i *Molitve sv. Brigitte* završavaju kolofonima: *Štanjanpano u Bneciehь u Zorвzi Rusъkoni izъ Milana po mešтru Franъcesьku Ratъkoviću izъ Dubrovnika u 1512 ljetb na 2. Agoshta mjeseca, te: Štanjanpano po mešтru Franъcesьkh(!) Ratъkovu Dubrovčaninu u 1512 lietb na 10 agosta mjeseca (Molitve sv. Brigitte, l. 140^r)*.

Kolofoni pokazuju da je *Molitvenik* tiskan u kolovozu 1512. godine u Veneciji u tiskari Giorgio Rusconi. Iz kolofona Rešetar zaključuje da je uloga Dubrovčanina Frančeska Ratkovića bila značajna u izdanju *Molitvenika*: što više da je kao *meštar* svojom rukom rezao i slagao slova, bordure i slike te da je Ratković »knjigu, valjada na svoje troškove, i izdao« i preuzeo raspačavanje »u našim krajevima... Da se je Ratković smatrao izdavačem knjige vidi se po tome što pod kolofonom *Ofičja* ima veliko njegovo obilježje – štit razdijeljen dvostrukim širokim pojasmom i crvenim ljiljanom u gornjoj polovici, a u donjoj s dvostrukim križem pod zvijezdom i među dvije zvijezde, pri dnu kojega je monogram FR« – zaključuje Rešetar.

Podatke u kolofonu *Molitvenika* i *Molitava sv. Brigitte* o Frančesku Ratkoviću Rešetar je doveo u vezu s podatcima u ugovoru sklopljenom 31. srpnja 1511. godine između Petra Jurjeva Su-



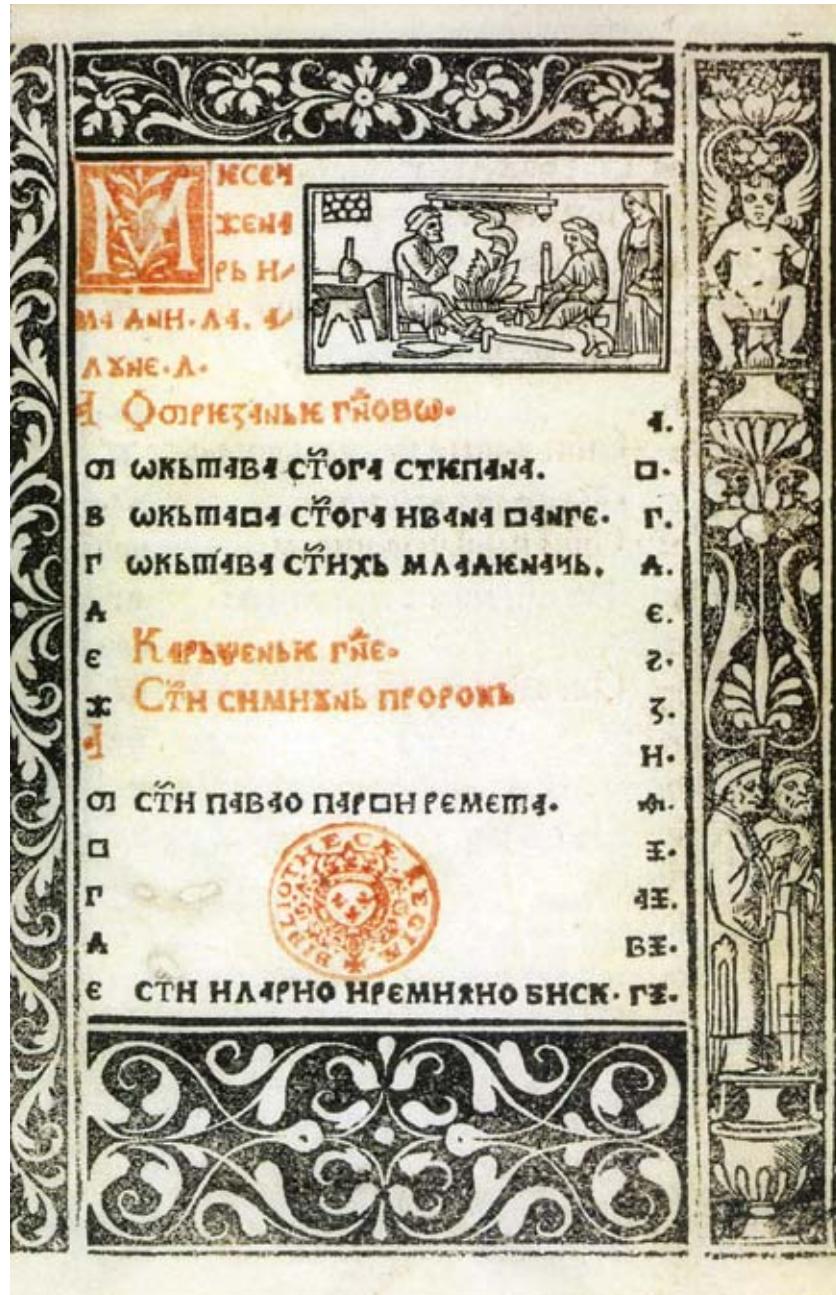
šića i Frančeska Ratkova Micalovića. Iz ugovora je vidljivo – zaključuje Rešetar – da se Ratković zvao upravo Frančesko Ratkov Micalović, da mu je Ratković ime po ocu (otuda u kolofonu *Molitava sv. Brigitte* samo *Ratkov*), a Micalović prezime.

U dubrovačkom Državnom arhivu našao je Mihailo Dinić još dva ugovora za koje smatra da imaju veze s našim *Molitvenikom*: 18. rujna 1512. godine, čim je stigao u Dubrovnik, Micalović je izjavio da dva sanduka (*capsae*) slavenskih knjiga (*in idiomate sclavo*) pripadaju Jurju Šušiću, ocu Petra, s kojim je sklopio spomenuti ugovor 31. srpnja 1511. Jednako tako pripada Šušiću i jedan sanduk s tiskanim knjigama *in idiomate latino*, koji je stigao ranije. Znači – zaključuje

Dubrovački molitvenik, Venecija, 1512. Početak Marijina oficija

Milan Rešetar, poznati i priznati filolog iz Dubrovnika, predložio je Srpskoj kraljevskoj akademiji da bi bilo vrijedno da se knjiga »opet iznese na svijet, kad je sačuvana u tudini samo u jednom jedinom egzemplarlu i najstarija je srpska knjiga štampana cirilicom«.

Dubrovački molitvenik, Venecija,
1512. Kalendar, mjesec siječanj



Dinić – Micalović je stigao u Dubrovnik čim je dovršeno tiskanje *Molitvenika*.

Drugi ugovor datiran je 20. kolovoza 1513. godine: Frančesko Micalović, koji je krenuo na put u turske krajeve (*ad partes et loca Turcorum*), primio je od Jurja Šušića 50 primjeraka *Molitvenika* s obvezom da ih proda, a dobiveni novac preda Šušiću. »Tu nalazimo, dakle, sasvim sigurnu potvrdu da se zaista radi o *Oficju* koje je Micalović štampao u Veneciji, pošto je ono dovršeno prethodne godine« – zaključuje Dinić. U podatku – ne odgovori li obvezama, Micalović ima isplatiti Šušiću dvadeset zlatnih dukata – Dinić nalazi mogućnost da se odredi, barem približna, cijena pojedinoga primjerka *Molitvenika*, koja bi iznosila 0,4 dukata.

Radeći u dubrovačkom Državnom arhivu, Dinić je zapazio da u arhivskoj građi ima još podataka o Frančesku Ratkovu Micaloviću, koji bi konkretnije mogli pokazati i potkrijepiti njegovu ulogu u tiskanju knjige. Kolofoni Micalovića navode kao *meštra*, ali nedostaje još podataka koji bi to objasnili i potkrijepili. Zato je predložio da se u dubrovačkom Državnom arhivu sustavno istraži građa iz doba tiskanja *Molitvenika*. Sam je pak zabilježio da mu je otac bio *Ratcho Vuchossalich detto Mizalovich*, što znači da je Micalović bio nadimak, koji je s vremenom prešao u prezime, što u Dubrovniku nije bila rijekost.

Po sadržaju, namjeni i oblikovanju dubrovački *Molitvenik* iz 1512. godine zapravo je molitveni priručnik Rimske crkve tipa *liber horarum*. Osnovnu jezgru sadržaja toga tipa molitvenika čini služba ili oficij Marijin (*Officium beatae Mariae Virginis*). Sve do početka XVII. stoljeća bio je najpopularnija nabožna knjiga za laike iz koje je svaki pobožni kršćanin mogao moliti svaki dan u čast Djeve Marije. Jednako tako ti su priručnici bili štivo samostanskih pobožnosti. U prvoj polovici XVI. stoljeća oni bujaju. Središte bujanja bio je Pariz i uopće sjeverozapadna Francuska. U velikom su broju prošireni po Italiji, napose u Veneciji, pod naslovom *Officium romanum*. U Francuskoj – na francuskom jeziku (kao *livre d'heures*) – objavljeno je i bogato ilustrirano više od 1580 izdanja. Dubrovčanin Dobrić Dobričević (*Boninus de Boninis*) dva puta je u Lyonu (1499. i 1501. godine) objavio *Officium divine et immaculate Virginis Marie*, ukrašen sa šesnaest bogatih drvoreza.

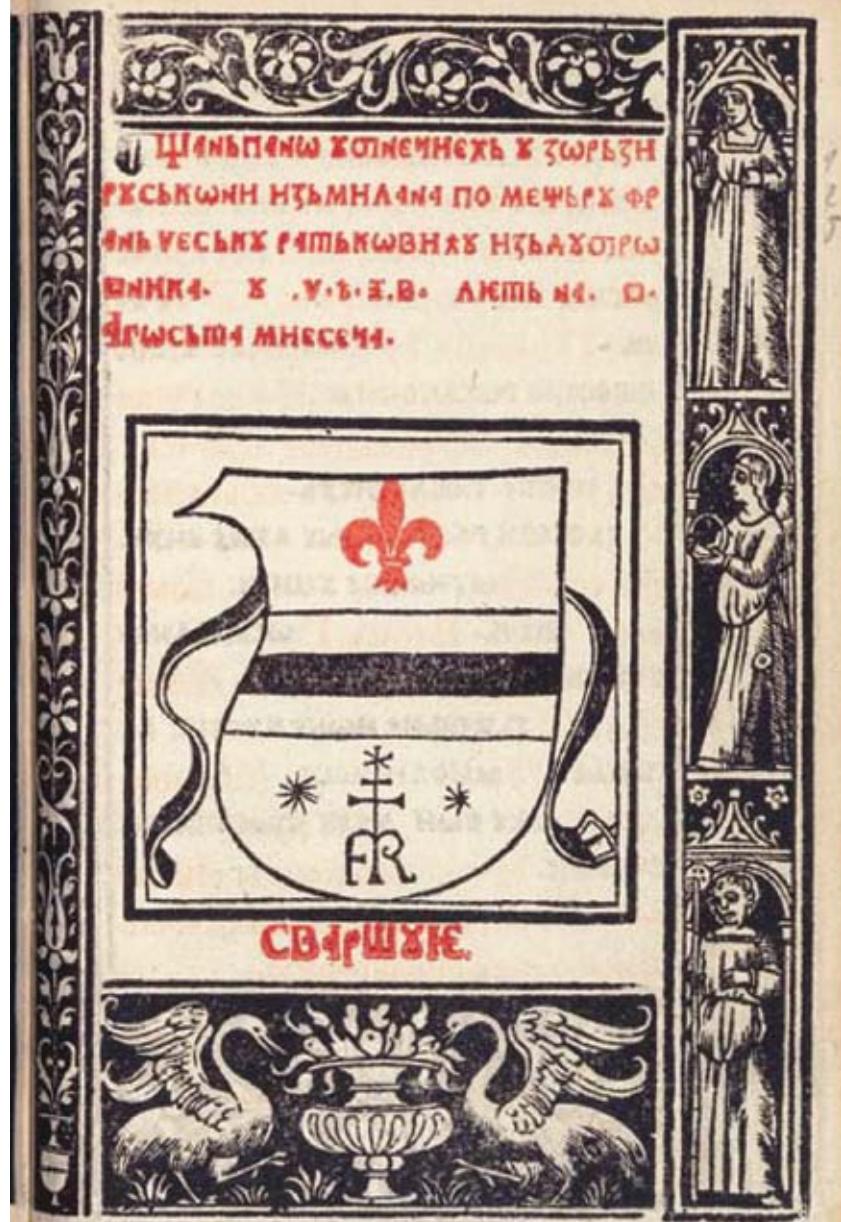
U XV. i XVI. st. standardan sadržaj tih molitvenih priručnika čini: Kalendar, *Oficij bl. Djeve Marije, Sedam psalama pokornih s litanijama Svih svetih, Oficij mrtvih*, kojima su poslije do davani *Oficij sv. Križa i Oficij sv. Duha* i razne molitve. Sastavljen je dakle od više dijelova, koji među sobom nemaju nikakve unutrašnje veze. Stoga se u svakom takvom molitveniku ne moraju nalaziti svi navedeni dijelovi ni sve molit-

tve niti moraju biti poredani navedenim redom. Netko je napisao da svaki takav molitveni priručnik pripovijeda vlastitu priču. Priča dubrovačkoga cirilskoga *Molitvenika* iz 1512. godine pripovijeda da je to katolička, hrvatska knjiga, kako je ocijenio naš znameniti filolog Stjepan Ivšić iste (1938) godine kad se pojavilo Rešetarovo izdanje teksta. »Taj ‘srpski molitvenik’ upravo je mlađa redakcija hrvatskoga latiničkoga molitvenika što ga je prema latiničkom rukopisu (oko g. 1400.) izdao prof. Fancev pod natpisom ‘Vatikanski hrvatski molitvenik’«.

Očuvana su tri originalna primjerka, od kojih ni jedan nije potpun. Sva tri su pohranjena izvan Hrvatske: u Francuskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama. Francuski se primjerak čuva u Parizu (Bibliothèque Nationale, Réserve B 5009). Jedino taj primjerak ima *Petnaest molitava sv. Brigite*. Kad je Rešetar pripremao novo izdanje teksta *Molitvenika*, bio je poznat samo taj (pariški) originalni primjerak.

Za oxfordski se primjerak doznao godine 1963. kad ga je u Codringtonovoj knjižnici u koležu *All Souls* u Oxfordu pronašao engleski slavist J. S. G. Simmons i o njemu objavio tekst u književnom prilogu *Timesa* 27. rujna 1963. godine. Simmonsov tekst poslužio je 1976. godine Moskovljjaninu Evgeniju Nemirovskomu, danas najboljem poznatatelju stare tiskane cirilske knjige, kao temelj da primjerak unese u svoj *Preliminarni popis starih cirilskih izdanja XV. i prve polovice XVI. stoljeća*. U studenom 1991. godine posrećilo se Nemirovskomu da u Oxfordu *de visu* potanko opiše primjerak (*Slovo*, 41–43). Sadrži samo *Oficije* (nema *Molitava sv. Brigite*). Potječe iz knjižnice Cristophera Codringtona (1668–1710), profesionalnoga vojnika, guvernera Malih Antila – skupine Leeward (otoci u zavjetrini) – i strastvenoga bibliofila. Codrington je koležu *All Souls*, gdje je stekao obrazovanje, oporučno ostavio 12000 svezaka knjiga i 10000 funta sterlinga za izgradnju knjižnice. Primjerak je nepotpun i znatno obrezan pri ponovnom uvezivanju.

Za treći primjerak saznalo se 1999. godine, kad ga je u Washingtonu zapazio Norman Cigar iz Vienne u Americi, jedan od vrlo marnih suradnika Hrvatske akademije u Americi, osobito Akademijina godišnjaka *Journal of Croatian Studies*. Pismom mi je javio da je našao u jednoj knjižnici molitvenik na hrvatskom (čakavsko-ikavskom) i to mješovitom bosančicom-glagoljicom. »Ako vas knjiga interesira, mogao bih vam poslati fotokopiju«. Pismu je priložio kopiju jedne stranice, na temelju koje sam mogla utvrditi da pripada dubrovačkom cirilskom *Molitveniku* iz 1512. i odgovorila N. Cigaru o kakvoj je rijetnosti riječ. On je dao izraditi kopije primjerka i poslao ih Staroslavenskom institutu u Zagrebu, gdje se čuvaju (signatura F 257).



▲ Dubrovački molitvenik, Venecija, 1512. Kalendar, kolofon Oficija

Primjerak se čuva u Mullen Library Catholic University of America u Washingtonu, među rijetkostima. Norman Cigar je uspio dozнати да se do godine 1983. primjerak čuвао међу običnim knjigama i da se ne zna kad je i kako dospio u washingtonsku knjižnicu. Primjerak nije potpun. Nema *Molitava sv. Brigite*.

To što ni oxfordski ni washingtonski primjerak nemaju *Molitava sv. Brigite*, potvrđuje Rešetarovu pretpostavku da *Molitvenik* i *Molitve sv. Brigite* mogu biti dvije samostalne tipografske jedinice, jer svaka ima svoje arke, svoju signatuру, svoj naslov i svoj kolofon. Obje su tiskane u istoj tiskari, na istom papiru, istim slovima, za istoga izdavača – Dubrovčanina Franju Ratkovića Micalovića i u isto vrijeme. Obje su tako mogle biti objavljene kao jedna knjiga, »zamišljena samo kao jedna cjelina« ali su »možda (kao što je u sličnim slučajevima u starije vrijeme često bivalo)... i svaka za sebe ulazile u trgovinu«. ↗

Osnovnu jezgru sadržaja molitvenog priručnika čini služba ili oficij Marijin (*Officium beatae Mariae Virginis*). Sve do početka XVII. stoljeća bio je najpopularnija nabožna knjiga za laike iz koje je svaki pobožni kršćanin mogao moliti svaki dan u čast Djeve Marije.

Lejla Nakaš

HRVATSKO-BOSANSKA ĆIRILIČNA KORESPONDENCIJA 16. I 17. STOLJEĆA

Morfologija slova u prvom stoljeću osmanske vladavine po svemu odgovara klasičnoj diplomatskoj minuskuli kakva je poznata u srednjovjekovnoj Bosni od logofeta Vlada i njegova učenika Tomaša Lušca, a koja je svoje zlatno doba imala u dubrovačkoj kancelariji od kraja 14. i tokom 15. stoljeća. Najraniji sačuvani spomenici na tom pismu vezani su za srpsku srednjovjekovnu državu.

Diplomska korespondencija bosanskih upravitelja u prvom stoljeću po osmanskem osvojenju vodi se tipom ciriličnog pisma kakav se u srednjovjekovnoj Bosni njegovao u vrijeme Tvrtka I. Slova toga pisma imaju svoje prepoznatljive, gotovo kaligrafske oblike, koji se vrlo malo razlikuju od pisara do pisara. Velika sličnost između rukopisa dubrovačkih pisara u drugoj polovini 14. stoljeća (Nike Bijelića, Maroja Niklića, Vidoša Bogdanića, Džive Parmezana, Jakete Krusića), te rukopisa povelje albanskog gospodara Kanine i Valone Aleksandra (1368), kao i rukopisa povelja izdatih u kraljevskim kancelarijama Tvrtka I. i Dabiše, govori o tome da je diplomatska minuskula tada na širem prostoru dobila svoje ustaljene i potpuno dovršene forme, tako da je možemo smatrati klasičnom.

Specifičnost cirilične diplomatske minuskule je u karakterističnom sistemu produžavanja stabala u smislu zapadnoga kriterija smještaja slova u četverolinijskom prostoru kao i kod latinske minuskule, zbog čega se i smatra da se ovakvo pismo moglo razviti u krajevima orientiranim zapadu, gdje se cirilica dotala s latinicom. U tom smislu i klasičnu ciriličnu minuskulu trebalo bi posmatrati kao dio fenomena zapadne cirilice. Vladimir Mošin najprije je pretpostavio da je prvobitno mjesto rođenja ovog naročitog stilskog tipa kancelarijske minuskule bilo u dubrovačkoj kancelariji, koja je tokom prve polovice 13. stoljeća izrađivala cirilične tekstove i za susjedne slavenske vladare, a nakon primjedbe Gregora Čremošnika da prijelazne oblike minuskulnih slova bilježe već potpisi župana Nemanje i kneza Miroslava iz 1186. godine, on završni stadij u formiranju kancelarijskog pisma postav-

lja u jedan srpski kraj okrenut zapadu, u zetsko-humsku Dukljansku državu u toku 11. i 12. stoljeća, ali konačno uobličenje pripisuje i dalje dubrovačkoj kancelariji.

Do preobražaja grafiјe najvjerovaljnije je došlo kao posljedica bigrafičnosti pisara ili kancelarije, a pod utjecajem gotičkih estetskih kriterija – kontrasta koji se postiže izduživanjem pojedinih slovnih formi u odnosu na druge koje ostaju unutar osnovnih dviju linija. Ugovor bugarskog vladara Ivana Asena II. s Dubrovčanima iz 1230. godine predstavlja prvi primjer uobličenja minuskulne cirilice, dok se ugovor srpskog kralja Milutina sklopljen na Vrhlabu 1302. godine uzima kao njen definitivan oblik, jer će od tog vremena sva slova zadržavati svoje forme kroz nadnra stoljeća, a također i izvan južnoslavenskih okvira, u primjercima dokumenata iz mađarske, rumunske, albanske kancelarije.

Postojanje izduženih slova četverolinijskog dosega u ciriličnoj minuskuli više govori o utjecaju estetskih mjerila epohe nego o izravnom ugledanju na latinicu. Bočna kompresija pisma utječe na oštrinu vertikalne linije teksta, tako da se na lijevoj margini otvara prostor za iluminacijski detalj, što u slučaju naših pisama najčešće znači mjesto za stilizirani potpis (tugru), koji je ponekad posut i zlatnim prahom, te za specijalni pečat u kome je obično u stih uklopljeno ime adresata.

Morfologija slova u prvom stoljeću osmanske vladavine po svemu odgovara klasičnoj diplomatskoj minuskuli kakva je poznata u srednjovjekovnoj Bosni od logofeta Vlada i njegovog učenika Tomaša Lušca, a koja je svoje zlatno doba imala u dubrovačkoj kancelariji od kraja 14. i tokom 15. stoljeća, dok su najraniji sačuvani spomenici na tom pismu vezani za srpsku srednjovjekovnu državu. Opredjeljenje carigrad-

* Tekst donosimo u izvorniku na bošnjačkom jeziku

ske slavenske kancelarije za ovo pismo sigurno je uvjetovano razmjenom ugovora s dubrovačkom kancelarijom. Portina slavenska kancelarija izvršila je snažan utjecaj i na bosanske kancelarije prvog razdoblja osmanske uprave, unatoč tome što je pred slom bosanskog kraljevstva bila uobičena nekaligrafska bosanska minuskula na osnovu retrogradnih formi kancelarijskog pisma začetih na dvoru kralja Ostoje.

Sa klasičnom diplomatskom minuskulom podudaraju se dubletni oblici slova **в** и **т** kakvi su u 16. stoljeću zastupljeni na primjer u kan- celariji Gazi Husrev-bega. Takav ukrasni oblik slova **т** zabilježen je kod logofeta Vlada u Tvrt- kovoj povelji iz 1382. (1.r. i 14.r.), a za to slovo drži se da je odlika istočne varijante ovoga grafij- skog sistema. Jednako tako i dubletni oblici slo- va **в**, **д**, **с** pripadaju grafijskim specifičnostima klasične diplomatske minuskule, zasvjedočenim i u Dubrovniku i u Srbiji, a, također, i na dvoru prvog bosanskoga kralja. Distribucija ukrasnih dubletnih oblika slova vezana je, obično, za inicijalni položaj u riječi. Izvan te pozicije, dakle, po drugaćijim pravilima, postavljeni su ukrasni oblici slova **т** i **с**. Naime, dubletni oblik slova **т** pojavljuje se u sredini riječi, dok je dubletno **с**, koje dopire do spoljašnjih linija četverolinijskog sistema, rezervirano za poziciju u kojoj je slje- deći grafem samo onaj koji se ispisuje u prostoru unutrašnjih dviju linija četverolinijskog siste- ma. Moguće kombinacije ukrasnoga **с** i drugog grafema su: **Сп**, **Сп**, **Ск**, **Сн**, **Сл**, **См**.

Klasičnoj minuskuli odgovara i upotreba posebnog ligaturnog slova $\rho+\text{b}$. Pritom, slučaj da pojedini pisari upotrebljavaju ovaj grafički znak na mjestu kombinacije r sa iskonskim e, može ukazivati na utjecaj stare raške tradicije. Osim toga, kod pojedinih pisara pojavljuju se i druge specifičnosti vezane za istočnu verziju, kao upotreba k za /č/ i g za /đ/, prisustvo ligaturnih slova ī i ě, ili, pak, grafičkih osobitosti poput dvostrukе varije nad završnim vokalima u riječi ē.

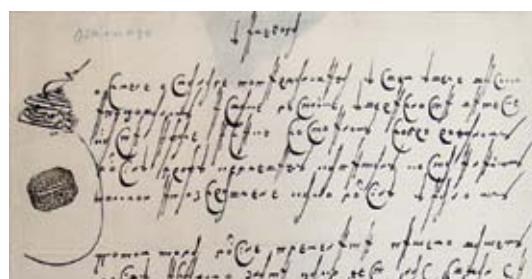
Kao inventivne crte turske slavenske kan-
celarije mogu se izdvojiti postojanje većeg bro-
ja različitih nadrednih slova, te pojava da se ona
nižu jedno nad drugim, polegnut položaj na-
drednih slova (npr. , , kao i pojав-
ljivanje inicijalnih slova posebne morfologije,
poput M  i B  (Sulejman-beg, gos-
podar bosanski, 1485; Mehmed-beg Isabegović,
HAZUćir.VII-1, 1507). Ovo drugo slovo, iako je
poznato kao inicijal od ranije, kod pisara osman-
skog razdoblja pokazuje se i unutar riječi, ali ne
bilo koje, već one kojom se oslovljava adresat. Ta-
ko je to kod Gazi Husrev-begovog pisara iz 1531.
čiji rukopis jako podsjeća na rukopis logofeta
dubrovačkog Maroja Ptičića iz posljednjih dece-
nija 15. stoljeća. Drugi njegov pisar piše poljiči-
com, što se osobito vidi po slovima ,  i  (HAZUćir.VI-1, 1537), ali je u njegovom pi-

Fig 7. γ_{pp} vs β

Klasična cirilična minuskula

smu primjetan latinski utjecaj u maniru $\text{I}=\text{c}/\check{\text{c}}$, $\text{Z}=\check{\text{z}}/\text{z}$, te obilježavanje slogotvornog r kao qp . Iako slova piše vrlo vješto, može se pretpostaviti da je njegovo glavno pismo latinica, i to baš zato što ne primjenjuje rješenja kojima je za slavenske foneme raspolagala cirilica.

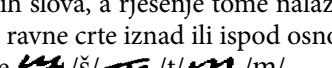
Zanimljivo je da klasična forma minuskul-nog pisma, koja postepeno biva potisnuta od sredine 16. stoljeća, kada prestaje sa radom Portina slavenska kancelarija, ima svoju repliku čak i na kraju 17. stoljeća. Četiri dokumenta jednog pisara iz bihaćke kancelarije napisana su minuskulom (HAZUćir.X-28, X-102, X-135, X-136 i HAZUćir.IV-47). U tim pismima poseban dojam ostavlja pravilan razmjer između slova dvo-linijskog, trolinijskog (Г, Р, Ђ, В) i četverolinij-skog (Н, А, Ф, С, Д) dosega. Slovo с ukrašeno je dvotačkom u luku kada je u sastavu skraćenice (roc:), slova za /ć/ ꙗ i /c-ć/ se razlikuju, a ovo drugo ima arebički, uspravljeni raspored tačaka · i zanimljiv alternativni nadredni znak ꙗ. Jedino je slovo f kod ovog pisara inspirirano latiničnom formom sa poprečnim crticama, ali se kod njega, kao alternativni, pojavljuje i grčki oblik. Na mjestu slogotvornog r on pod utjecajem osmanskog jezika bilježi ꙗ.



Osman-aga Popržanović
grofu Petru Kegleviću
HAZI Ičir-X-102

Drugo razdoblje ove korespondencije, od sredine 16. stoljeća, obilježeno je velikom raznorodnošću slovnih formi koje su razvijane na morfološkim obrascima nekaligrafske bosanske minuskule. Za morfološku i ortografsku nejedinstvenost bosančice jedni drže da su normalna posljedica različitosti društvenih, kulturnohistorijskih, vjerskih uvjeta na širokom području njenе upotrebe. Drugi, pak, smatraju da za osobnosti u morfologiji slovâ mogu biti odgovorni rubni položaj, susjedstvo s latinicom i koegzistencija s drugim pismima, te da se, ustvari, u posebnosti i raznorodnosti njenih oblika ogleda proces degeneracije i postepene dekadencije. Uza sve to ne

može se zanemariti ni činjenica da se svaki brzopis odlikuje postojanjem više oblika za jedno slovo, što na svoj način podstiče inventivnost i individualnost svakog rukopisa, ili barem svake kancelarije ili škole, a tome vodi i pojednostavljanje slovnih oblika putem smanjenja broja poteza, te fakultativna spajanja do tri slova.

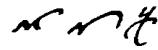
Težnja ka pojednostavljanju oblika omogućila je veću poletnost i uvijenost poteza na osnovnoj liniji što je dovodilo do neraspoznatljivosti pojedinih slova, a rješenje tome nalazilo se u dodavanju ravne crte iznad ili ispod osnovne slovne forme  /s/ /š/ /t/ /đ/ /m/.

U kancelariji Ferhata Sokolovića, kliškog sandžakbega, Nasuf-čehaja je i potpisao svoje vlastoručno pismo upućeno Fabiju Kanalu bosančicom. Njegov kitnjasti brzopis po duktusu se ugleda na mletačku latinicu tog vremena. I zaista, po riječima *A Spalato*, napisanim na adresi latinicom, istom sigurnošću i vrstom poteza, vidimo da je Nasuf-čehaja podjednako vješto pisao i latinicu (HAZUćir.VI-8). Interesantno je, međutim, to da na njegovu bosančicu nisu utjecali grafijski uzusi karakteristični za latinicu. Tako npr. u njegovom pismu nema obilježavanja slogotvornog *r* kao *qp*, niti dvostrukе uloge grafema *ll*, *c* i *z*, a ni rješenja za bilježenje *lj* i *nj* po uzoru na latinskičke uzuse, bilo kao *ħl/ħn*, bilo kao *ħħl/ħħn*.

Kod tri Sokolovićeva pisara pojavljuje se karakteristična regionalna osobina bosaničke grafijske po kojoj su kliške kancelarije prepoznatljive: odvojeno obilježavanje ligature u kombinacijama s grafemima za vokale *a* i *u*, što je dovelo do osamostaljivanja toga grafijskog znaka kao zasebnoga grafema. Zapravo, ligaturna spona lučnog oblika sa jezičkom poprimila je vrijednost fonema */j/*, ali ona sasvim nalikuje slovu *e* pa su je priređivači transliteriranih zbirk i prenosili u tom obliku. S obzirom na istovjetnost morfološke slova *e* i navedene grafijske oznake *+*, može se zaključiti da je kod pisara s kliškog područja došlo do izjednačenja dvaju grafijskih simbola, dakle do grafijskog zastranjenja. Na osnovu specifičnih slučajeva otkrivenih u pojedinim rukopisima, geneza ove pojave može se opisati kao postepeno osamostaljenje prvog dijela nekadašnje ligaturne oznake *io*, koja je i sama jedno vrijeme imala vrijednost samo jednog fonema */j/*, te se pojavljivala zajedno sa grafemima *a* i *u*. Kružić, koji je ostatak nekadašnjeg slova *o*, sve više je degenerirao dok se nije sasvim izgubio.

Specifičnost cirilične diplomatske minuskule je u karakterističnom sistemu produžavanja stabala u smislu zapadnoga kriterija smještaja slova u četverolinjiskom prostoru kao i kod latinske minuskule, zbog čega se i smatra da se ovakvo pismo moglo razviti u krajevima orientiranim zapadu, gdje se cirilica dotala s latinicom.

Pisari koji su u 17. stoljeću u prijepisci s primarno latiničnim kancelarijama kao što je Augustičeva pod očitim su utjecajem latinice. Pisma iz kancelarije kostajničkog odabaše Grahe napisana su rukopisom koji ima svoju paralelu u ciriličnom rukopisu jednog kasnijeg pisma iz kancelarije kanonika Tomaša Augustiča (ACA39 9 75), što se osobito vidi na slovima *m*, *n* i *ll*. Za Augustičevu kancelariju pouzdano se može smatrati da je primarno latinična, jer su neka od ciriličnih pisama upućena iz Bosanske krajine u Sisak tamo transkribirana latinicom da bi se lakše mogla čitati (usp. ACA39 9 1; istom Augustičevom pisaru pripada rukopis latiničnih dopisa ACA39 9 8, ACA39 9 14, ACA39 9 17). Velike sličnosti u oblicima slova pisama iz 1655. i 1678. godine napisanim na dvjema suprotstavljenim stranama krajišta ukazuju na snažan ujamni utjecaj. Slova za */m/*, */n/*, */c/* vjerovatno su inspirirana latiničkim oblicima kod pisara u Sisku, a zatim preuzeta u kostajničkoj kancelariji.



Pisar kostajničkog odabaše, 1655.
HAZUćir.X-15



Pisar Augustičeve kancelarije, 1678.
ACA39 9 75

S obzirom na to da su pisma iz kancelarije adresata pisana bosančicom koja trpi utjecaj latiničke kao 'prvog' pisma, ovi pisari trpe utjecaj takve bosančice.

Za razliku od ovih, Ferhatpašićevi pisari u prijepisci s Keglevičevom kancelarijom iznimno rijetko dolaze pod utjecaj latiničnih slabosti koje se tiču odnosa fonem-grafem za koje je cirilica od početka imala rješenje (*šemtemvra* 'septembra' HAZUćir.X-51; *zarstvo*, *Kostainizom* HAZUćirX-78; *z bubnjevi i za sastavam* 's bubnjevima i sa zastavama' HAZUćir.X-89). Ali se i kod njih latinični utjecaj ogleda u izboru grafijskih oznaka *ħl*, *ħn* i *qp* za */l/*, */ń/* i */r/* (HAZUćir.X-103; HAZUćir.X-80). Zapravo, bosanski pisari koji su u bili u prijepisci s hrvatskom kancelarijom u Sisku češće su pokazivali takve slabosti, pa tako kod njih nalazimo *нсаБраноме*, *саргеБајкоме*, *дүшнн*, *сошнн*, *сло*, *сдраџо* (ACA39 9 7); *расұмнсмо*, *сүшнн* (ACA39 9 16). Krajnje složen primjer uplitelanja raznovrsnih pogrešaka, koje su posljedica i latiničnog i arebičnog utjecaja, predstavlja pismo kostajničkoga dizdara Omer-age upućeno kapetanu Siska Janku Filipoviću. Njegov pisar vjeruje da grafem *ш* ima vrijednost *st/št* (*мнлұшп* 'milost', *шы* 'što'), po volji, baš kao što u Augustičevoj kancelariji cirilično cima vrijednost *s/š*, ali se naporedo pojavljuje i *ш* u vrijednosti *s/š*. Rezultat je takav da pismo rečenoga kostajničkog dizdara završava riječima: *Nemojte zamiriti kako smo ovo pisali - mlad je*



Sinan-vojvoda,
1558.



Mustafaga kliški,
posljednje decenije
17. stoljeća

ćato kudub se uči (ACA39 9 53). Evo i zašto: arebički utjecaj izazvao je miješanje grafema za o i u (*trištu* 'tristo', *smu* 'smo', *štu* 'sto', *druguc* 'drugoč', *pogudil* 'pogodio', *muga* 'moga', *glauo* 'glavu'), a uz to i razbijanje suglasničkih skupina po ugledu na osmanski jezik (*sedamsuštu* 'sedamsto'). Latinički utjecaj, koji je posredan jer proizlazi iz ugledanja na verziju cirilice iz kancelarije adresata, doveo je do pojave c =š/s/z/ž: (*odrisati* 'odrezati', *susnja* 'sužnja', *usalite* 'ušaljite'). Zbog arebičkog utjecaja kod ovog se pisara grafem s nadrednim dvotačkom pojavljuje u vrijednosti ma *c/č/ć/đ* (*cetirištu* 'četristo', *hucemu*, 'hoćemo', *duicu* 'dojdu'), ali je zbog naporedog latiničkog utjecaja on izabrao da taj grafem bude morfološki identičan latiničkom vezničkom i (j) iz kancelarije korespondenta. Svi navedeni primjeri iz kostajničkog pisma pokazuju koliko je moglo biti otežano razumijevanje tako napisanog teksta. Stoga ne čudi to što su u pojedinim hrvatskim kancelrijama bosanska pisma morala biti transkribirana kako bi mogla biti pročitana, čak i kad njihova grafija trpi minimalan utjecaj arebiće poput γ=o/u. Međutim, ovo pismo daje nam uvid i u to kakve je prirode bila poligrafičnost bosanskih pisara. Zapravo, primjer ovoga pisara daje naznaku o tome kako se u skriptorijima mogao usavršavati pisarski zanat. Vjerovatno je većem dijelu bosanskih pisara arebica bila glavno pismo, usuđujem se reći »prvo pismo«, analogno značenju koje ima izraz »prvi jezik« kad se procjenjuju jezičke kompetencije. Pritom, naravno, ne mislim da je njihov maternji jezik bio turski. Ustvari, promoviranje turskog jezika kao administrativnog u ono doba dovelo je do toga da se pisarski zanat učio najprije na tom jeziku uz upotrebu arebice. Tek zatim pisari su savladavali osnove cirilične prijepiske, čija je tradicija čuvana i njegovana u kancelrijama koje su održavale kontakt sa susjednim slavenskim područjima. U posljednjoj rečenici pomenutog pisma ovaj pisar nazvan je »ćatom«, što bi trebalo znati da je on jedan od predstavnika svoga zanata. Iznenađuje, pak, činjenica koliko on grijesi u tom svom poslu. Pretpostavljam da opravdanje tolikim greškama i jeste u njegovoj mladosti, kao što je istaknuto u pismu, ali on, sigurno, nije neko ko se još uvijek muči sa temeljima pismenosti općenito. On je u kancelariju došao s titulom »ćato«, koju je, vjerovatno, stekao za turski jezik i pismo, ali se sada on tek uči drugom pismu (možda i pismima), koje će biti u opsegu njegova posla. Pritom ga, možda, poučava neko stariji iz kancelarije, ali jedan dio vještine on stječe i kroz korespondenciju. Upravo zato u njegovom pismu i dolazi do posrednog i nasumičnog latiničkog utjecaja. Analizom rukopisa otkrila sam jedno njegovo kasnije pismo (ACA 39 9 63): slova i duktus su identični, ali ovaj put nepreciznost u izboru grafema svodi se samo na arebičku ka-

rakteristiku jednakosti grafema za o i u, što govori o tome da je on veoma brzo savladao vještini koja je od njega zahtijevana.

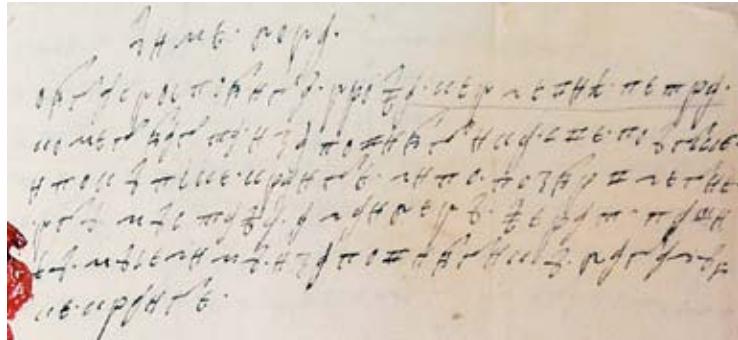
Najveći stepen pojednostavljenja formi u pravcu brzopisa je kod Ferhatpašićevih pisara. Unatoč tome što nisu znali čitati »dijački« (HAZUćir.X-95) i što su bili u prijepisci s ciriličnom kancelarijom grofa Keglevića, može se govoriti o njihovom ugledanju na latinicu u takvom smislu da se što više smanjuje potreba dizanja pera pri izvedbi slovne forme: jednopotezno a *ſ*, pojednostavljen dvopotezni oblik slova B *ƀ*, izrazito brzopisni oblik III *ϲ*, kao i T *ҭ* i Š *ڜ*, raspisan oblik slova h *ѿ* pomoću kojeg obilježavaju i /l/ i /ń/, kao i slova đ *ӂ*, *ӂ*. Slova r i o s povratnim potezom bez dizanja pera *ȑ* i *ȑ*, kao i oblik slova f inspirirani su latinicom *ڦ*, *ڻ*, *ڻ*, *ڻ*. Is-hod je takav da zbog vitica početnog i završnog poteza sve izgleda spremno za kurzivno spajanje, ali do toga ipak ne dolazi.

S druge strane, opirući se arebičkom utjecaju kancelarija alajbega Ferhatpašića razvila je upotrebu zasebnih grafema za /c/ i /č/ s tendencijom da se razlika među njima svede na nadredna obilježja *ӂ*, *ӂ*, dok je u kancelariji njegovoga korespondenta grofa Keglevića preuzeto upravo ovakvo slovo za /č/ s nadrednom tačkom.

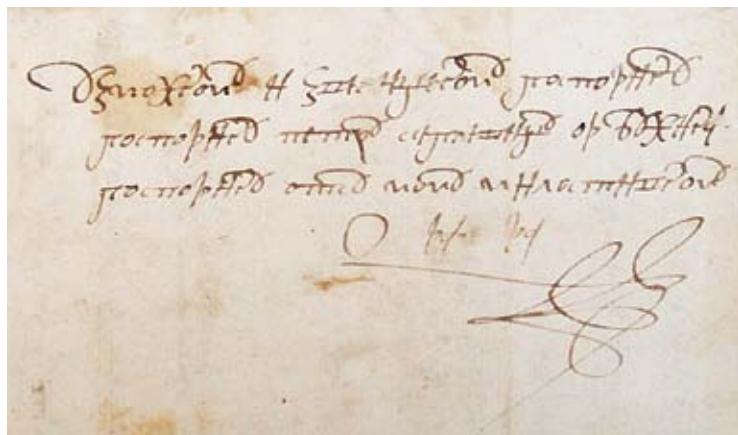
U kancelariji ostroških kapetana i dizdaru Beširevića radili su pisari koji su ravnopravno upotrebljavali i latinicu i cirilicu. Pisma HAZUćir.X-58, X-61, X-73, X-99 pokazuju odlike poligrafične kancelarije. U tim pismima γ, kada je prijedlog, ima apostrof kao nadredni znak γ po ugledu na vezničko i (j) iz latiničke korespondencije. Iz ove kancelarije izlazila su i takva pisma koja su napisana latinicom, ali invokacija »U ime Boga« ispisana im je cirilicom (HAZUćir.X-98). Usred latiničkog teksta takvog pisma pojavljuje se riječ napisana pola latinicom, pola cirilicom *ѿѹѿ*. Sličan latinični rukopis pojavljuje se u bosaničnim pismima HAZUćir.X-34, X-35, X-44, gdje su vlastita imena ispisana latinicom, kao i pozdrav i završna riječ *amen*. Iznenađuje, pak, činjenica da na ove pisare nije utjecalo poznавanje latinice u smislu aplikacije uzusa latiničke grafije kada pišu bosancicom. Tako kod njih nemamo qp/ep za slogotvorno r, γ u vrijednosti /u/v/, ī, īN za /l/, /ń/, c za /s/z/, H za /i/j/, čak niti verzije slova f po uzoru na latinicu, kako je to bivalo u drugim oblastima gdje su kancelarije adresata bile primarno latinične. Pisari iz kancelarije ostroškog kapetana Osman-age Beširevića, iako pišu i latinicu, u bosancici imaju zasebne grafeme za /c/, /č/ i /ć/, a za II imaju slovo posebne morfologije, sa prečkicom i karakterističnom nadrednom dvotačkom pod utjecajem arebice *ӂ*. Izbor pisanja latinicom ili cirilicom u kancelariji Beširevića igrao je ulogu captatio benevolentiae. Franz Carlu Gusichu u Gradac on

Uzrok uzajamnom utjecaju bosanskih i hrvatskih kancelarija jeste u tome što i jedinima i drugima cirilica nije prvo pismo, pa su na tom polju naročito podložni raznovrsnim poticajima koji dolaze iz kancelarije onoga s kim se dopisuju.

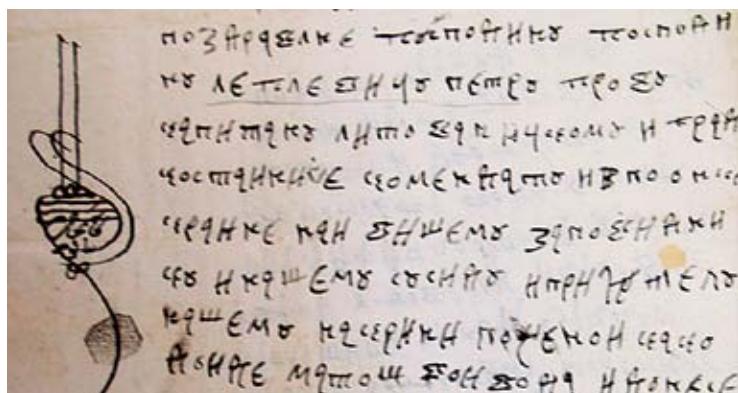
► Cirilica iz kancelarije grofa Petra Keglevića na kraju 17. stoljeća
HAZUcir.X-84



► Cirilica u pismu Gašpara Keglevića, koje je uputio svom ocu 1570. godine
HAZUcir.X-8



► Ferhatpašićev pismo
HAZUcir.X-90



šalje latinično pismo s ciriličnom invokacijom. A to njegovo pismo pravi je pandan pismu Mehmeda čate Halilagića upućenom kanoniku Tomasu Augustiću, koje je napisano bosančicom, ali sa latiničkom, bolje rečeno latinskom, invokacijom *In nomine Domine* (ACA39 9 10). S druge strane, Beširevićevi pisari za grofa Keglevića radije biraju cirilicu. Podaci iz arhiva pokazuju da je to pismo u ovoj obitelji njegovano generacija ma. Međutim, svođenje nekada raskošnih formi na osnovne primjeti se kada se usporede rukopisi starijeg i mlađeg Keglevića.

Uzrok uzajamnom utjecaju bosanskih i hrvatskih kancelarija jeste u tome što i jednima i drugima cirilica nije prvo pismo, pa su na tom polju naročito raznovrsnim poticajima koji dolaze iz kancelarije onoga s kim se dopisuju. U vezi s ovim zanimljivim kulturnim fenomenom nameće se važno pitanje: kako je bilo

moguće da se međudržavna korespondencija odvija na sekundarnom pismu? Odgovor treba tražiti u zajedničkoj prethodnoj tradiciji. Bez ove prijepiske cirilično pismo bosanskih sudiонika u njoj doživjelo je dekadenciju takve vrste da je za svaku grupu koja se u 19. stoljeću još uvijek služila njime bilo potrebno naći matricu za dekodiranje. Upravo kroz korespondenciju u kojoj se manifestirao snažan uzajamni utjecaj dolazilo je do ujednačavanja i stabilnosti formi samog pisma. Još u vrijeme kada je ona bila u svom jeku poneko pismo svjedoči kako su pisali nositelji prethodne tradicije koji su od nje udaljeni generacijama a koji nisu prakticirali korespondenciju kao zanat. U takvim primjercima jasno se vidi da bez ujednačavanja u kontaktu s adresatom ostaju samo rudimentarne forme nekada raskošne grafije. ↳

Josip Lisac

ŠIBENSKA DIONICA HRVATSKE CIRILIČNE BAŠTINE

Šibensko područje u hrvatskoj filologiji i u hrvatskoj kulturnoj povijesti često spominjemo po važnim datumima kao što je rano javljanje latinice u glasovitoj *Šibenskoj molitvi* iz 14. stoljeća, kao što je Šižgorićev autorstvo najstarije hrvatske pjesničke inkunabule (*Elegiarum et Carminum libri tres*, Venecija, 1477), kao što je prvi hrvatski reprezentativni rječnik Fausta Vrančića iz 1595. godine, ali pozornost treba i može zaokupiti i cirilična baština koja svjedoči o mnogo čemu, pa i o tom kako su Visovac i Šibenik bili važna kulturna središta Bosne Srebrenе i poslije Provincije sv. Kaja i Provincije Presvetog Otkupitelja. Pogled u šibensku dionicu hrvatske cirilične baštine upozorava nas na dva ulomka s kraja 11. i iz početka 12. stoljeća (*Kninski ulomak; Plastovski ulomak*) kada kod Knina i kod Skradina nalazimo spomenike s glagoljskim i s ciriličnim slovima. No posebno je zanimljivo u ovom kontekstu pitanje *Šibenske molitve*. Naime, pozorni raščlanjavač toga teksta i uvjeta njegova nastanka, Josip Vončina, pretpostavio je da je on nastao kao vjerski tekst što je služio potiskivanju bogumilstva i afirmaciji katoličanstva, pa je tako onda pretpostavio i izgubljenu verziju pisani zapadnom cirilicom, bosančicom. To bi bio prapredložak *Šibenske molitve*, predložak pisan gotičkom minuskulom, sama *Šibenska molitva*, kako rekosmo i kako se zna, latinicom. Mora se reći da su grafijske kombinacije akademika Vončine uvjerljive i mogle bi se detaljno povezivati s mnogim mlađim bosaničkim tekstovima, uključujući i one šibenske provenijencije. Također su veze Mladena II. Šubića s bosanskim feudalcima neosporne, kao i rane veze franjevaca iz Bribira ili iz Skradina sa stanovništvom iz Bosne. Razumije se samo po sebi da su se Šubići služili i latinicom i bosančicom, te je tako onda došlo i do prijepisa *Šibenske molitve* latinicom.

U 16. i u 17. stoljeću na šibenskom je području dominirala glagoljica, ali je (uz latinicu) i bosančica dosta česta, a frekventno je i mijehanje glagoljice i bosančice; to svakako znači da su oba pisma bila u običaju. Primjerice, na skra-

dinskom području potkraj 17. stoljeća primatelj bosaničkoga pisma piše šibenskom biskupu glagoljicom. Ili pismo bosaničko stiže iz Miljevaca, a primatelj pisma obaveštava o konkretnom pitanju šibenskoga biskupa glagoljicom. Franjevac Juraj Livić s Prvića mučno je čitao potkraj 17. stoljeća cirilski *Ispovjedaonik* Stjepana Matijevića, ali je bilješke na knjizi pisao i glagoljicom i bosančicom. Razlog teškoćama u čitanju bit će u tom što je *Ispovjedaonik* tiskan cirilicom, ali ne zapadnom nego običnom, kakvom su tiskane srpske knjige, pri čemu su i grafija i pravopis bili drugačiji nego u hrvatskim knjigama iz Bosne. Isti murterinski župnik na početku 18. stoljeća potpisivao se je i glagoljicom i bosančicom. U samostanu sv. Frane bosančicom je u jednoj od knjiga zapisana i verzija glasovite božićne pjesme *U se vrieme godišta*, očito dubrovačka. U Tisnom župnici su većinom bili glagoljaši, ali su neki od njih maticе pisali bosančicom i glagoljicom. U Dragomanskom arhivu Državnog arhiva u Zadru postoji npr. napis iz 1643. u kojem mletački providur u Dalmaciji izvješće bosanskoga pašu i vezira da je objesio jednog Šibenčanina, koji je bio u sukobu s nekim turškim podanikom. Zanimljivo je da je izvornik pisan bosančicom, ali je datacija glagoljička. Također moramo napomenuti da se o šibenskim zbivanjima (kao i o mnogim drugima) puno može doznati upravo iz spomenutoga arhiva u Zadru.

Iz 17. stoljeća poznati su bosanički zapisi iz Jezera, Šibenika, Murtera, Tribunja, Pirovca, Krapnja, Mirilovića i s Visovca, iz 18. stoljeća iz Murtera, iz Tribunja, Mirilovića, s Visovca, iz Miljevaca, Jadrtovca, Vrpolja, Jezera i Vodica.

Iz 17. stoljeća srećemo se s kamenim pločama s bosaničkim natpisima. Godine 1609. Turci su na Visovcu ubili fratarskoga momka i fra Stipana Skopljanina, dakle čovjeka iz današnjega Donjeg Vakufa, ali se pripovijeda(lo) da mrtvi fra Stipan nije potonuo u jezeru nego je »ostao u istom stavu kakav je imao prije, držao je u rukama Časoslov i krunicu i tiho molio« (*Visovački zbornik*, 1997., str. 252). U kamen urezan natpis

U šibenskoj dionici hrvatske cirilične baštine pronalazimo dva ulomka s kraja 11. i iz početka 12. stoljeća (*Kninski ulomak; Plastovski ulomak*). U ovom je kontekstu posebno zanimljivo pitanje *Šibenske molitve*.

		rukopisna bosančica			izgovor
velika	mala	u Bosni	u Splitskim Poljicima	u Dubrovniku	
À	à	đ, đ, ð, ð	đ, đ, f, cf, g, g,	đ, đ, b	A
Ù	ù	đ, đ, đ, đ	đ, đ, p, n	đ, đ..	B
Ѝ	í	ii, #, h, a	ii, ii, ii ..	ii, ii,	V
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	G
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	D
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	E
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	Z
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	DZ
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	Z
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	I
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	I
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	DJ, J
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	K
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	L
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	M
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	N
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	O
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	P
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	R
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	S
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	T
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	U
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	F
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	H
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	O, OT
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	ŠĆ, ŠT
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	C
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	Ć
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	Š
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	Y
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	J
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	JA
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	JE
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	JU
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	KS
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	PS
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	TH
Ѝ	í	ř, ř, ř, ř	ř, ř, ř ..	ř ..	Y

►
Pregled bosaničnih slova u triju regionalnim inačicama i tisku

U 16. i u 17. stoljeću na šibenskom je području dominirala glagoljica, ali je (uz latinicu) i bosaničica dosta česta, a frekventno je i miješanje glagoljice i bosaničice; to svakako znači da su oba pisma bila uobičaju.

bosaničicom kazuje: »Neka se znade. Ovdi leži m. p. o. f. Stipan Skopljanin, vikario g. biskupa Bosne, lita na 1610.« Taj je natpis na desnom zidu uz oltar Gospe Visočke, s tim da je prvi redak pisan latinski, ostalo hrvatski, bosaničicom. U Gradskom muzeju u Šibeniku je bosanički kameni ulomak natpisa nađen u Mandalini, također iz 17. stoljeća. Međutim, još iz srednjeg vijeka postoje bosanički natpsi iz Krkovića, iz Morpolache, iz Kljaka i iz Drniškoga Graca. Riječ je o trima nadgrobnim spomenicima i o obilježavanju vrela pitke vode.

Franjevci na Visovcu u 18. su stoljeću mnogo pozornosti posvećivali hrvatskom jeziku i bosaničici, ali je bilo i traženja da se novaci bave prvenstveno duhovnim odgojem, kao i da se pojača učenje talijanskoga i latinskoga. Kako je bosaničica uzmičala pred latinicom u 18. stoljeću, vrhovna uprava dalmatinske franjevačke Provincije Presvetoga Otkupitelja oko sredine 18. stoljeća zaključila je da se daci ubuduće neće pripuštati ređenju ako ne znaju bosaničicu, a i 1775. ta je odredba ponovljena, pa se onda uporaba bosaničice produljila još neko vrijeme.

Godine 1720. u Dubravicama kod Skradina na crkvu svete Katarine postavljen je bosaničicom pisan nadvratnik. U Vrpolju u 18. stoljeću matice su pisane glagoljicom, latinicom i bosaničicom. U Tribunju u 18. stoljeću knjiga mrtvih djelomice je pisana bosaničicom.

Mnogi franjevački pisci objavljivali su svoja djela bosaničicom, npr. Matija Divković. I Pavao Posilović, biskup skradinski, objavljivao je knjige zapadnom cirilicom, a u njegovo se doba u 17. stoljeću bosaničica rabila i u zapadnim hrvatskim stranama, sve do Istre, pa i u Gradišću. Hrvatska cirilica, bosanica, bosaničica, razlikovala se u odnosu na srpsku cirilicu znatno. U 17. stoljeću bila je bosaničica glavno pismo hrvatske pismenosti na prostranim terenima pod turskom vlasti i vrlo je utjecala na hrvatsku književnost i njezino jedinstvo od Budima do Brača i do Dubrovnika.

Hrvatske knjige na Visovcu bile su brojne, npr. Divkovićeva djela, a na njima ima zanimljivih bilježaka pisanih bosanicom i glagoljicom. Npr. poznati proučavatelj bosaničice i drugih tema Stjepan Zlatović u jednoj bilježici na Divkovićevim *Besjedama* kazuje kako je spasio od propasti tu knjigu u Šibeniku.

Šibenska cirilična kronika, *Knjiga od uspomene*, zapisana je kurzivnom hrvatskom cirilicom, a sažeto piše o šibenskim franjevkama od 1673. do 1784. Pisana je štokavskom ikavicom, kao i mnogi drugi tekstovi onodobne hrvatske književnosti, npr. Kačićevi ili Reljkovićevi. Kronologiji je dodan prijepis Pravila po kojem su redovnice živjele, pisan latinicom i štokavskom ikavštinom. Međutim, zanimljivo je da je i Regula bila jamačno zapisana bosaničicom, kako



Zemljopisni razmještaj najstarijih epigrafa s ciriličnim slovima

misli s. Terezija Zemljic (Knjiga od uspomene, Šibenik, 2005., str. 60), pa je naknadno prepisana latinicom. Pisci Knjige od uspomene nisu poznati, ali se pretpostavlja da su to bili franjevci Bosne Srebrenе. Vjerojatno je da je pisanje kronike započelo 1728., kada je odlukom kapitula franjevaca Provincije Bosne Srebrenе određeno da samostani od 1728. moraju voditi ljetopise. U 18. stoljeću nastali su važni franjevački ljetopisi, Lašvaninov, Beničev i Bogdanovićev. Franjevački prinosi hrvatskom jeziku i hrvatskoj književnosti veliki su i bitni, sve od početka 17. stoljeća otkad su pripadnici toga reda stvorili brojna nabožna djela, putopisna i memoarska izdanja te jezikoslovne priručnike. Od Matije Divkovića do pisaca novijega doba franjevci su stvorili mnogo u beletrističkom smislu, poglavito su pak izgrađivali hrvatski standardni jezik oblikujući ga s drugima tijekom stoljeća. Na šibenskom području važno je spomenuti, osim Pavla Posilovića, Tomu Babića, Jerolima Filipovića, Karla Marojevića, Petra Kneževića, Josipa Banovca, Jakova Pletikosu, Matu Zoričića i Josipa Jurina, uz njih i Andriju Kačića Miošića, koji je dio života proveo u Šibeniku.

Bosančica kojom je pisana Knjiga od uspomene može se povezati s bosančicom kojom je vjerojatno pisan prapredložak Šibenske molitve, posebno povezano sa slovom đerv. Razumije se da se u Knjizi od uspomene đerv čita kao đ ili kao č, upravo kao u onom pretpostavljenom tekstu

Šibenske molitve. Kako su franjevci bili jako povezani s talijanskim pisanjem, u Knjizi od uspomene se đ piše i kao gi. Isti je poticaj i za djelomično pisanje gl za lj, gn za nj. Dakako, poseban je znak i za št, za o, uz uobičajeni još jedan, poseban znak može se čitati kao i i kao j, a i za f imamo zastupljena dva znaka. Geminirani suglasnici označuju kratkoću prethodnoga samoglasnika, kao što je u nas bilo često. Zanimljivo je da je i molba šibenskih redovnica za primanje redovničkog odijela Mande Šarčevići upućena provincijalu fra Karlu Marojeviću 1784. bila pisana bosančicom.

Bosaničko pismo nalazimo i u naslovu prvoga hrvatskoga putopisa pisanoga hrvatskim jezikom i latinicom autora Jakova Pletikose iz Vaćana kod Skradina. Piše bosančicom: Putovanje k Jerozolimu god. 1752. F. Jakova Pletikose od Skradina.

Očito možemo zaključiti da se bosančica mnogo rabila na šibenskom području prvenstveno pod impulsima iz Bosne te da se je općenito koristila u komunikaciji između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva. To se može reći na temelju literature (Stjepan Zlatović, Krsto Stošić, Petar Kolendić, Ante Šupuk, Stanko Bačić, Vice Kapetanović, Kristijan Juranić i drugi) i na temelju vlastitih istraživanja. Dakako da je spominjana granica bosančice na Krki, o kojoj je pisao Branko Fučić, često bila probijana svjedočeći o supostojanju triju hrvatskih pisama u teškim uvjetima borbe za opstanak. ↗

Možemo zaključiti da se bosančica mnogo rabila na šibenskom području prvenstveno pod impulsima iz Bosne te da se je općenito koristila u komunikaciji između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva.

Milica Lukić, Vera Blažević Krezić

TRAGOM HRVATSKE ĆIRILIČNE BAŠTINE U SLAVONIJI

Svjedoci hrvatskoćirilične pismenosti u XVII. stoljeću brojne su listine što su ih razmjenjivali »domaći ljudi« (dakle svjetovnjaci) pod turskom vlasti s domaćim i stranim zapovjednicima u doba ratova za oslobođenje Slavonije od Turaka. Nije se samo ratna korespondencija odvijala na ciriličnom pismu (i hrvatskom jeziku) nego i ona s crkvenim vlastima izvan Slavonije – zagrebačkim biskupom i Propagandom za širenje vjere (franjevci spise namijenjene redovničkim i crkvenim starješinama pišu latinski, a katkad i talijanski).

Terra incognita

O hrvatskoj je cirilici u srednjovjekovnoj Slavoniji danas vrlo teško donositi ozbiljnije zaključke jer i historiografski i filološki izvori uglavnom šute o tom problemu. Cirilicu u Slavoniji u tom razdoblju, kao i na drugim dijelovima hrvatskoga nacionalnog (i kulturnog) prostora, valja promatrati u kontekstu glagoljaške pismenosti. Još je u XIX. stoljeću, kako to nalazimo u *Kratkom osvrtu na hrvatsku glagolsku knjigu* Rudolfa Strohala iz 1912. godine, bilo onih koji su smatrali da je područje današnje Slavonije prije dolaska Turaka, odnosno prije godine 1526., bilo glagoljaško. Navedeno podupire i mišljenje Eduarda Hercigonje (1994) kako bi s tim u vezi valjalo uzeti u ozbiljno razmatranje činjenicu da je hrvatski kralj Zvonimir bio banom Slavonije (Slovinja), sjevernoga, panonskog prostora. Jednako tako u obzir bi valjalo uzeti i povjesne okolnosti vezane za Sirmijsku/Srijemsку nadbiskupiju Sv. Metoda i slavonski udio u povijesnoj Panoniji koje govore u prilog proširenosti staroslavenske baštine (izražene svim trima slavenskim pismima: glagoljicom, /hrvatskom/ cirilicom i latinicom), bez obzira na to što na tom području nema sačuvanih pisanih izvora.

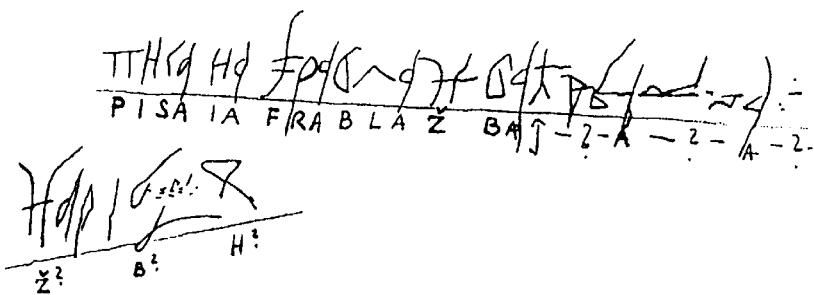
S hrvatskoćiriličnom pismenost u međurječju Save i Drave zasada nas povezuje tek nekoliko nesigurnih tragova: jedan necjeloviti grafitt i nekoliko ciriličnih grafema uglavnom pomješanih s glagoljicom. Krenimo redom: PISA IA FRA BLAŽ ... BAJ ... stoji rukom uparano u kamenu podlogu na južnom pročelju jedine hrvatske potpuno sačuvane templarske (grobljanske) crkvice, onoj sv. Martina u selu Martin kraj Našica, jednom od najznačajnijih romaničkih spomenika na tlu Slavonije – crkvici što su je pripadnici tога staroga viteškog reda sagradili u prvoj polovici XIII. stoljeća. Grafit je pronađen prilikom

restauracije crkve 1975/76. godine. Da je riječ o tekstu pisani hrvatskim jezikom i kurzivnom cirilicom (bosančicom) potvrdio je 1979. godine Branko Fučić. Prema njegovu mišljenju zapisao ga je neki fratar Blaž, najvjerojatnije posjetitelj crkve. Hrvatska se cirilica spominje i uz prvi podatak o jednom slavonskom glagoljičnom spomeniku što ga nalazimo u *Natpisima sredovječnim i novovjekim* Ivana Kukuljevića Sakcinskoga iz 1891. Natpis iz mjesta Subocka u zapadnoj Slavoniji (nedaleko od Novske) počiva vod *Budimir sin (Pri)bibla Sudemi(rova)* 1095 već je tada bio izgubljen, a Kukuljević piše kako je Luka Ilić Orovčanin početkom toga stoljeća zabilježio na njemu nekoliko glagoljičnih slova (b, č, r), među više ciriličnih (istaknule autorice). Hrvatsku cirilicu nalazimo i u crkvi sv. Dimitrija/Demetrija u Brodskom Drenovcu (između Požege i Slavonskog Broda), sagrađenoj u 14. stoljeću. Već sam titular crkve – sv. Dimitrije (Srijemski/Solunski), inače vrlo rijedak u Slavoniji, pa i Hrvatskoj općenito, sugerira vezu s cirilometodskom tradicijom. U toj su crkvi potvrđeni i brojni glagoljski grafiti što su dobili svoj znanstveni okvir u rado-vima Matea Žagara i Milana Pauna (2004), iako se problemom drenovačke glagoljice (i cirilice) već prije počeo baviti Branko Fučić, ali svoju raspravu o tom fenomenu nije nikada dovršio ni objavio. On je na fresci u unutrašnjosti crkve pročitao */S/e pisa ed(a)n̄ člov/é/k*, natpis je datirao u 14. stoljeće, a zrcalno slovo e protumačio utjecajem latinične ili cirilične prakse (istaknule autorice). S desne strane kamenog portala na drenovačkoj crkvi uz glagoljična je slova uparano i nekoliko (ustavno)ciriličnih: P, N, S, L, a tako je i u unutrašnjosti crkve, na kamenim (gotičkim) sedilijama, gdje se uz glagoljicom zapisana imena (DRAGO, VIOT', ĖSR, TORO) nalazi i pokoji cirilični grafem. Uza slovne se grafite s vanjske strane crkve nalaze i brojni pikturnalni grafiti ka-

rakteristični za srednjovjekovne bosanske kame-ne nadgrobne spomenike – stećke (s prikazima ptica, križeva, ruku, ljudskih likova i sl.). Sve navedeno vodi zaključku do kojega su došli i konzervatori iz zagrebačkoga Konzervatorsko-restauratorskog odjela koji su na crkvi radili tijekom 1992. godine. Iz njihova se izvješća (1993) dade zaključiti kako je po svemu sudeći riječ o pismu (pismima) koje je u taj kraj došlo iz Bosne (a poznato je da se glagoljicom pisalo u srednjovjekovnoj Bosni te da su mnogi mlađi bosanski cirilični spomenici nastali prema glagoljičnim predlošcima, op. a.), te da bi se postanak pronađenih zapisu mogao vezati uz razdoblje nakon turskog osvajanja i pokoravanja Bosne. Odnosno, mogla bi biti riječ o zapisima što su ih napisali pro-gnanici iz Bosne koji su u požeški kraj mogli doći nakon 1463. godine, kada je Bosna pala. I inicijal T među latiničnim slovima na grafitu u crkvi sv. Martina u selu Lovčiću (u blizini Brodskoga Drenovca), najstarijoj u cijelosti sačuvanoj romaničkoj crkvi u Slavoniji, sagrađenoj između XI. i XIII. stoljeća, mogao bi se protumačiti kao cirilični. Žagar i Paun (2004) misle da *inicijal T udvostručene glavne linije, s križastom dekoracijom po deblu slova, sa zašiljenim i izduženim vrhovima poprečne linije, s čvrstim postamentom* nije neobičan u cirilici, posebice stoga što je riječ o prostoru u blizini Bosne. Kolikogod slabašni i nedostatni, svi navedeni tragovi srednjovjekovne pismenosti (bilo da je riječ o glagoljici, cirilici ili pikturnalnim grafitima) na zapadnoslavonskom (požeško-brodskom) dijelu Slavonije sugeriraju vezu s bosanskim prostorom.

Hrvatskočirilična pismenost u XVII. i XVIII. stoljeću

Najsigurnije vodiče kroz slavonsku hrvatskočiriličnu sedamnaestostoljetnu i osamnaestostoljetnu povijest nalazimo u Tomi Matiću i njegovu *Prosvjetnom i književnom radu u Slavoniji prije preporoda* (JAZU, Zagreb, 1945) te radu Marka Kosora (JAZU, Zagreb, 1955) o *Najstarijem slavonskom dikcionaru*, odnosno rukopisnom hrvatsko-latinskom rječniku fra Matije Jakobovića iz 1710. godine. Fra Matija Jakobović bio je redovnikom u samostanima u Velikoj i Požegi, a njegov je *Dikcionar* ujedno i jedina knjiga svjetovnoga sadržaja u prvoj polovici XVIII. stoljeća u Slavoniji koja je djelomice ispisana hrvatskom cirilicom, odnosno prema Kosoru – *bosančicom slavonskoga tipa*. Već su drvene korice toga rječnika bile oblijepljene papirom ispisanim navedenim pismom, a onda se dalje u tekstu hrvatska cirilica pojavljuje u hrvatskom dijelu slova B od 9. do 26. stranice te još sporadično na trinaest mjesta unutar različitih slova u rječ-



niku. Kosor misli kako je Jakobovićeva bosančica mnogo zanimljivija od njegove latinice jer je *vrlo lijepa i vrlo čitljivo pisana, a što je još važnije, jer Jakobovićev Dikcionar predstavlja rjeđak dokument u kojem se sačuvala bosančica slavonskoga tipa*. Cirilična je pismenost u Slavoniji od početka turskoga vladanja, a napose u XVII. i XVIII. st., pismenost svjetovnjaka koje su opismenjavali uglavnom franjevcima, a onda i isusovcima (uz redovnički podmladak koji je imao latinsku naobrazbu), u samostanima u Velikoj kraj Požegi, u Požegi te Našicama. Matić navodi kako se može pouzdano reći, iako nema izravnih podataka o tom kako su svjetovnjaci u franjevačkim samostanima podučavani, da su učili čitati i pisati cirilicom *bosanskoga tipa*, tzv. bosančicom. Uzme li se u obzir da se tim pismom pisalo u hrvatskim krajevima pod turskom vlasti *počevši od Jadrana pa uzduž sjeverozapadne granice turskoga carstva* te da je bosančicom u sedamnaestom stoljeću tiskan književni rad bosanskih franjevaca koji je u duhu Tridentskoga koncila bio namijenjen vjerskoj prosvjeti naroda i klera, a budući da su slavonski franjevci bili u sklopu redovničke provincije Bosne Srebrne, te najjače katoličke crkvene organizacije na periferiji turske carevine od Jadrana do Budima, za Matića je *posve naravno, da se bosančicom pisalo i u Slavoniji*. Svjedoči hrvatskočirilične pismenosti u XVII. stoljeću brojne su listine što su ih razmjenjivali »domaći ljudi« (dakle svjetovnjaci) pod turskom vlasti s domaćim i stranim zapovjednicima u doba ratova za oslobođenje Slavonije od Turaka. Ni je se samo ratna korespondencija odvijala na ciriličnom pismu (i hrvatskom jeziku) nego i ona s crkvenim vlastima izvan Slavonije – zagrebačkim biskupom i Propagandom za širenje vjere (franjevcu spise namijenjene redovničkim i crkvenim starješinama pišu latinski, a katkad i talijanski). Tužeći se 1651. protiv presizanja bosanskoga biskupa Maravića u Slavoniju *krstjani od Slavonije* pišu Propagandi bosančicom: *I do sada smo pisali u taljan[ski], a sada pišemo za veće virovanje u naš jezik... I za veće virovanje ozgor rečenoga pisma podpisujemo se našimi rukama*. Nakon izgona Turaka bosančica se u Slavoniji vrlo brzo izgubila. I Matija Antun Relković znao je da se u Slavoniji nekoć pisalo bosanskom cirilicom (i glagoljicom, op. a.), ali i to da se u njegovo vrijeme *Slavonija cirilskom pismu već bila otudila* i da se ono tada smatralo srpskim, ka-

▲
Grafit (zapis) na crkvi svetog Martina u Martinu (bosančica)

Nakon izgona Turaka bosančica se u Slavoniji vrlo brzo izgubila. Ipak su isusovci u Trnavi, odmah nakon izgona Turaka, cirilicom i latinicom izdali prvi kršćanski nauk, oslanjajući se na glagoljašku tradiciju izrade početnica. Upravo je ta opsegom nevelika cirilična knjižica za sada najpouzdaniji izvor za novovjekovnu (hrvatsko) ciriličnu povijest na tlu Slavonije.

Kratka azbukvica i kratak kerstjanski katoličanski nauk (1696), Knjižnica Hrvatske



Kratka azbukvica i kratak kerstjanski katoličanski nauk (1696) Petra Kanizija katekizam je otisnut ustavnom bosaničnom (hrvatskočiriličnom) grafijom koja je svoj legitimitet dobila u XVI. stoljeću, ali je s obzirom na zemljopisne i socijalno-kulturne dodire, kao i međupismovne utjecaje, na pismo Kanizijeva katekizma najviše utjecao (ili mu valjano pripremio put) *Nauk karstianski* Matije Divkovića (od 1611. godine).

ko se to vidi iz njegovih stihova: *O Slavonče, ti se vrlo varaš, / koji god mi tako odgovaraš: / vaši stari jesu knjigu znali, srbski štili, a srbski pisali, al vi sada nikako ne čete, neg za nemar svakoga mećete.* Iako prava prosvjetiteljska djelatnost u Slavoniji počinje tek nakon izgona Turaka, nema sumnje da su i franjevci i pismeni svjetovnjaci u Slavoniji za turske vlasti poznavali vjersku knjigu. Na to upućuje i prvi kršćanski nauk što su ga isusovci, oslanjajući se na glagoljašku tradiciju izrade početnica, izdali za Slavoniju 1696. i 1697. u Trnavi cirilicom i latinicom, odmah nakon izgona Turaka, a prije Karlovačkog mira. Upravo je ta opsegom nevelika cirilična knjižica za sada najpouzdaniji izvor za novovjekovnu (hrvatsko) ciriličnu povijest na tlu Slavonije.

Kratka azbukvica i kratak kerstjanski katoličanski nauk (1696)

Kratka azbukvica i kratak kerstjanski katoličanski nauk (1696) Petra Kanizija katekizam je otisnut ustavnom bosaničnom (hrvatskočiriličnom) grafijom koja je svoj legitimitet dobila u XVI. stoljeću, ali je s obzirom na zemljopisne i socijalno-kulturne dodire, kao i međupismovne utjecaje, na pismo Kanizijeva katekizma najviše utjecao (ili mu valjano pripremio put) *Nauk karstianski* Matije Divkovića (od 1611. godine). Cirilično (bosanično) i latinično izdanje Kanizijeva katekizma s početnicom objelodanjeni su pod pokroviteljstvom kardinala i ostrogonskoga nadbiskupa Leopolda Kolonića (1631–1707). Poznato je da je Kolonićeva zauzetost oko kate-

hetske djelatnosti usko povezana s Hrvatima u inozemstvu, kao i s drugim narodima na tlu ondašnje Ugarske: Ukrajincima, Rusinima i Rumunjima. O spomenutoj kardinalovoj djelatnosti najbolje svjedoči tiskara koju je u Trnavi osnovao 1634. godine, a koja je prije svega bila namijenjena tiskanju priručne literature bez koje misionari nisu mogli raditi. Prema popisu tiskanih katehetskih knjiga u Trnavi (1634–1777) iz 1931. godine ustanovljuje se da je već 1634. tiskana *Kanizia Petra Abekavica i keršćanski nauk*, koja danas nije sačuvana. Godine 1696. objelodanjeno je cirilično izdanje istoga nauka s početnicom pod naslovom *Kratka azbukvica i kratak kerstjanski katoličanski nauk*, a sačuvano je latinično izdanje (sadržajem podudarno s ciriličnim izuzmu li se neke ustanovljene sintaktičko-stilističke razlike) iz 1697. godine. Dosadašnji su osamljeni, povremeni i kratki osvrti na cirilično i latinično izdanje knjižice uglavnom pokušavali konstruirati šire povijesne okolnosti u kojima je nastala knjižica, domisljali su se i predlagali mogući priređivači i prevoditelji izdanja, pretpostavljeni recipijenti, mjesto i broj izdanja te žanrovske osobitosti. Valja napomenuti da se izlučiti mogu tri različita mišljenja o namjeni *Kratke azbukvice* (1696): 1. knjižica je mogla biti namijenjena Vlasima u zapadnoj Ugarskoj (današnje južno Gradišće, Burgenland) (Fran Kurelac, 1871; Franjo Kuhač, 1878), 2. tiskana je »za Bošnjake« da bi se potom proširila u Slavoniji (Franjo Emanuel Hoško, 1985), 3. namijenjena je poturskoj Slavoniji koja je, privodeći i posljednje bitke za oslobođenje kraju, sve svoje snage ugradila u vjersku obnovu (Franjo Fancev, 1922; Tomo Matić, 1945). Rijetki su oni koji su se odvažili koraknuti u složenije pismovne i jezične analize na te-

melju kojih bi se opravdano moglo zaključivati o namjeni izdanja i pretpostavljenim recipijentima (Alojz Jembrih, 1987/88). Svi su se pokušaji imenovanja anonimnoga priređivača i prevoditelja *Kratke azbukvice* (1696), a potom i *Kratke abekavice* (1697), zaustavili na Ivanu Gabeliću (1666–1703), isusovcu koji u vrijeme objelodanjivanja *Kratke azbukvice* i *Kratke abekavice* djeluje u Trnavi kao vjeroučitelj, propovjednik i ispovjednik, a nadbiskup Kolonić, bez sumnje, u njemu vidi osobu od povjerenja (Mijo Korade, 1986; Alojz Jembrih, 1987/88; Zoran Velagić, 1999). Pretpostavku da je Ivan Gabelić, rodom iz Sarajeva, autor (prevoditelj) Kanizijeva maloga katekizma s početnicom osnažiti može tek analiza grafomorfoloških i ortografskih osobitosti pisma (uzimajući u obzir i karakteristike straničnoga postava u širem smislu) *Kratke azbukvice*, ali s sporednim uvidom u jezične osobine izdanja.

S obzirom na to da je poznato kako su početnice, na tragu prve glagoljične iz 1527. godine (*Introductorium croatice*), bivale gradbenim saставnicama knjižica katehetičkoga i molitvenoga sadržaja, i Kanizijeva *Kratka azbukvica* (1696) ispred kršćanskoga nauka donosi azbučni poređak slova (u velikoj i maloj stilizaciji) i »šlabikovanje« (Tomo Matić, 1938) ili »tablicu za sricanje slogova« (Stjepan Damjanović, 2007). Azbučni slijed slova kojim započinje *Kratka azbukvica* gotovo u cijelosti odražava redoslijed i inventar ciriličnoga (bosaničnoga) slovnog sustava. Azbukva započinje, u velikoj i maloj stilizaciji slova, slovom *a*, drugo je slovo u sustavu slovo *b*, treće slovo *v*, četvrto slovo *g* i tako pretpostavljenim redoslijedom do posljednjega (trideset i pravoga) slova azbuke koje u Kanizijevu katekizmu predstavlja slovo *šta /št/*. Po azbučnom slovnom inventaru slijedi tablica za sricanje slogova u kojoj se povezuju konsonanti i vokali *a, e, i, o, u* u slogove *ba, be, bi, bo, bu; va, ve, vi, vo, vu; ga, ge, gi, go, gu...* Riječ je o 130 kombinacija koje proizvode 25 konsonanata i pet vokala.

Grafomorfološka i ortografska analiza pisma *Kratke azbukvice* potvrđuje da je riječ o ustavnom bosaničnom pismu koje se tek prigodno (i vrlo oprezno) može nazvati *bosaničicom slavonskoga tipa*. Riječ je o svojevrsnom terminu indikatoru koji je Marko Kosor još 50-ih godina XX. stoljeća oblikovao pišući o rukopisnoj bosančici Jakobovićeva *Dikcionara* koji je nastao na slavonskom tlu 1710. godine. Tomu u prilog svjedoče i za bosančicu nove kombinacije pri označivanju palatalnosti konsonanata */l/* i */n/* koje su bjelodano drugačije, ako ne i spretnije, od rješenja u Divkovićevim bosaničnim izdanjima. Riječ je o svezicama slova *l + i* za glas */lj/* te *n + i* za */nj/*. Pridruže li se istaknutim pismovnim karakteristikama *Kratke azbukvice* i jezične osobitosti »bosanske« štokavske ikavice utemeljene na narodnom govoru, kako to sugerira Josip Vončina (1988), čini

se opravdanom pretpostavka da je Ivan Gabelić, rodom iz Sarajeva, isusovac i najbliži Kolonićev suradnik, autor (priredivač i prevoditelj) *Kratke azbukvice* te da su na njegova jezična i pismovna rješenja prirodno i obilato utjecala bosanična izdanja Matije Divkovića počevši s *Naukom karstanskim* iz 1611. godine.

Ja koji poznajem slova... ili rađanje prosvijećene Slavonije

Danas je posve jasno da svako pismo (u širjem smislu) stupa u složene (među)odnose s izvanpismovnom i izvanjezičnom stvarnošću te da se u znakovnu njegovu strukturu povlači cjelokupna kulturna i ideološka slika svijeta kojemu ono služi (Lukić, Blažević Krezić, Babić Sesar, 2012). Ako nam je poznato (a i prije istaknuto) da je u paleoslavističkim (paleokroatističkim) znanstvenim krugovima srednjovjekovna Slavonija prepoznana kao *još jedna glagoljaška žila kucavica* hrvatskoga kulturnog bića, pri čemu neprestano na umu valja imati dinamičnu i dvostručnu glagoljično-čiriličnu komunikaciju od samih početaka slavenske pismenosti, tragovi su čirilične pismenosti u Slavoniji jednako prirođeni koliko i očekivani (necjelovit čirilični grafit i čirilična slova glagoljičnih natpisa na požeško-brodskom dijelu Slavonije). Iz postojećih se međupismovnih utjecaja, ali i na temelju njih, da su izvesti i zaključci o komunikaciji, živoj struci i mijenjenju utjecaja između dvaju prostora suživljenih u jedan kulturni organizam – bosanskoga i slavonskoga! Tomu je tako i u XVII. i XVIII. stoljeću kada je Slavonija dijelom franjevačke redopravde Bosne Srebrenе, a kao prostor koji je netom uzmaknuo (ili još nije) pred turskom silom. Nakon višestoljetnoga i posvemašnjega potiranja u Slavoniji su se sasvim nastanili neimaština, bolest, vjerska, kulturna i svaka druga zaostalost obilježena nepismenošću. Pisana je produkcija toga vremena neizbjježivo imala tim prilikama biti obremenjena. Uvjeti su to u kojima se katehetičko i molitveničko štivo ne rađa iz dokonosti ili čiste inspiracije, već iz krajnje nužde. Riječ je o štivu koje je zaostalog slavonskog čovjeka moralno, poput istinskoga hibridnog fenomena, istodobno opismenjivati, poučavati kršćanskom nauku i molitvi, upoznavati s kultovima svetaca i svetica, tumačiti križni put, a sve jezikom, pismom i stilom koji je pretpostavljenom čitatelju svejednako blizak – »naški« ili »narodni«. Rukopisni latinično-bosanični *Dikcionar* Matije Jakobovića iz 1710. godine i *Kratka azbukvica i kratak kerstjanski katoličanski nauk* iz 1696. godine skroman su, no posve rijedak i dragocjen bosanični prilog kulturnom, vjerskom i svakom drugom oporavku poturske Slavonije. ↵

Iz postojećih se međupismovnih utjecaja, ali i na temelju njih, dadu izvesti i zaključci o komunikaciji, živoj struci i mijenjenju utjecaja između dvaju prostora suživljenih u jedan kulturni organizam – bosanskoga i slavonskoga.

Ivan Botica, Marko Rimac

MLETAČKO I TURSKO DOPISIVANJE ĆIRILICOM NA ISTOČNOJADRANSKOM PROSTORU

Hrvati su svoju vlastitost i posebnost u odnosu na okruženje gotovo uvijek isticali latiničnom i glagoljičnom baštinom. Latinicom su legitimirali svoj zapadnokršćanski, a glagoljicom zasebni identitet. Kao jedini većinski zapadnokršćanski narod u jugoistočnoj Europi, svoje su pisane tragove Hrvati ostavljali i na cirilici.

Nepouzdani identiteti grade vlastiti identitet samo od onih dijelova koje ne dijele sa susjednim identitetima. Tu je misao u svojem pozdravnom govoru na skupu o hrvatskoj ciriličnoj baštini nedavno izrekao akademik Zvonko Kusić. Doista su Hrvati u prošlosti samoobrambeno pojednostavljivali pristupe svojoj baštini. Svoju su vlastitost i posebnost u odnosu na okruženje gotovo uvijek isticali latiničnom i glagoljičnom baštinom. Latinicom su legitimirali svoj zapadnokršćanski, a glagoljicom zasebni identitet. Kao jedini većinski zapadnokršćanski narod u jugoistočnoj Europi, svoje su pisane tragove Hrvati ostavljali i na cirilici. Cirilično je pismo zapravo grčki alfabet prilagođen slavenskim jezicima koji se razvio u krugu bizantske civilizacije u ranom srednjem vijeku. Cirilica se najprije ubaštinila na dijelu hrvatskoga teritorija koji je dospio pod posljednje Komnene, a otada se kroz vremenske diskontinuitete, neujednačenu raširenost i nadasve različitu valorizaciju javlja u hrvatskoj riječi sve do današnjih dana.

Cinjenica je da Hrvati vjekovima žive na dotičnjom prostoru različitih civilizacija. Stoga je njihov katolički identitet trajno obilježen dodirivanjem, razdvajanjem, sukobljavanjem i mirenjem s pravoslavnim i muslimanskim identitetom. Hrvati su jedan od rijetkih katoličkih naroda u svijetu koji Sina Božjega izgovara nelačinskim grčkim imenom Isus, ali i drugi katolički narod u svijetu koji je islamskoj zajednici zakonski priznao stoljetnu ukorijenjenost, pravni položaj i trajnu nazočnost u svojoj sredini. U takvu bi se kontekstu trebala uopćeno promatrati i pojava cirilice u hrvatskoj baštini.

Hrvati su se s cirilicom najintenzivnije sretali u ranom novom vijeku. Tijekom 17. stoljeća, kada s katoličkom obnovom idu i početci normiranja hrvatskoga standardnog jezika na štokavskoj osnovici, cirilična se pismenost osobito intenzi-

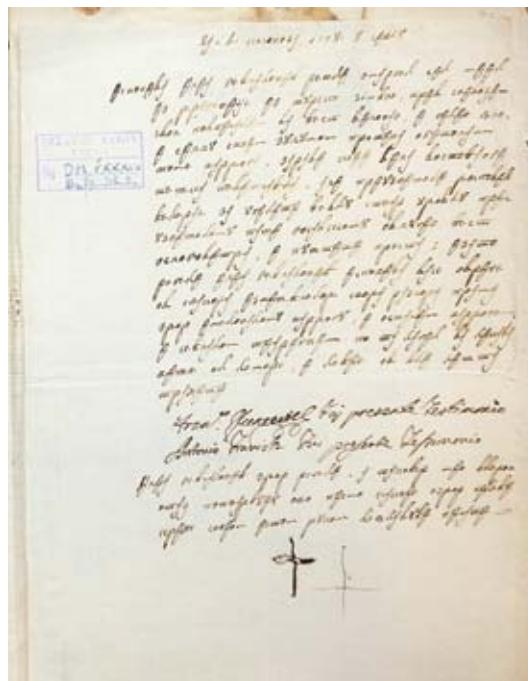
virala među franjevcima Bosne Srebrenе, među popovima glagoljašima Splitske nadbiskupije, Makarske i Skradinske biskupije te među ljudima turske Dalmacije, Like, Slavonije, Srijema, Hercegovine i Bosne. Na hrvatskom i bosansko-hercegovačkom prostoru najučestalija upotreba cirilične pismenosti bilježi se upravo u 17. stoljeću.

Da je cirilica duboko bila zašla u glagoljsko područje zapadno od tokova Vrbasa i Krke, potvrđuje cirilični fond Dragomanske kancelarije koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru. Mletačkim su dragomanima tijekom 17. i 18. stoljeća dospijevala višejezična i višegrafska pisma sa širokoga područja mletačko-turskih dodira na istočnojadranskoj obali od Zadra do Skadra. Dragoman (prema grč. δραγομάνος iz bizantske administracije) bio je mletački službenik koji je na pisarskim, prevoditeljskim i tumačiteljskim poslovima radio u kancelariji generalnoga providura za mletačku Dalmaciju i Albaniju sa sjedištem u Zadru. Budući da su ljudi s obiju državnih strana podjednako komunicirali i u ratnim i u mirnodopskim danima, dragoman je morao biti vješt u svim jezicima i pismima s prostora Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva. Čitajući latinična, arabična, cirilična, grčka i glagolska pisma, govorio je, pisao i razumio osmanoturski, arapski, albanski, grčki, latinski, mletačkotalijanski, hrvatski i druge južnoslavenske jezike. Najviše je pisama, poglavito u 18. stoljeću, poslano na osmanoturskom jeziku. Zaprimljena je pisma morao znati protumačiti i prevesti na mletački idiom talijanskoga jezika. Dragomanska je služba samoj Mletačkoj Republici bila važan kotač držanja stečenoga prostora *Stato da Mār* i angažiranoga djelovanja u susjedstvu. Ustrojena je upravo u razdoblju intenzivne međudržavne mirnodopske komunikacije, ali i višegodišnjih razornih ratova koji su pomicali

ne samo mletački posjed u Dalmaciji već i kulturnošku granicu prema unutrašnjosti. Budući da su pisma bila najbolje i najčešće sredstvo ranonovovjekovne komunikacije, sadržajno su zalažila u sve pore ljudskoga života. Prijateljska su i neprijateljska korespondencija između ljudi vrlo bliske komunikacije, ali različita svjetonazora pa i podrijetla.

U zadarsku su dragomansku kancelariju većinom pristizala pisma iz onih sandžaka koji su bili okrenuti prema Mletačkoj Republici. Premda sama pismohrana još nije u cijelosti proučena, lako je utvrditi da u odnosu na drugu građu nema puno ciriličnih pisama. Prema preliminarnim istraživanjima, ne računajući pritom cirilične adrese, apendikse i potpise u drugim neciriličnim pismima, utvrđena su 272 cirilična pisma. Razvrstavajući ih po pošiljatelju (adresantu), uočili smo grafijsku razliku među ciriličnim pismima. Doista se cirilična pisma iz Crne Gore, Skadarskoga i većega dijela Hercegovačkoga sandžaka grafijski razlikuju od pisama iz Bihaćkoga, Bosanskoga, Krčkoga, Kliškoga i zapadnjega dijela Hercegovačkoga sandžaka. Tako bi se s obzirom na geografsko i političko-administrativno podrijetlo moglo govoriti da je uz srpsko-crngorsko-istočnohercegovačku postojao hrvatsko-bosansko-zapadnohercegovački tip cirilice. S obzirom na vjersko podrijetlo pošiljatelja, a u prilog tomu idu pravoslavni adresanti koji su uvijek pisali svojim tipom cirilice bez obzira na mjesto odašiljanja (npr. u mletačkoj Dalmaciji), moglo bi se govoriti da je na zapadnobalkanskom području u ranom novom vijeku postojao pravoslavno-muslimanski (*istočni ili crkveni*) i katoličko-muslimanski (*zapadni*) tip cirilice.

Zanimljivo je da je Dragomanska kancelarija zaprimila u 17. stoljeću najviše ciriličnih pisama iz Krčkoga sandžaka, koji se najčešće punim imenom navodio kao Lika, Krbava, Zakrje i Kotari. Iz toga je sandžaka koji se prostirao po jezgri srednjovjekovne Hrvatske više od stotinu ciriličnih pisama. Većinom su ih između 1640. i 1690. godine poslali Durakbegovići iz Vrane. Premda je samo dvadesetak ciriličnih pisama pravoslavno-muslimanskog tipa pristiglo do Zadra u 17. stoljeću, takav je tip pisma konzistentan sve do posljednjih dana postojanja Dragomanske kancelarije u Zadru. Njihovi su pošiljatelji pravoslavci iz mletačke Dalmacije i Albanije i Crne Gore te pravoslavci i muslimani iz Skadarskoga i osobito Hercegovačkoga sandžaka između Neretve, Tare i Morače. Tijekom 18. stoljeća sve su se rjeđe u Dragomanskoj kancelariji zaprimala pisma pisana katoličko-muslimanskim tipom cirilice jer katolici iz Osmanskoga Carstva, ali i muslimani iz Livanjskoga sandžaka sredinom 18. stoljeća prelaze na latinicu.



DAZD, DA, kut. 3, fil. 34, br. 73, str. 3.

Mletačko i tursko dopisivanje cirilicom na istočnojadranskom prostoru vrlo je često prolazilo u prijateljskom dijaligu između ljudi različite vjere i države. Da se držalo do riječi *susida* i *ufanih prijatelja* koji su bili pod drugim *barjakom* i *virom*, svjedoči primjerice cirilična korespondencija između kliško-hrvatsko-primorskoga sandžak-bega Ferhata Sokolovića iz Livna i mornaričkoga kapetana Fabija Kanala iz Splita, između visovačkih fratara i krčkoga čehaje Abdulaha i između glamočko-livanjskih begova Pilipovića i splitskih plemića Mačukata.

Na kraju donosimo kao prilog ugovor iz 1778. godine napisan zapadnim tipom cirilice u Sinju. Njime se Ilija Běljanović rečeni Omrčen iz Grabovice, iz – kako se navodi – turske zemlje, odrekao nakon pomilovanja činiti zulum Vrgočima iz susjedne Tijarice u mletačkoj Dalmaciji. Svoju su odluku Iliju i njegov otac Mijo potvrdili stavljajući pred svjedocima križeve na ispravu jer su bili nepismeni. Budući da su Tijaricu i Grabovicu pastorizirali popovi glagoljaši koji su se školovali u Ilirskom sjemeništu u Priku na Cetini, lako je moguće da je neki od njih sastavio molbu same isprave (*rogatio*). Cirilica je bila svakodnevno pismo popova glagoljaša odgajanih u Priku. Da su mnogi još početkom 19. stoljeća lakše čitali i pisali materinsku cirilicu negoli latinicu, svjedoči duvanjski svećenik don Ilija Jurčević u pismu svojemu prijatelju i makarskomu kanoniku Ivanu Pavloviću Lučiću – *Kad mi pišete, ako je moguće, pišite slovima arvackim!*

Ovime završavamo pregled o dopisivanju cirilicom između ranonovovjekovne Republike i Carstva. Do ciriličnoga se fundusa mletačkih dragomana došlo zahvaljujući ljubaznoj i stručnoj pomoći djelatnika i ravnatelja Državnoga arhiva u Zadru. ↵

Tijekom 18. stoljeća
sve su se rjeđe
u Dragomanskoj
kancelariji zaprimala
pisma pisana katoličko-
-muslimanskim tipom
cirilice jer katolici iz
Osmanskoga Carstva,
ali i muslimani iz
Livanjskoga sandžaka
sredinom 18. stoljeća
prelaze na latinicu.

Milko Brković

NEOBJAVLJENE POLJIČKE ĆIRILIČNE ISPRAVE

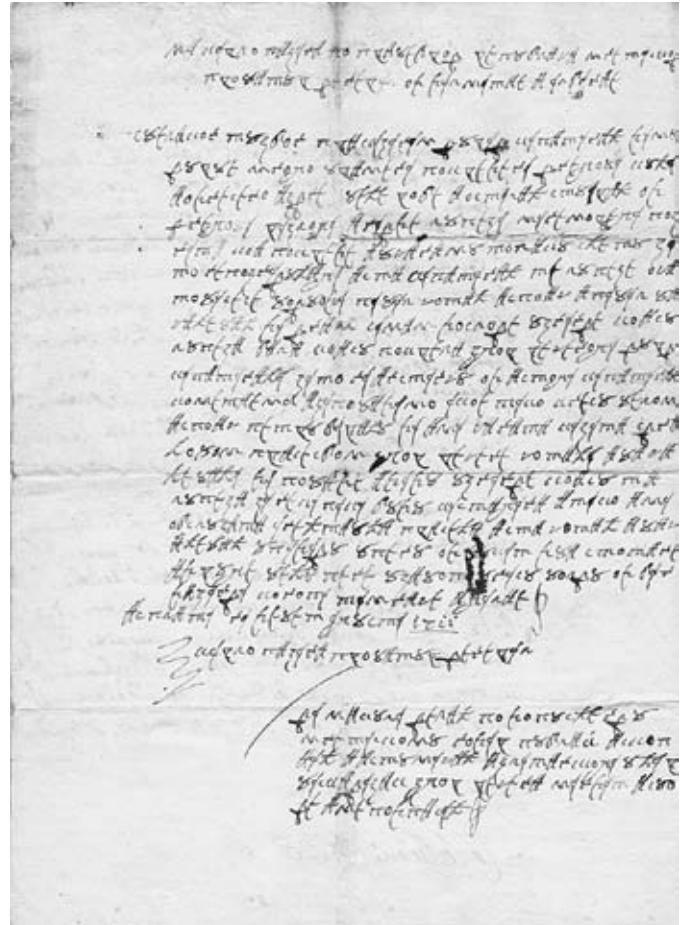
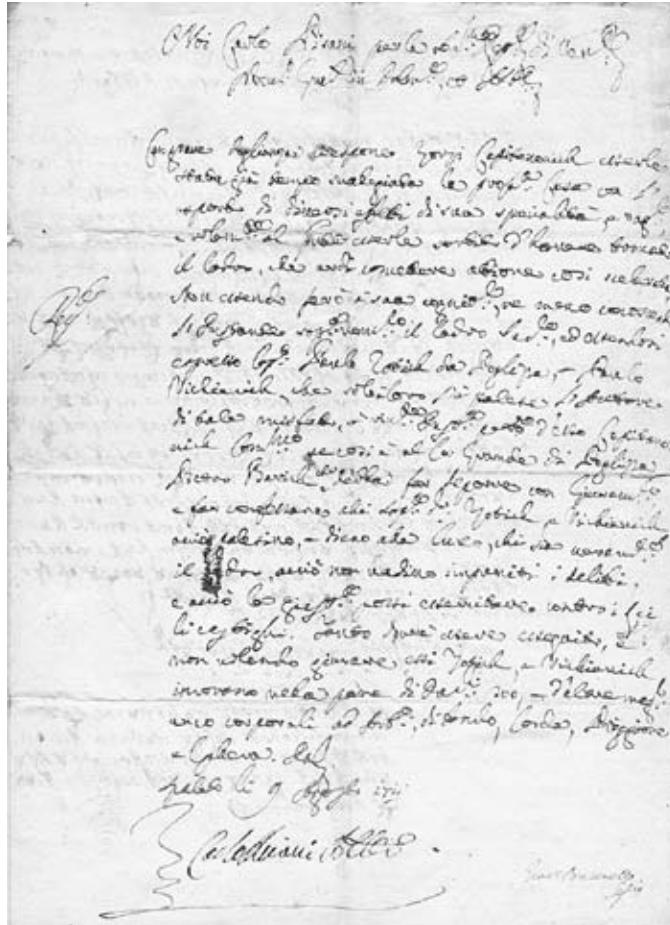
Isprave ne donose jasne nazive za pismo kojim su one pisane, osim uopćenog naziva *hrvatsko (arvacko) pismo, arvaska slova naša, rvaska slova, pismo hrvatsko* i slično, a sam govor koji se tim pismom zapisuje naziva se u njima *arvaski, jezik, rvaski, arvaski jezik, naš jezik arvacki slavni* i slično.

Naslovljene neobjavljenе poljičke cirilične isprave diplomatička su građa u obliku isprava u širem smislu riječi. To su: kupoprodajni ugovori, pisma, oporuke, priznanice, sudske presude, otpisi, kratki povijesni i teološki traktati, popisi poreznih obveznika, popisi dužnika i vrste zaduženja, popisi misnih intencija, recepti za liječenje pomoću bilja, vremenske prognoze i slični pisani dokumenti tadašnjeg življenja, nastali uglavnom na prostoru između Splita i Omiša, u razdoblju od početka XVI. do početka XX. stoljeća. Te se cirilične isprave danas nalaze u raznim ustanovama i kod pojedinaca, primjerice: u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Državnim arhivima u Zadru, Splitu i Dubrovniku, Nadbiskupskom i Kaptolskom arhivu u Splitu, pismohrani Župnog ureda sv. Mihovila u Omišu, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Sarajevu (konfiscirane god. 1945. od hrvatskog osuđenika Aleksandra Poljanića), zatim ih se, možda najveći broj, nalazi u kući obitelji pokojnog liječnika Šaškora u Omišu, kod obitelji Novakovića i Gojsalića u poljičkim selima Tugare i Kostanje, kod mene na privremenoj posudbi od obitelji Banića, kapelana župe sv. Mihovila u Omišu, i od nekoliko drugih poljičkih i omiških obitelji, koje su me zamolile da ih transkribiram i objavim, te ih se nalazi i drugdje u privatnom posjedovanju. Jedan se veći broj nalazio kod *rahmetli* Seida M. Traljića, među ostalim bivšeg djelatnika Akademijina Zavoda u Zadru, koje su vjerojatno završile u sastavu navedene sarajevske zbirke, te kod drugih fizičkih osoba. Pretpostavljam da su sve te navedene male zbirke tih isprava dijelovi velike *zbirke isprava* poljičkih knezova Novakovića, koja se nalazila u sastavu Omiškog arhiva u Zadru a danas joj se trag zametnuo.

Izvornici tih isprava ne donose sasvim jasne nazive za pismo kojim su one pisane, osim uopćenog naziva *hrvatsko (arvacko) pismo, arvaska slova naša, rvaska slova, pismo hrvatsko* i slično, a sam govor koji se tim pismom zapisuje naziva se u njima *arvaski, jezik, rvaski, arvaski jezik, naš jezik arvacki slavni* i slično. Poslije se to u dnev-

nom komuniciranju naziva *hrvačica, glagoljica, bosanica* ili *bosančica*. U znanstvenim krugovima to je uglavnom varijanta *ćirilice*.

Struktura tih isprava, iako je riječ o kraju XV. do kraja XIX. stoljeća, veoma je slična strukturi starohrvatskih isprava, osobito njihovim *potvrđnicama*. Zapravo, od svih krajeva Hrvatske ta se sličnost u strukturi isprave zadržala najviše u Županiji, kasnije »Republići«, Općini i Knežiji Poljica. S druge strane postoji velika sličnost poljičkih isprava i sa srednjovjekovnim ispravama bosansko-humskih vladara i velmoža, osobito humskih velmoža, što je i razumljivo zbog zemljopisne i etničke cjelovitosti. Usporedbom s ispravama starijih kancelarija, bez obzira na vremensku udaljenost, diplomatsko-paleografska analiza pokazuje da su pisari poljičkih isprava tijekom svoje diplomatske naobrazbe imali pred sobom uzorak formulara starohrvatske i humsko-bosanske srednjovjekovne isprave. Na temelju analize isprava kancelarije hrvatskih narodnih vladara i isprava kancelarije bosansko-humskih vladara i velmoža te njihove usporedbе sa starijim poljičkim ispravama, može se reći da je put poljičke isprave tekao ovim pravcem: Izvor i matičnost je u starohrvatskoj kancelariji, dalmatinskom notarijatu i crkvenim spisima. Odatle se širi prema kasnijem teritoriju Huma i Bosne, a onda se, što je jedinstveno u povijesti, na kraju humskog i bosanskog srednjovjekovlja, vraća s potonjem teritorija ponovno u Poljica. Opetovano i kratko rečeno, usporedbom s ispravama starijih kancelarija diplomatska analiza pokazuje da su stariji *pisari poljičkih isprava slijedili formulare starohrvatske i humsko-bosanske srednjovjekovne isprave*. Ta se sličnost osobito zrači u bosansko-humskim cirilskim ispravama, a posebno u ispravama bosanskih i humskih velmoža i knezova, tim više što su im jezik i pismo identični. Stoga se i na primjeru poljičkih isprava ponavljaju pravci kulturnih kretanja i utjecaji na poljičku ispravu od kraja srednjeg vijeka pa nadalje. Prema mojim saznanjima, prvotna izvornost i ujedno tradicija poljičke isprave je, dakle, u



starohrvatskoj kancelariji, s utjecajem dalmatin-skog notarijata i crkvenih isprava, odakle se širi prema kasnjem Humu i Bosni, a onda se tijekom i potkraj humskog i bosanskog srednjovjekovlja ponovno iz Huma i Bosne vraća u Poljica, da bi se tu zadržala cijelo razdoblje novog vijeka.

Materijal na kojem su pisane naslovljene i uopće poljičke isprave od kraja XV. stoljeća u pravilu je papir venecijanske provenijencije. Pismo kojim su pisane poljičke isprave je spočetka *glagoljica*, zatim od kraja XV. stoljeća *bosanica* ili *rvacko pismo*, koje se više puta naziva i *glagolica*, a od početka XVI. st. više puta nalazimo i prijevode na talijanski jezik i obratno, s talijanskog na hrvatski jezik i u *hrvatska slova, pismo, hrvatsku cirilicu*, odnosno *bosanicu*.

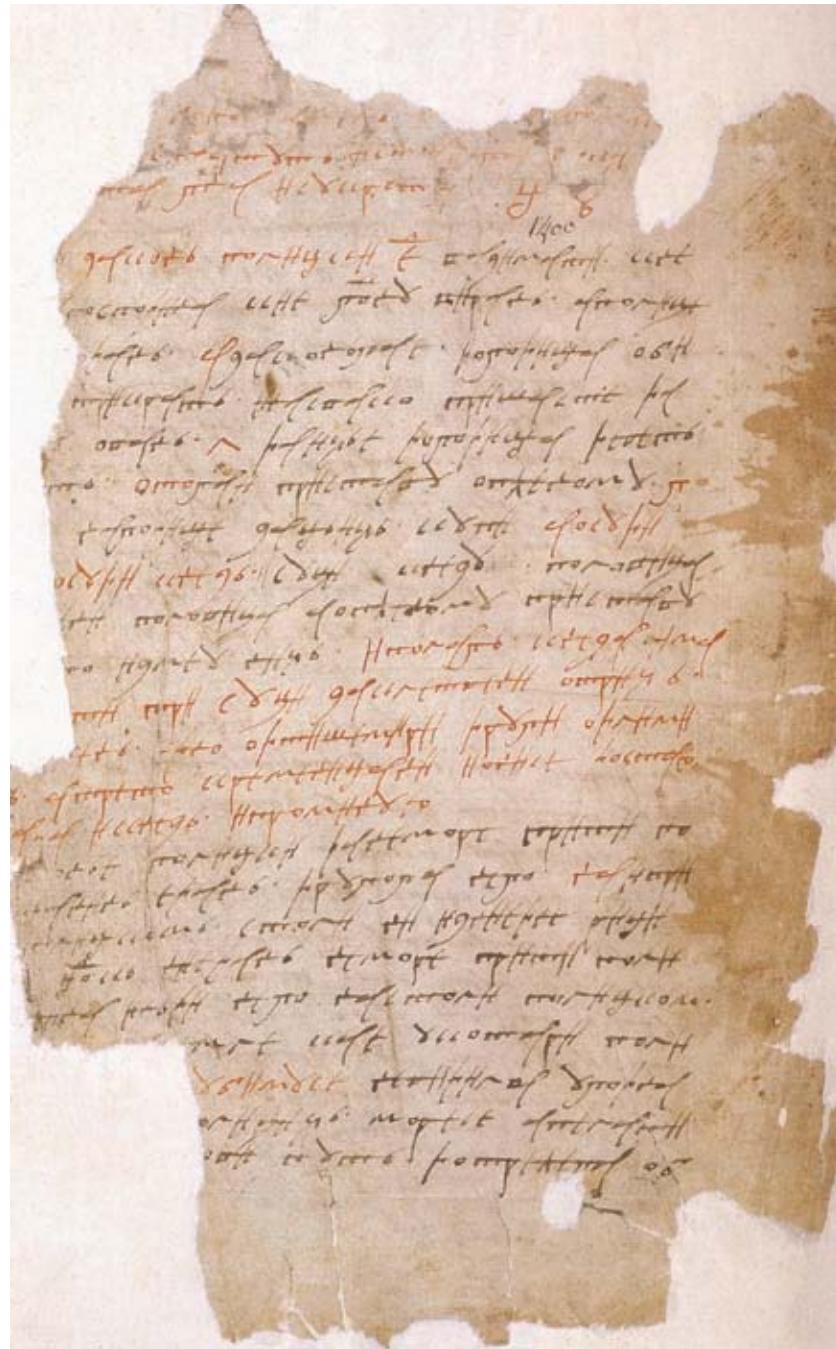
Općenito uzevši, većina neobjavljenih poljičkih isprava pisana je prema određenim diplomatičkim formularima koji pak sadrže konvencionalne dijelove isprava, to jest uvod ili protokol, tekst ili kontekst (korpus) i zaključak ili eshatokol. Unutar ta tri dijela sadržane su u većem broju diplomatske formule, koje su veoma ujednačene, a formulari, po kojima su pisane te isprave, gotovo su identični.

S druge strane, u diplomatskoj strukturi poljičkih isprava nastalih izvan Poljica nije strogo poštovana općenitost isprava, odnosno, kako je već rečeno, konvencionalnih dijelova. Diplomatičke su formule tih isprava ispremještane, manj-

kave i neujednačene. Zastupljene su formula intitulacije, inskripcije, promulgacije, peticije, naracije, dispozicije s pertinencijom, koroboracije, svjedoka, datacije, notara i komplecije, ali neujednačeno, pa stoga svaka takva isprava ima svoj formular. Primjetno je da formula invokacije nije baš često sadržana u poljičkim ispravama koje su pak nastale izvan poljičke kancelarije, iako se predmetom i sadržajem odnose na područje Poljica. Primjerice, poljičke isprave pisane u zadarskoj kancelariji razlikuje se po svojoj strukturi od onih suvremene poljičke kancelarije. Kako poljičke isprave nastale u zadarskoj kancelariji ne sadrže formulu *invokacije*, one najčešće započinju s formulom *intitulacije*, a mjesto te diplomatske formule je najčešće na početku ali iznimno može biti i na kraju, npr. u jednoj ispravi iz god. 1723. (10. IX.) i 1780. (1. VIII.) gdje je podređena supskripciji, koja pak sadrži ime kneza i naziv njegove knežije kojoj pripada te oznaku podložnosti velikom poljičkom knezu. U ispravama pisanim u zadarskoj kancelariji intitulacija je redovito na prvom mjestu i u pravilu navodi mletačke providure za Dalmaciju i Albaniju – Nikolu Erica, Petra Vendramina, Jakova Bolduna, Jakova Rivu, Jakova Gradeniga, Alviza Foskarinija, a katkad i neke druge mletačke dostojanstvenike, odnosno izdavače isprava. S druge strane, u ispravama pisanim u Poljičkoj Republici ona, primjerice, titulira kneza Iva-

Pismo providura Karla Pizanja knezu Petru Bariću iz 1771. (izvornik na talijanskom i hrvatski prijevod pisan bosanicom)

Pisari poljičkih
isprava tijekom
svoje diplomatske
naobrazbe imali su
pred sobom uzorak
formulara starohrvatske
i humsko-bosanske
srednjovjekovne
isprave.

▲
Poljički statut, Poljica, XV. stoljeće

Poljičke su isprave zahvalan i bogat diplomatski materijal koji je pisan prema ondašnjim normama diplomatike.

na Novakovića (1723. i 1746), općenito poljičke knezove i vojvode (1729) te kneza Andriju Baraća (1780). Susjedna formula intitulacije poljičkih isprava iz zadarske kancelarije jest *inskripcija* ili adresa. U nekoliko je slučajeva spojena sa *salutacijom*. Primatelji su zadarskih poljičkih isprava neimenovani veliki poljički knezovi, zatim knez Ivan Kapitanić, don Mate Karaman, Ante Mišević, veliki poljički knez Frane Pavić (1773), knez Jure Jelić, veliki poljički knez Ivan Jerončić (1777), Jure Vidat, knez Anton Kapitanić, to jest, ako je isprava pisana u Zadru adresirana je na primatelja u Poljicima i obratno, ako je pisana u Poljicima odnosi se na adresu u Zadru. *Salutacija* tih isprava nije učestala, a sastoji se od općenitog pozdrava (*pozdravljenje*), želje za svakim dobrom, od Boga danim dobrim zdravljem

i iskazom ustrajnosti u bratskom prijateljstvu. Ona može biti i u obliku *devocije* (*Bog vas čuva*). U prvom dijelu poljičkih isprava te kancelarije također rjeđe susrećemo i formulu *peticije*, koja je spojena s dispozicijom, inskripcijom i s naracijom. Sastoji se od zamolbe, poniznosti, činjenja usluge i pomoći za traženi predmet. *Naracija* ili *eksponicija* općenitih poljičkih isprava svojim sadržajem govori o okolnostima koje su prethodile njihovu izdavanju i donosi dragocjene podatke za povijest doba i prostora o kojima govori. Ona je nakon dispozicije, s kojom je u više primjera spojena, najvažnija diplomatska formula isprava za povijest Poljica, o čemu se više može saznati u povjesnom sadržaju predmetnih isprava, a po svojoj dužini, ovisno o predmetu, može biti kraća i duža. Najredovitija je i najvažnija diplomatska formula svih poljičkih isprava *dispozicija* ili *ekstenzija*. Ona je bit isprave ili dokumenta, pa joj pripada središnje mjesto u svakoj ispravi. Na temelju nje kasniji istraživači povjesnih izvora donose određene činjenice za pojedino razdoblje, kraj, državu, upravnu jedinicu i sve druge predmete povjesnog istraživanja, o čemu konkretno u povjesnom sadržaju tih isprava. U poljičkim se ispravama rijetko može susresti i formulu *sankcije*, njezine oblike *zakletve*, *pertinenciju* i *promulgaciju*. U našem se primjeru sankcijom prijeti materijalnom, ponajviše novčanom kaznom, ako se ne izvrši naredba. Zakletvom se iskazuje potvrda o istinitosti iznesenoga u predmetu isprave. Pertinencom se pojedinačno nabraja posjede, toponeime, određuje granice i slično, a ona je uglavnom spojena s dispozicijom. Promulgacija obznanjuje ili iznosi u javnost predmet pojedine isprave ili dokumenta. *Datacija* se poljičkih isprava nalazi uglavnom pri samom kraju. Sastoji se od mesta izdanja (Poljica ili najčešće pojedino selo u Poljicima), zatim od dana, mjeseca i godine. U nekoliko je primjera upotrijebljena s naznakom *more Veneto*, odnosno po mletačkom računanju početka godine. Kako su te isprave pisane bosanicom, brojke su za dan i godinu u većini primjera označene slovima. *Supskripcija* je jedna od najredovitijih formula tih isprava. Unutar nje je u nekoliko primjera sadržana i intitulacija, u slučajevima kad nije samostalno zastupljena. Svoje su potpise na predmetne isprave stavljali poljički knezovi, poljički vojvode i poljički suci. Oni su ujedno i svjedoci isprava, a pojedini od njih danas su poznate povjesne osobe. Nakon supskripcije obično slijedi formula *komplecije*. Ona uglavnom sadrži kratku regestu pojedine isprave. Ujedno iz kompletacije, kao i iz drugih formula isprava, saznajemo nazive poljičkih isprava. To su *pismo*, *kniga*, *mandat*, *list* i *otvoreni list*. Kratko rečeno, poljičke su isprave zahvalan i bogat diplomatski materijal koji je pisan prema ondašnjim normama diplomatike. ↗



Stjepan Damjanović
SLOVO ISKONA
Staroslavenska / starohrvatska čitanka
(Treće, dopunjeno izdanje)

biblioteka
BIBLIOTEKA THEORIA. NOVI NIZ

format: 17 x 24 cm
opseg: 321 str.
uvez broširan i prošiven
Matica hrvatska, 2012.
cijena: 140,00 kn

ISBN 978-953-150-978-7

Nakon više od tri desetljeća od pojave **Staroslavenske čitanke** profesora Josipa Hamma, djelo Stjepana Damjanovića, iako sveučilišni udžbenik namijenjen ponajprije studentima kroatistike i slavistike, zbog svoje jasnoće u tumačenju filoloških pojmoveva i tema te likovne i grafičke opreme, posve sigurno će zainteresirati i filologe drugih struka, kao i sve ljubitelje starih hrvatskih knjiga.

Postanak i uporaba staroslavenskoga jezika i njegovo funkciranje u hrvatskoj tradiciji i slavenskim kulturama kroz stoljeća, postanak glagoljice i cirilice u kontekstu povijesnih izvora, uloga i značenje Svetе Braće, jezična, paleografska i tekstološka analiza kanonskih tekstova, redakcije i recenzije staroslavenskih tekstova, te cirilometodsko naslijede u hrvatskom srednjem vijeku – temeljni su problemi koje proučava Damjanović u svome djelu.

Posebna je vrijednost ove knjige i u tome što se, uz opis i analizu svakog teksta, leksikonski obrađuju filološki pojmovi, primjerice aprakos, inkunabula, inicijal, transliteracija i drugi, a istodobno se kratko i obavijesno obrađuju zanimljive teme (Na čemu i čime su pisali stari Slaveni, Varijante u prijepisima i drugo), što će pomoći da se lakše prebrode teškoće koje u nastavi mnogih predmeta nastaju zbog nepoznavanja elementarnih filoloških pojmoveva.

Ponukani iznimno povoljnom recepcijom knjige kod stručne kritike i korisnika, autor i nakladnik knjige odlučili su objaviti treće, dopunjeno izdanje ove knjige, tekstovno i slikovno dopunjeno poglavljem o hrvatskoj cirilici te kratkim izvodom iz staroslavenske gramatike koji bi trebalo poslužiti kao pomoć u jezičnoj analizi priloženih tekstova.

Boris Ljubičić

PRIZNANJE

»Vrč ide na vodu dok se ne razbije« moto je plakata za Međunarodni dan muzeja, svibanj 1991. Motiv je inspiriran rušenjem Berlinskog zida 1989. godine, kada je i nastao (fotografirao Damir Fabijanić)

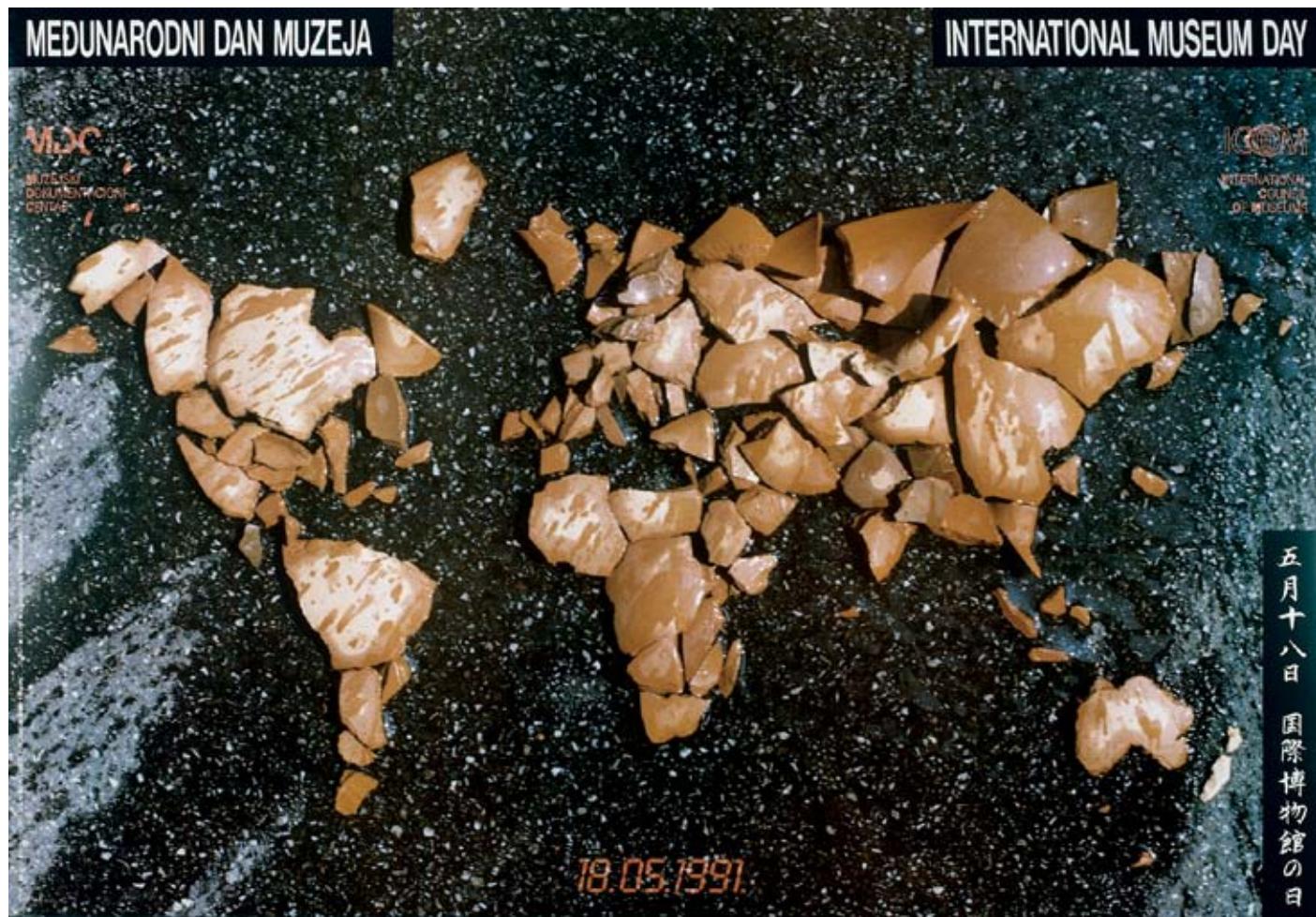


Priznanja svi rado primamo, a katkad i dajemo ili odajemo. Mogu ih dobiti pojedinci, skupine, nacije, države, pa i savez država kao, primjerice, Nobelovu nagradu za mir, koja je upravo dodijeljena Europskoj uniji, u koju 1. srpnja i ulazimo kao nova članica ili 28. država pod plavom zastavom s 12 žutih zvjezdica iz Marijina vijenca.

Dana 15. siječnja 1992. godine Hrvatska je priznata kao država koja se izdvojila iz veće celine... Napravimo li mali vremeplov prije nego što podvučemo crtlu pod taj datum, vidjet ćemo da to nije bilo lako ni bez prolivene krvi. Ze-

mlje srednje i istočne Europe dugo su čekale svoj povijesni trenutak. Zapadni i istočni Berlin bili su odvojeni zidom. Premda je to bila podjela jednoga grada, znalo se da je to granica između dvaju sustava: kapitalizma i socijalizma-komunizma. Socijalizam-komunizam utvrđen je kao vječnost, ali ipak i tomu je došao kraj: zid je 1990. razbijen i svijet ponovno postao cjelina.

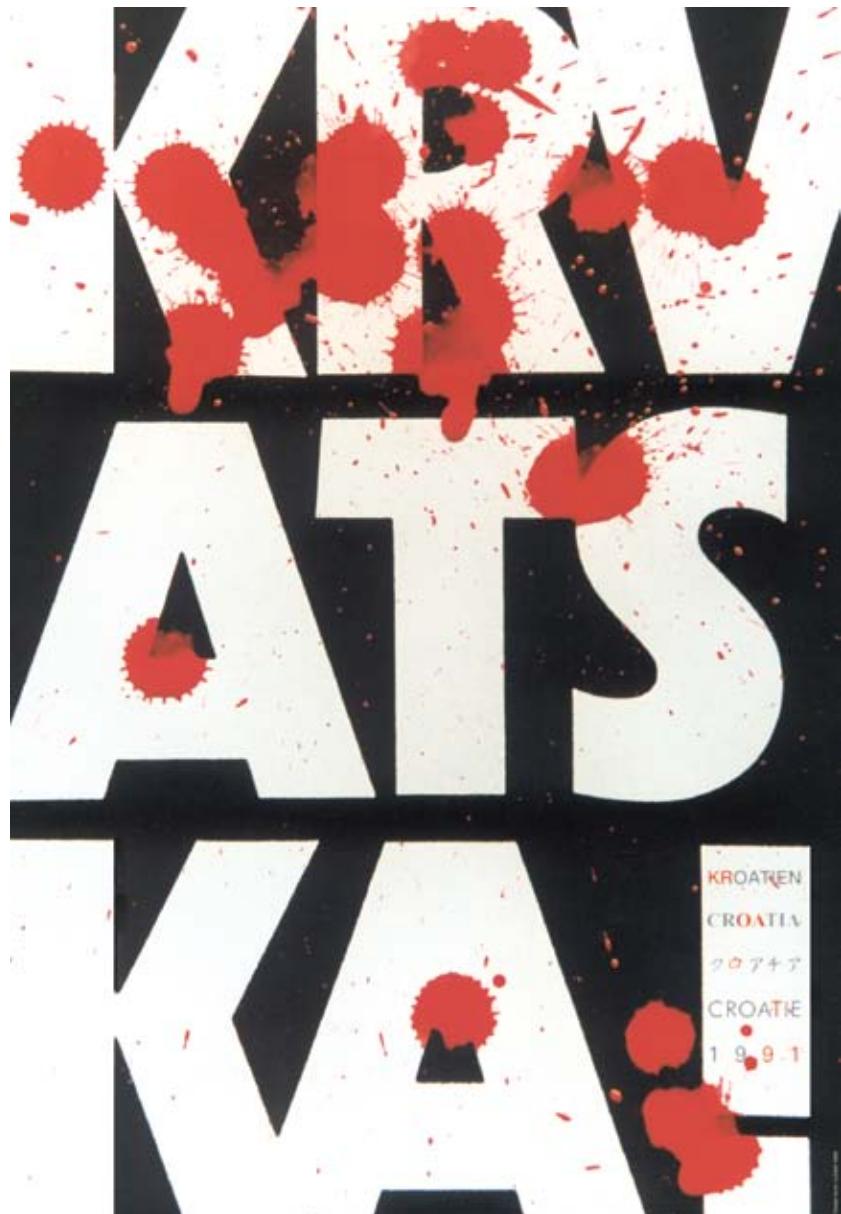
Narodna poslovica kod mnogih naroda svijeta glasi: »Vrč ide na vodu dok se ne razbije«, međutim vrč se razbio, voda se prolila, a iz krhotina se oblikovao svijet. Bilo je teško ugraditi Hrvatsku unutar tih krhotina, ali mali šiljati



poluotok Istra omogućio je i našu prepoznatljivost. Plakat nije imao klijenta, pa sam ga ugušao u MDC-ovu liniju plakata za Međunarodni dan muzeja, 15. svibnja 1991. U Rimu je pod pokroviteljstvom UNESCO-a održan veliki međunarodni simpozij pod nazivom »Media save Art«. Zanimljivo, dobio je prvu nagradu u Rimu 1991., a da ga nisam prijavio na natječaj. To je bilo u apsolutnoj kategoriji jer se plasirao ispred jednoga talijansko-francuskog filma o arheologiji i novina *Herald Tribune International*, koje su imale više članaka o čuvanju povijesne baštine. Tako »moj« Berlinski zid malo kasni u međunarodnom okruženju, ali na domaćem svakako ne.

Nedugo nakon referendumu o razdruživanju, ali i prije pojavili su se balvani kao nepremostiva zapreka za putovanje Lijepom Našom. Unatoč tomu mediji su, posebno onaj najaktivniji, televizija, slali umirujuće poruke da krvi u Hrvatskoj neće biti. Međutim, ona je ubrzo pala na Plitvicama, pa u Borovu Selu. I počela je krvava zbilja diljem cijelog hrvatskog zemljopisa. Umjesto Hrvatske dobili smo KRV-ATSku! Plakat KRV-ATSKA! postao je međunarodna poruka iako se ne može uvjerljivo prevesti na strane jezike! Bilo je čak i ironičnih primjeda iz samoga državnog vrha: »Mi smo Hrvatsku tek dobili, a vi ju ne znate ni napisati!«. Mnogi vole taj plakat, ali ga ne žele imati na zidu; ljudi jednostavno ne podnose krv pred svojim očima, jer sam se koristio prirodnom krvi koju sam kapljkom nanosio na ispisani tekst i tako postigao uvjerljivost i kod onih koji ga zbog hrvatskoga jezika ne mogu pročitati. Na kraju, također bez moga znanja, našao se u svjetskom izboru 100 plakata za jedno stoljeće (100 POSTERS PARA UN SIGLO) na engleskome i španjolskome jeziku. Izbor je rađen iz nevjerojatne količine od 300 000 plakata, među kojima ima i anonimnih jer je priređivač htio dobiti pravu, a samo dizajnersku sliku XX. stoljeća. KRV-ATSKA je 100. ili zadnji plakat u nizu koji počinje Toulouse-Lautrecom (ocem plakata), tu su i sve neizbjježne osobe: Lenjin, Hitler, Staljin, ali i pozitivci kao *Kennedy for president* ili zvijezda tragične sudbine, Warholova MM. Uz KRV-ATSku piše klijent nepoznat (točno, jer je to sam autor) i tisak: Rujan Nasa Djeca, Croatia (sve uredno prepisano s plakata).

Usuđujem se reći da je to plakat svih nas, da je on slika povijesti koju smo živjeli u devedesetima. Borili smo se goloruki i trpjeli međunarodnu nepravdu. Tek dva mjeseca nakon pada Vukovara (18. studenoga 1991) svijet je priznao Hrvatsku. Bilo je to 15. siječnja, 1992. Jedna zemlja ili nacija postaje država kad ju drugi narodi i države priznaju. Zato mi se čini taj datum važniji od drugih koji su k tomu i praznici, a Dan priznanja to nije. Znalo se da će se pojedine dr-



žave javljati u posebnu emisiju na HRT-u, pitanje je bilo kakvu scenografiju dati emisiji? Moj prijatelj arhitekt Nenad Fabijanić zatražio je od mene pomoći: znam li možda za neki manji kip kralja Tomislava koji bi stajao nasred stola u živoj emisiji. Na um mi je odmah pala povijest u kamenu ili prvi zapis o kralju Zvonimiru, na Baščanskoj ploči. Povijesna Baščanska ploča bila je lijevi plutej, pregrada ili paravan, na crvenom septumu ili pregradi koja je dijelila redovnički kor od prostora za puk, a svojim značajkama, oblikom, veličinom i ornamentom loze koji se proteže rubom ploče odgovara tipičnim plutejima predromaničkoga i romaničkoga razdoblja na hrvatskoj obali. Teška je oko 800 kilograma, visoka 99,5 cm, široka 199 cm, debela od 7,5 do 9 cm; isklesana je od bijelog vapnenca. Datira se oko 1100. godine, a važan je izvor za povijest hrvatskoga naroda, jezika i razvoj hrvatske glagoljice. Ona pokazuje suverenitet hrvatskoga kralja Zvonimira kao donatora zemljisknoga posjeda na



Plakat KRV-ATSKA! (rujan 1991., naklada autora) kojim je jasno obilježena agresija na Hrvatsku



▲
Baščanska ploča, najstariji kameni zapis na glagoljici, oko 1100. godine, nađena u Baškoj (crkva svete Lucije) na otoku Krku, danas postavljena u atriju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

otoku; uz jezično i književno ta ploča ima i povijesno značenje zbog prvoga spominjanja vladarova imena na narodnome jeziku – kralj Zvonimir. Baščansku ploču pronašao je župnik Petar Dorčić ugrađenu u pod crkve 1851. godine te upozorio Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, koji ju je predstavio znanosti. Godine 1865. djelomice ju je pročitao krčki kanonik Ivan Crnčić, a potpuno je to učinio 1875. Franjo Rački. Budući da je na nekim mjestima oštećena, postoje i različita čitanja istoga teksta. Najpoznatiji su istraživači Baščanske ploče Branko Fučić i Eduard Hercigonja. Stjepan Ivšić nazvao ju je »dragi kamen hrvatskog jezika«. Danas je izložena u auli Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a u crkvi svete Lucije nalazi se njezina kopija.

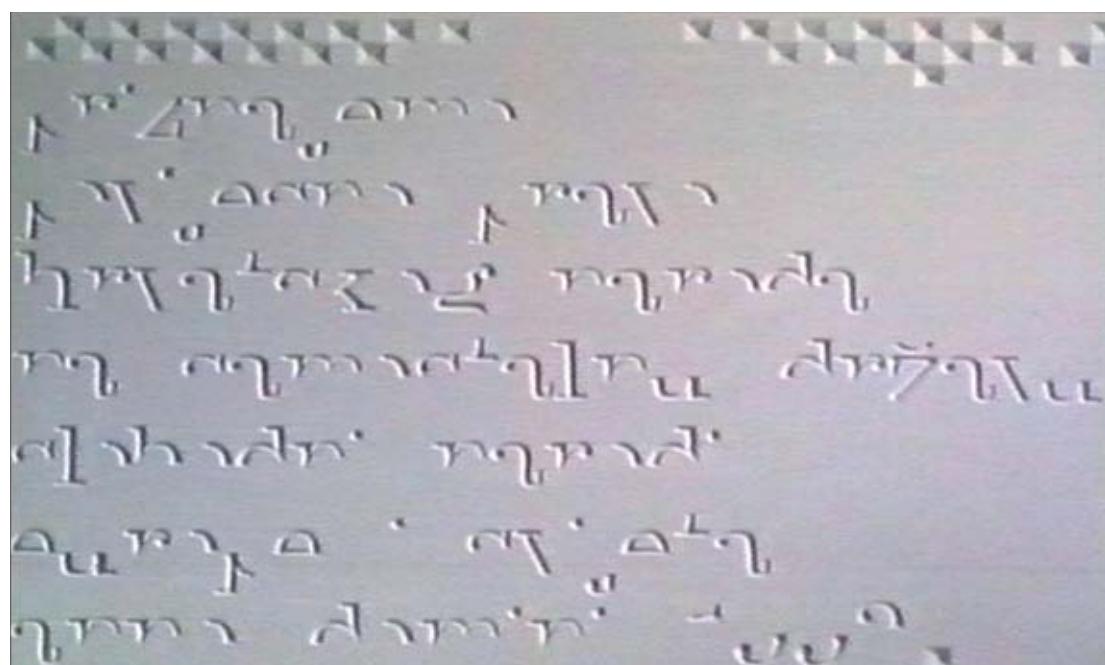
Baščanska ploča dokumentira živi hrvatski jezik s natruhama knjižkoga crkvenoslavenskog jezika. Čakavica i staroslavenski miješaju se i u gramatici i u leksiku. Pisana je prijelaznim tipom glagoljice, s oble na uglatu. Usporedno s glagoljičkim slovima javljaju se i neka latinična i cirilična (I, M, N, O, T, V), a isti je slučaj i s dru-

gim hrvatskim spomenicima pisanim glagoljicom iz 11. i 12. stoljeća. Zanimljivo je da počinje slovom A, a završava slovom O, kao alfa i omega (grčki), početak i kraj. Prijepis na suvremenim standardni hrvatski jezik glasi:

Ja, u ime oca i Sina i Svetoga Duha. Ja opat Držiha pisah ovo o ledini koju dade Zvonimir, kralj hrvatski u dane svoje svetoj Luciji. Svjedoče mi župan Desimir u Krbavi, Martin u Lici, Piribineg u Vinodolu i Jakov na otoku. Da tko poreče, nega ga prokune i Bog i 12 apostola i 4 evanđelista i sveta Lucija. Amen. Neka onaj tko ovđe živi,

moli za njih Boga. Ja opat Dobrovit zidah crkvu ovu sa svoje devetero braće u dane kneza Kosmata koji je vladao cijelom Krajinom. I bijaše u te dane Mirkula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno.

Kralj Zvonimir i povijesna glagoljica kojom je ispisan tekst samo su pradavna povijest, pitanje je bilo kako ju osvremeniti. Osuvremenjena povijest u formi Baščanske ploče, zašto ne? Jeste li kad razmišljali o tome zašto je Mojsije vodeći svoj narod iz egiptskoga ropstva put od Hebrona do Kadiš Barnee koji se može propješaći za 11 dana pretvorio u 40 godina lutanja pustinjom? Čekao je da ode na onaj svijet generacija štovatelja zlatnoga teleta i stasa posve nova s kojom će početi graditi Obećanu zemlju! Priznanjem napravio sam novu Baščansku ploču, jer je SVIJET PRIZNAO HRVATSKU!!! Čekali smo to stoljećima! Nakon sada svjetski poznatoga plakata »KRV-ATSKA 1991!« odlučio sam dizajnom obilježiti dugo iščekivani dan priznanja. Baščanska ploča s trinaest redaka glagoljskoga



►
Suvremena verzija »baščanske« ploče iz televizijske emisije 15. siječnja 1992., kada je Hrvatska međunarodno priznata kao samostalna država

teksta u kojem se spominje kralj Zvonimir i biljnim frizom u gornjem rubu bila mi je predslika za dizajn NOVE BAŠČANSKE PLOČE. Veličine 200 x 150 cm u bijeloj boji s frizom kvadra ta u gornjem rubu (umjesto biljnog ornamenta) sa suvremenim tekstom: »priznajemo povijesno pravo hrvatskog naroda na samostalnu državu, slobodni narodi europe i svijeta. anno domini 1992.«. Tekst je ispisan (urezan) u tipografiji *Can you read me* (možeš li me pročitati), riječ je o tipografiji s vizualno reduciranim standardnim slovima. Tako, primjerice, slovo »i« ima samo točku a slovo »o« samo četvrtinu svoga kružnog oblika. Zapravo ova tipografija traži pažljivo čitanje slova, jer je nečitljiva poput glagoljice. Za vrijeme postava scenografije zbila se jedna zgodna anegdota koja puno govori o zbrici pojmljova koje nosimo sa sobom i kojih se teško odričemo ili ih zaboravljamo. Prigodom montiranja nove Baščanske ploče netko je dobacio: »Kad dođe Franjo popodne, on će to baciti«. Drugi je dodao »Franjo postavlja rasvjetu«, a ovaj je odgovorio: »Ja sam Joža, a Franjo je otisao na kavu«. Dizainer scene Nenad Fabijanić postavio je ploču u vrhu velikoga stola za kojim su sjedili političari i voditelji, a emisija je počela potpunom (povijesnom) tišinom iz koje je odzvanjao monumentalni glas glumca Zlatka Crnkovića, koji je čitao tekst: PRIZNAJEMO POVIJESNO PRAVO... dok je kamera išla po ploči, uz tonski huk vjetra u pozadini, naglašavajući taj povijesni događaj. I danas se naježim i s ushićenjem podignem na prste kada se sjetim te televizijske prezentacije... to je bilo nešto VELIKO, DOSTOJANSTVENO, ZA SVA VREMENA!

Svake godine HRT obilježava taj povijesni dan u Dnevniku. Prikazuju se građani koji plaku od sreće, dragovoljci pucaju u zrak i tomu slično. Nakon smjene vlasti u siječnju 2000. zamolio sam voditelja Dnevnika da stavi tu uvodnu sekvincu kao njihov dostojanstveni tv-uradak. Odgovor je bio: »Moram na kolegij«. A kad se vratio, rekao je ne, i ne jer je to Tuđmanov tekst... bilo je to vrijeme detuđmanizacije. Zapravo u devedesetima se ponavljao kao glas glumca Crnkovića u raznim emisijama, ali bez slike... Kad sam potvrdio da je i tekst moj, prijedlog je ponovno odbijen. Dvije godine prije, 1998., napravio sam petominutni tv-film uspoređujući staru i novu Baščansku ploču, kao dvije povjesnice hrvatskoga naroda, ali ni to HRT, koji je to i proizveo, nikada nije emitirao. Jedna kopija »nove« Baščanske ploče isklesana je od bračkoga kamena, tako je postala i artefakt koji se nalazi u Bolu na otoku Braču kao moj prilog likovnoj koloniji Lobol pod umjetničkim vodstvom Igora Zidića u organizaciji i u bogatoj kolekciji kiparskih i slikarskih radova u dvoru gospodina Ivice Karninčića.

Približimo problem priznanja u najnovije doba. Haško je sudište priznalo da Hrvatska



nije izvela zločin čišćenja Srba sa svoga teritorija, nego da smo mi svojom munjevitom akcijom pod kodnim imenom »Oluja« na najčasniji način oslobodili svoj okupirani prostor. Optuženi generali Ante Gotovina i Mladen Markač pušteni su na slobodu, a zapravo se sudilo Hrvatskoj. Danas bi mnogi htjeli s njima popiti kavu i potapšati ih po ramenu.

Mladen Pavković napisao je knjigu o Gotovini, a ja sam mu je presvukao. I to u dvije različite obojenosti, premda je knjiga samo jedna. Dakle knjiga ima dvoje različite korice jer one sive znače južnu kamenitu Hrvatsku, dok su druge više zelene jer predstavljaju hrvatski sjever. Maskirni kod je zemljovid Hrvatske, koji je vrlo pogodna grafika za izvedbu maskirne podloge, dok se u njoj nalazi generalov lik u istom dizajnu. Knjiga namjerno nema otisnutog imena generala, zapravo nema nijednoga slova ni na koricama ni na hrptu knjige jer svi znamo tko je on. »Zagonetnost« dizajna povezana je s njegovom obrambenoratnom ulogom te dugogodišnjim izmicanjem »takozvanoj pravdi«. Sad smo dočekali i priznanje Haškog sudišta po kojem u vojnoj Oluji nije bilo zločina, a posebice da to nije bio »udruženi zločinački pothvat«. Nakon povratka u domovinu, dostojanstven i odmjeran u izjavama general Gotovina izrekao je riječ koju još nismo dizajnirali, a trebalo bi: BUDUĆNOST. Budućnost je riječ koju pamtimos jer ju je izrekao ratni vojni general koji se nikada nije htio predati, pa ni onda kad je to od njega tražio vrh države koju je osloboudio. ▶



Korice ili presvlaka knjige o Anti Gotovini autora Mladena Pavkovića u dvjema različitim bojama (zelena/sjever, siva/jug Hrvatske) poput maskirnih uniforma i bez jednoga slova: sve je rečeno slikom

Mirjana Matijević Sokol

600. OBLJETNICA GRADA CRIKVENICE

O ispravi kneza Krčkoga Nikole IV. od 14. kolovoza 1412.

Ime grada Crikvenice prvi se put spominje u ispravi kneza Krčkoga Nikole IV. iz 1412. godine, izdanoj u Modrušu. Njome je pavlinskom redu dopušteno da na ušću toka Dubračine podigne samostan, oko kojega se počeo razvijati grad.

Grad Crikvenica, najveće urbano središte Crikveničko-vinodolske rivijere, gdje je turizam udario temelje prije više od 120 godina, 2012. godine obilježava 600 godina od prvog spomena svojega imena u ispravi kneza Krčkog Nikole IV. izdanoj 14. kolovoza 1412. godine u Modrušu. Tom darovnicom pavlini u Modrušu dobili su crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Crikvenici, koja se nalazila na ušću Dubračine (*penes mare in Vinodol, Czriqueniczae*), da uz nju podignu samostan.

Isprava Nikole IV., kneza Krčkoga, na svojevrstan je način rodni list Crikvenice jer se iz nje naziru sami početci toga kvarnerskoga grada. Na njegovo nastajanje i formiranje svakako je utjecao položaj, jer se na jedan osobit način na mjestu gdje se razvio taj grad susreću u interakciji more i kopno. Ta geografska odrednica bit će utkana u slijed povijesnih zbivanja cijele regije, pa tako i same Crikvenice. Crikvenica je dio povijesnog Vinodola, ali u odnosu na gradove u Vinodolskoj dolini koji su tvorili u srednjem vijeku jedinstvenu povijesno-geografsku cjelinu, grad je novijih korijena. No, njezini počeci, opstojnost i razvoj duboko su usađeni u kopno u njezinu današnjem zaleđu. U prošlosti je perspektiva bila drukčija. Naime, Vinodolska dolina bila je povijesno, društveno, kulturno i crkveno središte, a primorska obala njezin sastavni ali rubni dio.

Zalazeći dublje u prošlost i slijedeći arheološke ostatke, potvrđuje se da je na tom prostoru obitavalo liburnsko stanovništvo, a *Tabula Peutingeriana* bilježi rimskodobno naselje s nazivom *Ad turres*, koje se ubicira u okolici same Crikvenice. U najnovije vrijeme arheološka su istraživanja utvrdila veliku radionicu, »tvornicu« rimske keramike u blizini ušća Dubračine sa specifičnim »crikveničkim« oznakama. U Vinodolskoj dolini u ranom srednjem vijeku nastanili su se Hrvati. Nalazi prekrasnoga skupocjenog

nakita i drugih predmeta iz nekropola Gorica-Stranče, Tribalj, Veli Dol kod Križića svjedoče o visokoj razini njihove kulture.

Sama Vinodolska dolina u srednjem vijeku bila je knežija, a tvori ju devet komuna, kaštela odnosno općina Novi, Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnik. U diplomatskim dokumentima navodi se pod latinskim imenom *Vallis vinearia*, a u *Ljetopisu Popa Dukljanina* kao *Valdevino*. U XIII. st. Vinodol za kneza Krčkog Vida postaje njegov posjed. Knezovi Krčki, kasniji Frankapani, zadržat će ga više stoljeća s većim ili manjim promjenama gospodara na lokalnoj razini. Središte te administrativno-upravne jedinice bilo je u Novom. U Novom je gradu 1288. godine donesen *Vinodolski zakon*, jedan od najstarijih pravnih dokumenata u Hrvata i među najstarijima u Europi. Njime su regulirani odnosi vinodolskih gradova i njihovih feudalnih gospodara knezova Krčkih. *Vinodolski zakon* pisan je hrvatskim jezikom i hrvatskim pismom glagoljicom. Glagoljica je obilježila pismenost ovih zapadnih hrvatskih krajeva kao pismo narodnoga hrvatskog jezika. Njime su pisane liturgijske knjige, epigrafi, dokumenti, a na ovom je području ostala u upotrebi sve do XVIII. st., kada ju polako zamjenjuje latinica.

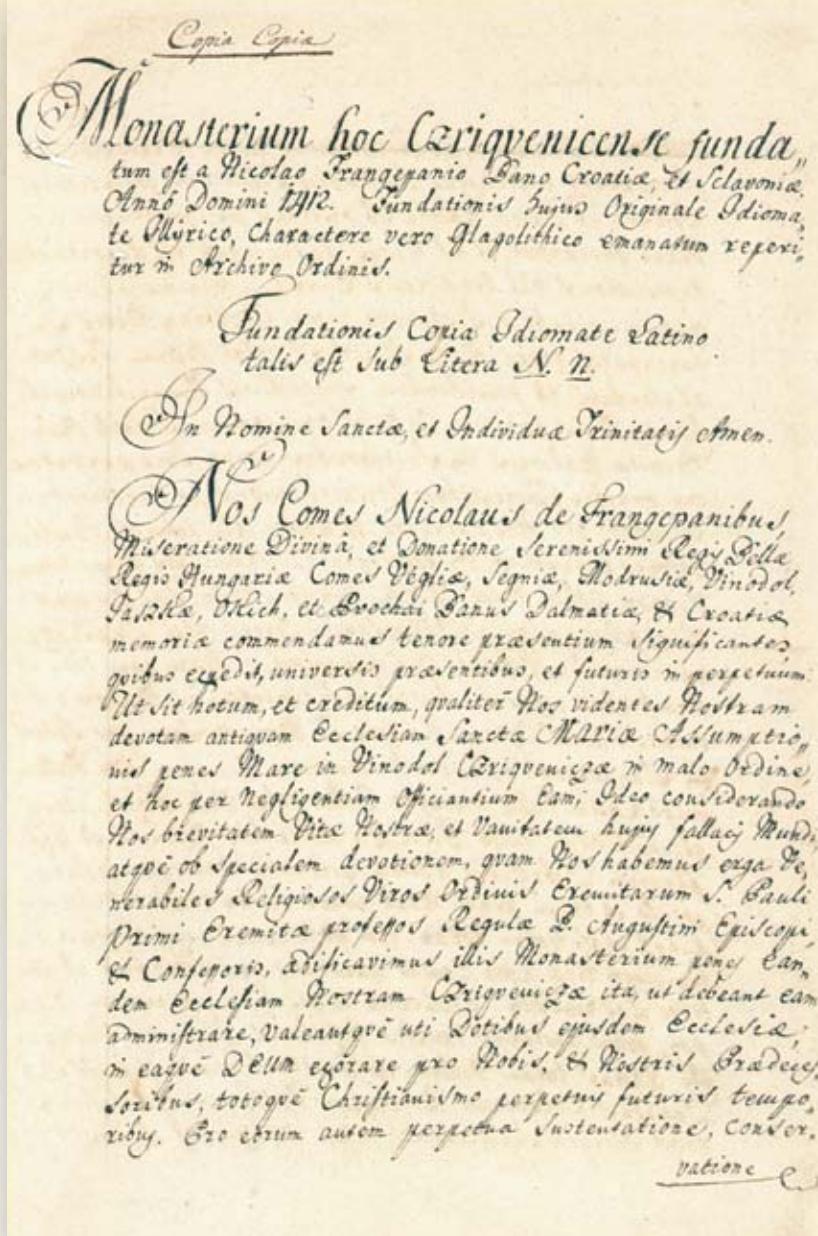
Iako spomena Crikvenice nema prije isprave iz 1412. godine, na njezinu širem području nalazilo se u prijašnjim razdobljima više manjih naselja koja će na različite načine sudjelovati u formiranju grada. I prije 1412. na mjestu današnje Crikvenice bila je luka Grižana, jednog od vinodolskih kaštela, a ribolov je uz poljoprivredu bio osnovna privredna grana stanovništva. Raštrkana ribarska naselja vezivala su se uz samostan koji su pavlini prema darovnici Nikole IV. tijekom vremena podigli i koji postaje središte crkvenog i javnog života priobalja Vinodola. U blizini samostana nalazilo se zaštićeno na vrhu uzvisine i udaljeno od mora naselje Kotor, koje

je imalo svoju župu. U XVIII. st. Kotor je stradao u požaru i njegovo se stanovništvo također sklonilo u pavlinski samostan uz more. U tom trenutku počinje formiranje urbane jezgre s već poznatim imenom Crikvenica.

Kako pisana povijest Crikvenice počinje darovnicom kneza Krčkog Nikole IV. pavlinima, prisjetit ćemo se tko je bila ta utjecajna povijesna ličnost. Nikola IV. je iz velikaške obitelji Krčkih knezova, čije je posjede preuzeo 1393. nakon očeve smrti. Proširio je svoju državinu sve do Krke i gornjeg toka Cetine darovnicama kralja Sigismunda, a postao je i rapskim knezom. Uz Nelipčiće i Kurjakoviće bio je gospodar ondašnje Hrvatske. Nikola IV. ženio se tri puta i to s pripadnicama drugih hrvatskih velikaških obitelji. Tako je postao najmoćniji među njima. U njegovu je posjedu bio najveći dio zapadnih hrvatskih krajeva. S obzirom na prostor kojim je upravljao, dolazio je u sukobe s Mlečanima i to na strani kralja Sigismunda, a sukobio se i s Celjskim grofovima. Hrvatsko-dalmatinskim banom postao je 1426. godine. Nikola IV. prvi je svom imenu dodao naslov *de Frangepanibus* 1428. godine. Papa Martin V. 1430. potvrdio mu je odnosno priznao rodbinsku vezu s rimskim Frankapanima, koji se pozivaju na antičko podrijetlo iz rimskog roda Anicija. Tada se mijenja i obiteljski grb knezova Krčkih. U štitu se umjesto starog lika šesterokrake zvijezde pojavljuju lavovi koji trgaju kruh. Prikaz na štitu odgovara značenju novoga prezimena. Oslanjanje na antičko podrijetlo bilo je u skladu s običajima vremena, odnosno s buđenjem novih humanističkih svjetonazora.

Državina Frankapana bila je na vrhuncu u Nikolinu vrijeme, ali nakon njegove smrti 1432. godine dolazi do podjele posjeda među sinovima. To je početak pada moći te velikaške obitelji. Nikolinu drugom sinu Martinu pripao je Trsat, Bakar, Bribir, Novi i samostan u Crikvenici. Općenito jedna od najvećih zasluga Nikole IV. jest potpora dovodenju pavlina na svoje posjede, koji će u duhu svojega reda preobraziti kulturni pejzaž tih krajeva, ali i potaknuti mnoge druge djelatnosti. Knez Martin je nastavio politiku svojega oca te je osnovao franjevački samostan na Trsatu i novi pavlinski samostan na Ospu kod Novoga. Trsatskom je samostanu dodijelio posjede u Grižanama i Kotoru.

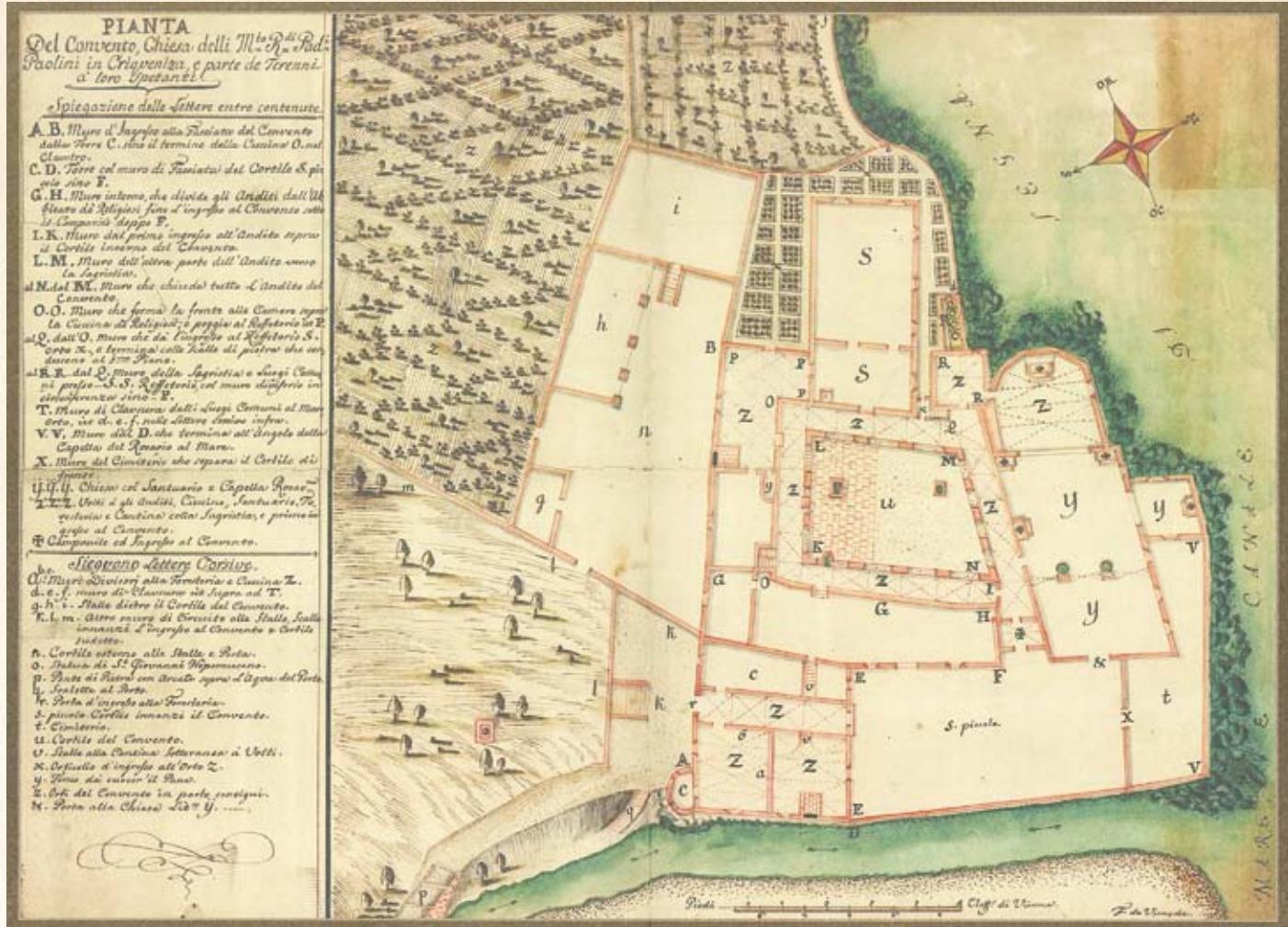
Inače, pavlini se pojavljuju u Hrvatskoj u XIII. st. Osnivaju samostane u Dubici, Remetama, podno Učke, Slankamenu, Gariću. Osobito su se raširili u XIV. st., ali i poslije. Tada nastaju samostani u Donjoj Bukovici, na Petrovoj gori, Gvozdu kod Modruša, kod Udbine, u Strezi, Čakovcu, kod Senja, u Lepoglavi, Kamenskom, Crikvenici, Dobroj Kući, Novom Vinodolskom, Svetom Petru u Šumi, Štrigovi, Sveticama, Križevcima. Ti su samostani bili podijeljeni u dvije



provincije: hrvatsku i istarsko-vinodolsku. Strogi red koji je odlikovala i visoka naobrazba na području njihova djelovanja ostavio je traga na području književnosti, kiparstva, likovne umjetnosti, arhitekture, ali i na podizanju opće kulture življjenja, osobito medicine i poljoprivrede. Pavlinski samostani u Hrvatskoj ukinuti su 1786. godine odlukom cara Josipa II.

Uloga pavlina na crikveničko-vinodolskom području bila je višežnačna. Osnivanje samostana na ušću Dubračine odredilo je nastanak naselja na morskoj obali. Tako je Vinodol pomalo izlazio na morsku obalu iz svoje dobro štićene doline. S druge strane pavlini su postajali feudalni gospodari dijelova same doline. Interakcija redovnika toga reda i njihova smještaja te odnosi feudalnih gospodara prema podanicima obilježili su velikim dijelom povijest Vinodolske doline. Iz crikveničkoga pavlinskog samostana potekao je minijaturist Julije Klović, rođen 1498.

▲
Fundacijska isprava kneza Krčkoga Nikole IV. od 14. kolovoza 1412. godine sačuvana u prijevodu na latinski jezik u kopiji XVIII. st. na papiru (Državni arhiv, Budimpešta, sign. MODL 37132)



Tlocrt pavlinskog samostana u
Crikvenici iz 1756. godine
(Arhiv Županije Somogy,
Kaposvár, Mađarska)

Dolaskom pavlina preobrazio se cijeli vinodolski kraj, što se lijepo može vidjeti na izložbi »Czriquenicza 1412 – život i umjetnost Vinodola u doba pavlina«, otvorenoj u Muzeju grada Crikvenice.

godine vjerojatno u Grižanama. Držalo ga se na njegovu području ravnom velikanima u likovnoj umjetnosti onoga vremena Michelangelu, Rafaelu, Leonardu da Vinciju. Bio je »njaveći u najmanjem« (*maximus in minimis*), »Michelangelo minijature«.

Prisjećanje na prošlost Crikvenice, danas uglavnom turističkog središta, potaknulo je relativno mladu kulturnu ustanovu Muzej grada Crikvenice da priredi izložbu *Czriquenicza 1412 – život i umjetnost Vinodola u doba pavlina*. Vrlo slikovito i pregledno ocrtava se jedna druga i druga predznak. Pavlini su svojim djelovanjem koje započinje 1412. godine preobrazili Vinodol.

Prigodom obilježavanja 600. obljetnice prvoga pisanog spomena današnjega grada Crikvenice u listini Nikole IV., kneza Krčkog, prijeko je potrebno vratiti se tom povijesnom svjedočanstvu. Kao što je uobičajeno, najstariji važni povijesni dokumenti do nas iz raznih razloga nisu došli u izvornom obliku, nego u različitim oblicima kopija i s elementima falsificiranja pojedinih njihovih dijelova. I da-rovnica Nikole IV. pavlinima izdana 14. kolovo-za u Modrušu za crikveničku crkvu i samostan ima takvu sudbinu. Ona nije sačuvana u iz-

vorniku, pa čak ni pisana svojim izvornim pismom glagoljicom i hrvatskim jezikom. Njezin nam je tekst dostupan preko zapisa kod D. Farlatija i M. Sladovića, a u Državnom arhivu u Budimpešti nalazi se jedan njezin prijepis (*copiae copiae*) (sign. MODL 37132) pisan humanistikom XVIII. st. Po obliku kodeksa, brižljivo organiziranom prostoru s alineacijom i marginama taj primjerak nastoji sličiti izvorniku i u diplomatskom smislu možemo ga smatrati tzv. imitativnom kopijom jer vanjskim izgledom oponaša osobito važne povelje koje su izdane u isto vrijeme. Okolnosti i način nastanka te kopije nisu nam poznate.

Isprava je diplomatski i sadržajno vrlo zanimljiva, ali nužno zahtijeva oprezan pristup pri propitivanju vjerodostojnosti. Naraciju isprave odlikuje slobodniji formalni i sadržajni pristup te podsjeća na kartularne zapise memorijalnoga karaktera koji su na osobit način i neka vrsta samostanske kronike. Naime, težište sadržaja te fundacijske isprave nije samo na darovanju crikveničke crkve pavlinima nego i na svim drugim darovanjima posjeda i povlastica, kako onima uz more tako i onima u Vinodolskoj dolini, kojima je pavlinski samostan tijekom vremena opskrbljen.

Nikola Frankapan – kako piše u ispravi – gradi na prostoru uz more uza zavjetnu crkvu samostan »prečasnim pobožnim redovnicima reda svetoga Pavla, prvoga pustinjaka zavjetom vezanim za Pravilo Augustina, blaženoga biskupa« da se brinu i održavaju crkvu, tada u lošem stanju. Ta crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji kao zadužbinska crkva knezova Krčkih podignuta je – čini se – potkraj XIV. st. Kako je i inače bilo uobičajeno tijekom srednjeg vijeka, često su uz zavjetne crkve koje su bile u posjedu velikaškog roda ili drugih uglednika naknadno podizani samostani čiji bi se redovnici brinuli za njih. Tako je i ovdje Nikola, tada knez Krčki, napravio isto.

U dokumentu su zabilježene i druge povlastice koje je knez Nikola IV. darovao novoosnovanom samostanu pavilina. Na prvom su mjestu daće od trgovine, pristojbe luka i porezi od onoga što se ubire pri istovaru i utovaru pomorskih tereta. (*A za njihovo stalno uzdržavanje, čuvanje, stanovanje i popravljanje rečene crkve i samostana, prepustili smo im sve daće trgovine, pristojbe luka i naše poreze od svih onih koji na bilo koji način na moru tovare na brodove te dopremaju ili otpremaju /robu/ zbog trgovine ili prodaje od najmanjeg do najvećeg počinjući od Jesenove sve do Črnina unutar određenih granica, uz more Strictum /pučki zvan Tesno/ da koriste i posjeduju gore rečeni prečasni pobožni redovnici prije spomenutog reda svetoga Pavla, prvoga pustinjaka današnjih vremena i njihovi nasljednici vječnim pravom sa svim sloboštinaima, običajima i prihodima na način kako smo mi i naši pokojni prethodnici sve do sada držali i posjedovali.*) Iz toga teksta razaznaju se granice obale na kojoj vrijedi ta povlastica: od Jesenove do Črnina. Samostan je obdaren šumom koju mogu sjeći, i to na brežuljku Bok od Velikog Dola do Malog Dola. (Još im dajemo za šumu i sjeću drva cijeli veliki brežuljak pučki zvan Bok od Velikog dola ili polja, pučki zvanog Luka, pa sve do Malog dola na Križu /pučki zvanog Dražice na Križu/, od Malog dola na Križu sve do mora s cijelom Zidinom /mjestom pučki na isti način zvanim/ i od ograde ili suhozida /pučki zvanog Ograde/ pa sve do samostana.)

Sljedeće čime se obdaruju redovnici su zemljšni posjedi. (Osim toga Veliko polje ili Dol pučki zvan Luka Vela, od velikog brežuljka pučki zvanog Veli Bok pa sve do drugoga brežuljka pučki zvanog Bok za Dubračin potok, tj. iza potoka Dubračine sve štогод plug može orati i sve uz more do Kura /mesta pučki na isti način zvanog/ i cijelo zemljšte koje je u Kuru uz vrelo s neprestano živom vodom /pučki zvan Vrutak/. Ovo je zemljšte od davnine bilo posjed iste crkve sve do gornje litice, koju je do tuda držao Nikola Jurinov. Osim toga dajemo im cijeli dol u našem Koku, koji je ispod kuća naših naseljenika Valka i Čefci-

ća, kako pokazuju drevni suhozidi /pučki Okozora/, sve štогод je između brežuljaka. A tu zemlju i dol otprije su naši pokojni pobožni prethodnici kao posjed dali istoj gore rečenoj crkvi svete Marije crkveničke s velikim i malim dolom ispod i odozgo sa Szesztibom /mjestom tako pučki zvanim po drvetu/ kraj Kotora pa sve do Velikog polja ili dola pučki zvanog Luke Vele od jednog Boka ili brežuljka do drugog Boka ili brežuljka do kuda su bili naši vinogradni; a osim toga još dajemo jednu zemlju u Tupalima u određenom dolu pučki zvanom Vu dolu svu uz općinsku cestu pa do potoka kao i dvadeset hrastova u njoj. Povrh toga u istom dolu još jednu drugu zapuštenu zemlju i uz isti potok malo iznad s onu stranu Tupala, gdje su naši lijepi hrastovi (dubovi) od velike javne ceste pa sve do potoka sa svim hrastovima kao i još jedan naš vinograd u mjestu pučki zvanom Pod pećami gdje su mali čokoti vinove loze. Isto tako jedno zemljšte uz more pučki nazvano Selca u našem Zagorju blizu mjesta pučki zvanih Liubvić gdje je bilo naše nasljedno imanje i to sa svim pripadnostima i kućama koje se odnose na rečeni posjed odnosno sa šumama, zemljama i pasištima za čuvanje stoke gore spomenutih prečasnih pobožnih redovnika rečenoga samostana. Uz to smo im još darovali jedan vinograd kod našeg kaštela Drivenika koji smo bili dali na korištenje našem slugi Nikoli Dragozetu do njegove smrti. Taj vinograd poslije njegove smrti nama je povraćen slobodan i oslobođen od davanja. Uz to još smo njima dali pet sjenokošta badava na našem polju blizu crkve svete Marije nazvanom pučki Na Mej pod Zebrašćim /brdu i mjestu pučki tako zvanima/ nedaleko od gore rečenog našeg kaštela Drivenika, gdje su naše sjenokoše. Prva je jedna naša velika uz potok u sredini polja za koju smo se brinuli da se kosi za nas, druga koja je bila Stromačićeva i koja nam je vraćena slobodna, treća koju smo bili dali Ivanu Lukačiću i koja je poslije njegove smrti vraćena nama te druge dvije koje su bile u posjedu našeg pobožnog pokojnog brata Jurja, a onih je sam ovako na koncu svoga života darovao i namijenio.) Darovane zemlje su najvećim dijelom u Vinodolskoj dolini. Toponimi su to koji su i danas poznati kao: Veli Dol, Mali Dol, potok Dubračina, Kotor, Selca, Zagori, Drivenik, Pećca, ali i niz mikrotponima koje bi se vjerojatno na terenu moglo ubicirati.

Redovnici su dobili sjenokoše, vinograd, zatim dvojicu slugu Markovića da obavljaju tlaku. (Isto tako dali smo i poklonili istoj crkvi svete Marije u Crikvenici i njezinim gore rečenim prečasnim pobožnim redovnicima za znatnije povećanje i pomoć dva naša kmata Markovića u Kolavratu /mjestu isto tako pučki zvanom/ pod Dreninom, tako pučki nazvanim brežuljkom i brdom sa svim njihovim podložnostima odnosno malom i velikom službom, što su oni nama bili dužni izvršavati i obavljati tlaku te sa svom ljeti-

Zemlje koje je knez Krčki 1412. godine darovao pavlinima u vinodolskoj dolini dale su imena današnjim naseljima.

Današnji grb grada Crikvenice



Isprava u kojoj se prvi put spominje ime grada Crikvenice nije do nas došla u izvornom obliku. U kopiji prijevoda na latinski jezik, kojom se raspolaze, navodi se da je riječ o prijevodu na latinski jezik izvornika isprave pisane glagoljicom i hrvatskim jezikom.

nom ili malom i velikom daćom, kao što oni moraju nama davati od rečenog posjeda.)

Navedeni su i posjedi uz more. To su vinogradi. (*Isto tako jedan komad našega vinograda u Malom dolu pučki U Dražici uz more s juga ili od južnjaka, sa sjevera je vinograd Jurja Bernića, od sjeverozapada je Kuzmin vinograd, a istočno je općinska zemlja i put prema moru.*)

U zaključnom dijelu, tzv. dispoziciji dokumenta Nikola, knez Krčki, kao auktor odnosno koncesor zaključuje da sve to daje redovnicima da se mole za njega, njegove prethodnike i nasljednike.

Ovaj primjerak crikveničkoga rodnog lista ovjerila je skupina uglednika: *Ispravu je na ovaj način potpisao svećenik Martin Blešić, modruški kanonik i kapelan spomenutog kneza: Ja svećenik Martin Blešić, modruški kanonik i kapelan Nikole Frankapana, javni bilježnik, punom ovlašću moga bilježničkog posla, napisao sam ovu ispravu i bilježnički instrument po naredbi i nalogu već rečenoga kneza Nikole Frankapana, koji je svojom rukom svoj veliki viseći pečat stavio na ovu ispravu i izložio je pred mene i pred časne muževe Gašpara Oršića, Jurja Čubranića, Mihovila Slakovića, Ivana Parapatića, Jurja Jagušića, Aleksandra Rosavara, Wolffganga Kraljića, i mnoge druge izvrsne i časne muževe, u Kristu prečasnog i pobožnog redovnika fratra Jakova Dončića, fratra Nikolu Pasarića i pred fratra Tomu Kerpečića, koji su prvi bili uvedeni u ovaj samostan, dana i godine kao gore.*

Da bismo nekom diplomatičkom zapisu, tj. ispravi odredili povjesnu vjerodostojnost općenito, ali i vjerodostojnost pojedinačnih podataka koje donosi, moramo utvrditi okolnosti njezine tradicije, odnosno u kakvu je obliku ona nama danas dostupna. Premda sadržaj fundacijske (osnivačke) listine crikveničkih pavilina sasvim odgovara povjesno-društvenim okolnostima nastanka Crikvenice, ipak je zbog njezine

neobične diplomatske tradicije potrebno pojasniti neke činjenice te se odrediti prema vjerodostojnosti, osobito za Crikvenicu najvažnijeg podatka, onog o prvom spomenu grada.

U ovoj kopiji zabilježeno je da je riječ o prijevodu na latinski jezik izvornika isprave pisane glagoljicom i hrvatskim jezikom (*idiomate charactere uero glagolithicem emandatum*) koja se nalazi u arhivu Reda. No, već površan pogled na strukturu isprave kao i neuobičajene jezično-diplomatičke značajke uz lako uočljive anakrone povjesne činjenice upućuju da je ispravu potrebno detaljno analizirati sa svih mogućih aspekata. Sumnju u njezinu vjerodostojnost prvi je izrazio istaknuti povjesničar E. Laszowsky, iako nije proveo spomenute analize. No, na najvažnije indicije koji izazivaju sumnju upozorio je D. Klen. Uočio je anakronizme u intitulaciji-naslovu Nikole, kneza Krčkoga/ Frankapana. Diplomatička intitulacija je dvosložna. Prvi dio glasi: *comes Nicolaus de Fragipanibus*, a zatim se nabraju područja kojima je Nikola knez (Krk, Senj, Modruš, Vinodol, Jastrebarsko, Okić itd.) i to božanskom providnošću i darovnicom kralja Bele. Nakon toga slijedi drugi dio naslova: *banus Dalmatiae et Croatiae*. Anakronizam se očituje u dvjema činjenicama. Naime, nadimak *de Frangipanibus* uz Krčke knezove ne pojavljuje se prije trećeg desetljeća XV. st. U drugom dijelu naslova Nikola IV. se navodi kao ban Dalmacije i Hrvatske. No, on je taj naslov nosio tek od 1426. godine. Možemo također dodati da je sama struktura formule intitulacije neuobičajena i indicira moguće preuzimanje naslova iz više dokumenta iz različitih vremena te podupire sumnje koje je izrekao D. Klen. Mišljenja D. Klena utemeljena su na istraživanjima i poznavanju ostale diplomatske i druge arhivske građe. Osobito su bila važna njegova istraživanja arhivske ostavštine crikveničkog samostana, koja je uglavnom pisana glagoljicom. Već na prvi pogled uočava se sadržajna veza više dokumenata iz tog arhiva i crikveničke fundacijske listine s obzirom na darovane posjede i imena osoba koja se u njima pojavljuju. No, izdali su ih različiti auktori, a ne samo knez Nikola IV., i to dakako u različito vrijeme. Osvrnut ćemo se ukratko na neke od tih isprava čiji su – čini se – sadržaji utkani u primjerak crikveničke isprave s datacijom u 1412. godinu. Neke od njih su darovnice vinodolskog puka pavlinima iz Crikvenice, neke je poslije izdao Nikola IV. ili njegovi nasljednici, posebno sin mu Martin. Najstariji izvorni dokument među njima glagoljska je isprava iz 1419. godine koja govori o redovnicima pavlinima uz crkvu svete Marije u Crikvenici kao vlasnicima nekih zemalja te posredno potvrđuje vjerodostojnost podatka o osnivanju pavlinskog samostana na istom mjestu, odnosno onaj ključni podatak za samu Crikvenicu. Nadalje,

zanimljiva je darovnica upravo Nikole IV. od 4. siječnja 1428. godine, kada je već bio ban Dalmacije i Hrvatske, kojom samostanu daruje pilane, a iste godine 12. siječnja rješava spor oko trgovine između Jesenove i Črnine. Poklanjanje zemalja u Zagorima i Selcima spominje se u ispravi Martina Frankapana od 4. prosinca 1447. godine. Kmetove Marković navodi isprava od 26. listopada 1450. godine. U ispravi iz 1455. godine stoji da Martin Frankapan, ban Dalmacije i Hrvatske potvrđuje crkvi sv. Marije sve »liste« u kojima su toj crkvi dali »slobode i crkvene dote« njegovi pređi i osobito knez Nikola. Zanimljiva je i isprava kneza Martina Frankapana iz 1460. godine kojom se poklanja vinograd u Selcima i Jesenovoju s obvezom služenja misa za grijeha. U još se nekim glagoljskim ispravama mogu utvrditi poveznice s crkveničkom fundacijskom listinom. Svi ti kasniji dokumenti potvrđuju vjerodostojnost o osnutku crkveničkog samostana. Nema potrebe sumnjati da je zaista za taj pravni čin izdana i isprava 14. kolovoza 1412. u Modrušu. Ona je kao najvažnija osnivačka povjela tijekom vremena bila nit oko koje su se onda splele druge donacije sa željom da autoritet osnivača samostana Nikole IV., Krčkog kneza, poslije i Frakapana, osnaži sve naknadne darovnice i time zaštiti imovinu samoga samostana stečenu i nakon njegove smrti.

No, nijedan istraživač hrvatske povijesti nakon prethodnih saznanja o nekoj ispravi ne po-sustaje, nego pokušava i dalje analizirati dokument i ustanoviti povijesne činjenice koje su i u takvom zapisu istinite. U takvim i sličnim slučajevima ključno je pitanje kada je i zašto nastala isprava u obliku kakav poznajemo i za čije je potrebe prevedena na latinski. Je li tada i prošrena? Sve su to pitanja koja se postavljaju pred diplomatičara-povjesničara. Najčešće se sastavljanje takvih diplomatskih iskrivljenih izvornika događalo u kriznim povijesnim situacijama s namjerom da se pisanim svjedočanstvom osiguraju stečevine odnosno posjedi kada su oni bili ugroženi. Slučaj crkveničke fundacijske listine je komplikiran. No, analogijom sa sličnim situacijama možemo pretpostaviti da je knez Krčki Nikola IV. izdao ispravu 14. kolovoza 1412. godine u Modrušu kao darovnicu pavlinima. Tijekom vremena samostan je stekao mnoge posjede i povlastice. Za ta razna darovanja iz kasnijih vremena također su izdavane isprave, ali za mnoge stečevine nije nužno moralо biti zapisa, jer pismena kultura nije svuda i uviјek bila na istoj razini. Stoga možemo pretpostaviti da je danas poznati tekst crkveničke fundacijske isprave mogao biti sastavljen prema onim naprijed navedenim postojećim ispravama uključujući stečena prava i posjede bez zapisa. Vjerodostojnu povijesnu jezgru činili bi podatci o gradnji samostana u koju su se uvukli priskr-



Martin IV. Frankapan pavlinskom je samostanu sv. Marije u Crikvenici potvrdio ispravom izdanom dana 28. listopada 1455. u Novom sve listine svojih pređa.



bljeni posjedi i druge povlastice da bi ih pavlini zaštitili autoritetom osnivača samostana Nikole Frankapana. Povjesničara zanima kada se to moglo dogoditi. Možemo pretpostaviti da povijesne okolnosti nastanka takvog primjera treba potražiti u onim bolnim vremenima turskih invazija kada se hrvatski prostor svodi na *reliquiae reliquiarum*, pa se reduciraju prostori biskupija. Crikvenički pavlini vrlo vjerojatno sastavljanjem jedne takve listine pokušavaju svoja dobra osigurati zbog novog ustroja Modruško-krbavske biskupije i premještanja njezina sjedišta u Vinodol 1493. godine skupa s biskupom Kristoforom Dubrovčaninom.

Činjenica da je crkvenička fundacijska listina pavlinskih redovnika formalni falsifikat odnosno iskrivljeni original sačuvan u prijepisima i prijevodu kao imitativna kopija ne umanjuje značenje i vjerodostojnost povijesnog čina odluke i dopuštenja o gradnji samostana uz crkvu svete Marije, pa tako i prvog spomena imena grada Crikvenice i njezinih prvih povijesnih koraka.

Osim kao svjedočanstvo o postanku grada Crikvenice prije 600 godina isprava je zanimljiva i s raznih drugih aspekata. Filološko istraživanje navedenih toponima i antroponima produbilo bi naša saznanja o širem području Crikveni-

▲
Isprava Martina IV. Frankapana od 28. listopada 1455. izdana u Novom kojom se samostanu u Crikvenici potvrđuju sve prethodno izdane isprave (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

Isprava o postanku
Crikvenice trebala
bi biti zanimljiva i
istraživačima različitih
oblika života šireg
područja Crikvenice u
prošlosti.

ce koja nastaje i razvija se u jedinstvenom povijesno-geografskom kontekstu sa svojim zaledem Vinodolom.

Iz dokumenta se razaznaje da su povijest i razvoj Crikvenice usko povezani s Vinodolskom dolinom, njezinim prirodnim zaledem u kojem se nalazi većina zemljinih i drugih posjeda kao i sa smještajem uz more, jer novčani prinosi »dote« uglavnom potječu od poslova koji se obavljaju na moru i uz more. Dakle, redovnici-pavlini, vinodolske zemlje i more jesu čimbenici koji su odredili nastanak grada Crikvenice.

Bivši pavlinski samostan urušava se nakon ukidanja pavlina kao reda, a danas je pretvoren u hotel. Nekadašnji samostan i danas obilježava vizuru grada iako se od onog iz XV. st. naslučuju tek tragovi. Prema najnovijim istraživanjima povjesničarke umjetnosti dr. sc. N. Kudiš najstarija crikvenička slika koja prikazuje Bogorodicu s Djetetom i koja se nalazi na glavnom oltaru župne crkve Blažene Djevice Marije s velikom se vjerojatnošću datira u prvu četvrtinu XV. st. i djelo je nepoznatoga venecijanskog slikara. N. Kudiš pretpostavlja da ju je mogao crkvi darovati sam utemeljitelj Nikola IV. Arhitektura prвobitnog samostana nije poznata, ali se prema tlocrtu i vedutu iz 1756. godine razaznaje da je u doba baroka doživio procvat. Samostan je imao fortifikacijski karakter s otvorenim dijelovima, ali i zasebnim koji su bili namijenjeni redovnicima. Glavni dijelovi bili su dvorišta, štale, sklađišta, gostinjac, kuhinja, krušna peć, blagovaonica, klaustar s cisternom, vrtovi, most. Takav samostan zrcali bogato i uredno vođeno gospodarstvo. Starija renesansna faza naslučuje se u arhitekturi zvonika, ali i ostacima skulpture. Za upoznavanje starije faze potrebna bi bila istraživanja. No, pretpostavlja se da bi se taj najstariji samostanski arhitektonski sloj mogao naslanjati na njegov matični samostan sv. Nikole na Gvozdnu kod Modruša.

Crikvenica je danas grad od oko 12 000 stanovnika. Kao što je samostan pavlina na ušću Dubračine odigrao integrativnu ulogu ribarskih naselja uz more i nekoliko onih u zaledju (Badanj, Kotor), tako je i danas grad Crikvenica sastavljen od nekoliko turističkih naselja (Dramalj, Selce). Crkva izgrađena potkraj XIV. st. postala je *topos* koji je dao ime ne samo budućem gradu nego i ona točka oko koje se on oblikovao i razvijao, jer su samostanski bedemi bili svojevrsno sigurno utoчишte stanovnicima manjih okolnih naselja. Crikvenica je doživjela uspon potkraj XIX. st., kada turizam osvaja kao nova privredna grana. Gradi se prvo kupalište, hoteli, grad se hortikultурno uređuje te sve više sliči srednjoeuropskim turističkim središtima. S obzirom na to da je Crikvenica danas izrazito turistički grad, njezin povijesni identitet i kulturni spomenici važna su ponuda toj privrednoj grani.

Svijest o tome na najbolji način izražena je suvremenim grbom grada Crikvenice. U Statutu grada piše: »Grb Grada Crikvenice čini štit koji se sastoji od jednog polja plave boje. U tom plavom polju je srebrni crikvenički kaštel s tornjem crkve i mostom u istoj boji, a iza istog raste zlatna palma«. Dakle, samostan pretvoren u hotel, most koji spaja dvije strane Dubračine i palma, simbol sv. Pavla Pustinjaka, utemeljitelja pavlina, potpuna su vizualna identitetska poruka koja ujedinjuje prošlost koja je iznjedrila ovaj grad i sadašnjost koju živi. ↗

Crikvenica je danas grad razvijenoga turizma koji se počeo razvijati potkraj XIX. stoljeća. Njezin povijesni identitet i kulturni spomenici velika su dodatna vrijednost njezinoj turističkoj ponudi.

Literatura

- D. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, Venetiis, 1769.
M. Sladović, *Povesti biskupijah Senjske i Modruške ili Kravarske*, Trst, 1856 (repr. Gospić-Zagreb, 2003).
I. Kukuljević Sakcinski, *Acta Croatica – Listine hrvatske*, Zagreb, 1863.
Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici – Acta Croatica* I, Zagreb, 1898; V. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani* I, Zagreb, 1901 (repr. Rijeka, 1991).
L. Thallócz-S. Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, Budapest, 1910.
E. Laszowski, *Gorski Kotar i Vinodol*, Zagreb, 1923.
M. Bošnjak, Knjižnice pavlina u Crikvenici i Novom Vinodolskom, *Jadranski zbornik* 7/1966–1969.
D. Klen, Glagolske isprave crikveničkog samostana pavlina, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 24/1981.
Prošlost i baština Vinodola (katalog izložbe), Zagreb, 1988.
Kultura pavlina u Hrvatskoj (katalog izložbe), Zagreb, 1989.
R. Matejić, *Crikvenica*, Zagreb-Crikvenica, 1989.
P. Strčić, Frankapan, *Hrvatski biografiski leksikon* 4/1998.
R. Starac, Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola, *Senjski zbornik* 27/2000.
V. Uremović, *Pavlini u Crikvenici*, Rijeka-Crikvenica, 2002.
S. Škrugatić, Darovnica kneza Nikole IV. Frankopana pavlinskom redu 14. kolovoza 1412., *Vinodolski zbornik* 9/2004.
R. Starac, Kulturno-povijesna baština sela Kotor, *Vinodolski zbornik* 9/2004.
G. Lipovac-Vrkljan, *Ad turres – Crikvenica keramička radionica* Seksta Metilija Maksima, Crikvenica, 2007.
M. Matijević Sokol-T. Galović-I. Botica, *Privilegia fundationis monasterii sanctae Mariae Czriqueniczae – Fundacijske isprave samostana svete Marije u Crikvenici*, Crikvenica, 2011. (brošura).
600 godina od prvog spomena imena Crikvenica i izložba Czriquenicza 1412 – život i umjetnost Vinodola u doba pavlina, Poseban prilog, *Novi list*, 13. kolovoza 2012.

Ana Šverko

SPLITSKI SREDNJOVJEKOVNI STATUT IZ 1312. GODINE

U povodu sedamstote obljetnice Splitskog statuta

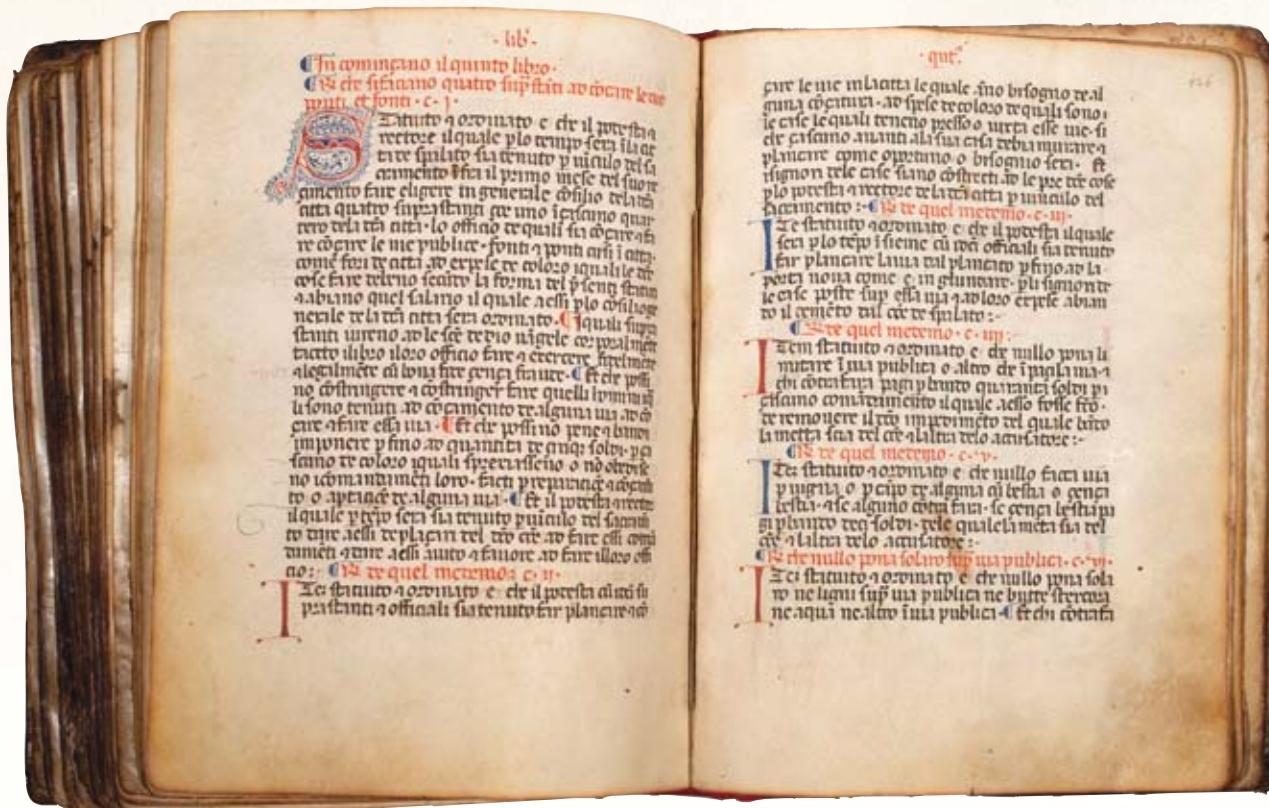
Urbani se razvoj na dalmatinskoj obali kontinuirano odvija od antičkih vremena. Počevši od XI. stoljeća, na zasadama mediteranske kulture razvijaju se gradovi izrazite političke i pravne samostalnosti: dalmatinske autonomne komune. Njihovi su statuti ishodišta hrvatske pravne povijesti i kulture, jer se organizirani život srednjovjekovnih gradova primjenom statuta širio i prema kontinentu.

Niz pravnih odredbi slijedom kojih je bio organiziran život onodobnoga Splita, nazvan kapitularij (*Capitularium*), iz 1240. godine, nije sa-

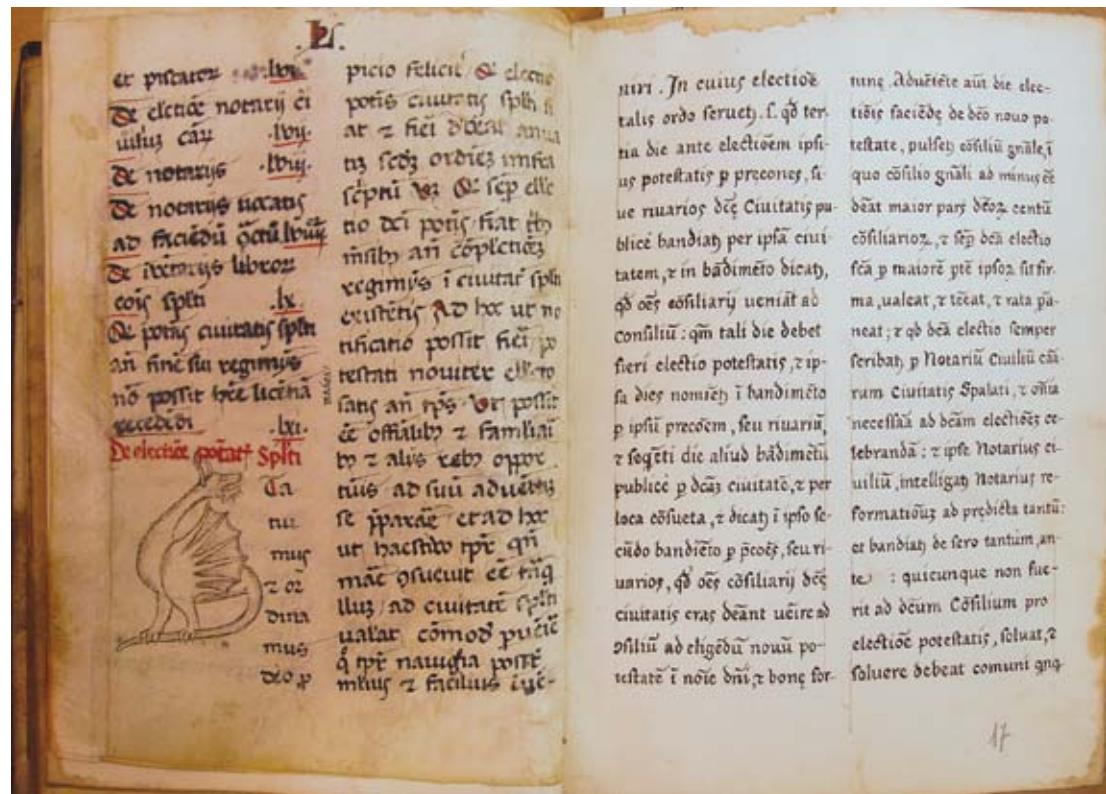
čuvan. Taj prvi gradski statut sastavio je splitski potestat Gargan de Arscindis iz Ancone, na temelju sinteze starih hrvatskih običaja i univerzalnih rimskih pravnih normi. Splitski srednjovjekovni kroničar Toma Arhiđakon u svojem djelu *Povijest salonitanske crkve (Historia Saloniitana*, 1266), o tome piše: »Želio je Gargan da grad Split ima doličnu upravu ne samo u njegovo doba nego i poslije. Sastavio je zbornik propisa koji je nazvao kapitularijem: zapovjedio je da se u njemu popišu svi dobiti običaji koje je grad sačuvao od starine i dodao mnoga druga prava

Fotografije:
Branko Jozić, arhiv
Muzeja grada Splita

Prjepis i prijevod Splitskog statuta na talijanski fra Mihovila iz samostana sv. Frane u Splitu iz 1395. godine (Muzej grada Splita)



Latinski rukopis Statuta grada Splita s početka XV. stoljeća s dodacima iz druge polovice XVII. stoljeća. Stranica s inicijalom S u obliku zmaja. Nabavio ga je Ivan Kukuljević tijekom putovanja po Dalmaciji 1854. godine, a danas se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu.



koja su mu se činila neophodnima u javnom i privatnom djelovanju, odnosno donošenju parničnih presuda i u kažnjavanju prijestupa te u primjeni jednakoga mjerila za svakoga u provođenju pravde».

Splitski statut iz 1312. sastavio je prema nalogu splitskoga Velikog vijeća – glavnog upravnog tijela u gradu, Perceval Ivanov iz Ferma, koji je poput Gargana bio gradski načelnik. Taj će statut, iako modificiran tijekom vremena i nadopunjjen nizom pratećih propisa, ostati na snazi u Splitu sve do propasti mletačke vladavine Dalmacijom.

Naknadni su propisi dvokratno sabrani i prijeni osnovnom, »Starom statutu« (*Statutum vetus*), koji čini šest knjiga s nejednakim brojem poglavљa (*capitula*). U njima se donose odredbe o odnosu crkvene i svjetovne vlasti, o komunalnim službama, građanskem i kaznenom pravu i postupcima, javnim službama, obrtima i trgovini, urbanističkom redu. »Novi statuti« (*Statuta nova*) sabrane su dopune iz 1333. godine, dok posljednji pak dio čine »Reformacije« (*Reformationes*), koje je 1385. godine prihvatio Veliko gradsko vijeće.

Sedamstota obljetnica Splitskog statuta obilježena je međunarodnim znanstvenim skupom u sklopu ovogodišnje Knjige Mediterana, pod pokroviteljstvom HAZU, a u organizaciji splitskoga Književnoga kruga, Filozofskog i Pravnog fakulteta, u suradnji s Arheološkim muzejom te Muzejom grada u kojem je skup i održan i u kojem se čuva jedan od prijepisa statuta, onaj fra-

nji. In eius electione
nunq. Abducere aut die elec-
talis ordo seruit. L. qd ter-
tia die ante electionem ipsi-
us potestatis p precones, si
ue riuarios d̄c̄ Ciuitatis pu-
blice bandiat per ipsa cui-
tatem, et in bādimēto dicat,
qd oēs consiliarii ueniāt ad
consilium: qm tali die debet
sieri electio potestatis, et ip-
sa dies nominēt in bandimēto
p ipsi precōem, seu riuarū,
et segēti die aliud bādimēto
publice p dāc̄ ciuitatē, et per
loca cōsuetū, et dicat i ipso se-
cūdo bandimēto p pcoēs, seu ri-
uariis, qd oēs consiliarii dēc̄
ciuitatis eras dēant uenire ad
osiliū ad eligēdū nouū po-
testatē i noīe dñi, et bonę for-

Mihovila iz samostana sv. Frane, preveden s latinskog na talijanski i dovršen 1395. godine.

U Muzeju grada Splita ovom je prilikom također otvorena izložba rukopisa i tiskanih izdania Splitskog statuta, koju su uz lijepo opremljen i sadržajan katalog priredili Arsen Duplančić, Branko Jozić i Željko Radić.

Potaknuti ovom svečanosti razgovaramo s jednim od sudionika znanstvenoga skupa, povjesničarom umjetnosti dr. sc. Joškom Belamarićem, koji je gotovo 20 godina obnašao dužnost ravnatelja Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, odnosno Konzervatorskog odjela u Splitu. U dugogodišnjem radu u konzervatorskim institucijama paralelno je razvijao teoriju i praksu otkrivajući, interpretirajući i štiteći dalmatinsku kulturnu baštinu, baveći se jednakoj javnim i privatnim prostorom, stilskom i ambijentalnom vrijednošću, ulicom i infrastrukturom – svim onim elementima koji čine ukupnost povijesnoga grada. Pod njegovim su vodstvom izvedeni važni restauratorski zahvati katedrala i drugih istaknutih zdanja, od kojih su neki ovjenčani značajnim nagradama, ali i obnove niza posve malih i pojedinačno neatraktivnih građevina i prostora, koje čuvaju prepoznatljiv i slojevit karakter prostora hrvatske obale.

Joško Belamarić na splitskom Filozofskom fakultetu predaje danas kolegije iz srednjovjekovne umjetnosti, a njegovim zauzimanjem 2010. godine osnovana je splitska podružnica Instituta za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković, kojoj je i voditelj. Institut je, inače, ove godine, pod geslom Baština u fokusu, pro-

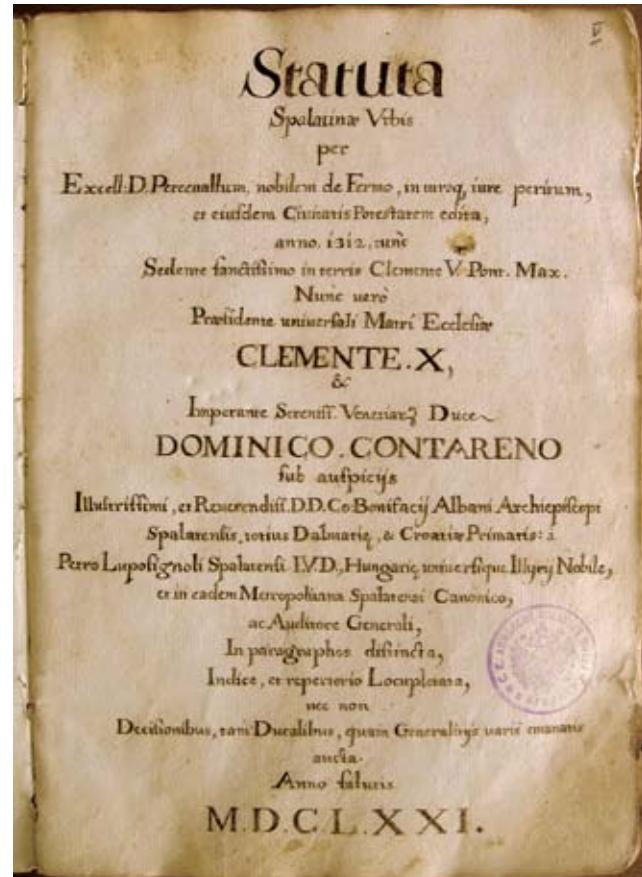
slavio pedesetu oblijetnicu djelovanja. Duga i bogata urbana povijest grada nedvojbeno zaslužuje punu znanstvenu pozornost novoosnovanog instituta.

Pri susretu s dokumentom kojim su regulirani javni i privatni odnosi srednjovjekovne lokalne zajednice, pitamo se koliko je općega, a koliko specifičnoga u strukturi i odredbama Splitskog statuta s obzirom na statute drugih mediteranskih/europskih gradova čijem krugu pripada?

Premda su im preokupacije slične kada razmatraju pitanja higijene ili sigurnosti grada i održavanja komunalne infrastrukture, na prvi pogled iznenađuje koliko se statutarne zakonodavstvo razlikuje od grada do grada. Kad gleda taj mozaik naizgled nesustavno izloženih odredbi, raspršenih u više knjiga Splitskog statuta, onaj koji ne zna kako funkcionira glava srednjovjekovnog dekuriona u tom gradu (ili u Trogiru, Šibeniku i drugdje), mogao bi se pitati – znaju li ti majstori, koji sijeku kockice, kakvu sliku slažu? Razlog tomu bit će u činjenici što se sve te komune konstituiraju uglavnom u doba kada su prostori njihovih središta u glavnim linijama već oblikovani – pogotovo u jednom Splitu, kojem je urbanu školjku zadala Dioklecijanova gradnja – pa se urbanistička regulativa mogla odnositi uglavnom na arhitektonske korekcije. Stoga i činjenicu što se manje od 5% odredbi u Splitskom statutu odnosi na neki oblik oblikovanja grada, treba uzeti kao potvrdu zaključka da je grad izvana i iznutra oblikovno definiran i da očito funkcionira na prilično zadovoljstvo svojih žitelja.

U kojoj mjeri Statut iskazuje ukupnost organizacije grada?

Danko Zelić, vjerojatno najbolji poznavatelj urbanističkih aspekata naših srednjovjekovnih statuta, s pravom upozorava da su statuti tek jedan dio korpusa komunalnog prava srednjovjekovnoga grada, odnosno da su brojne odluke gradskih vijeća i magistrata zapisivane i na raznim drugim mjestima, pa je tek komparativnim terenskim istraživanjima moguće ustanoviti u kojoj su mjeri odredbe Statuta živjele u stvarnosti. U svakom slučaju interpretacijom onoga što nam je ostavila urbanistička baština srednjovjekovnog Splita vidi se – osobito je to jasno kad gledate zapadni dio grada izvan zidina carske Palače – da to više nije skup pojedinačnih građevina, nego pravi gradski organizam, s dobro organiziranim komunikacijama, održavanim javnim površinama, popločanim ulicama, s brižno čišćenom lukom čije se dno jaruža, sa zdencima vode koji su se, čini se, smatrali javnim i kada su se nalazili u privatnim dvorištima. Stvarnu bri-



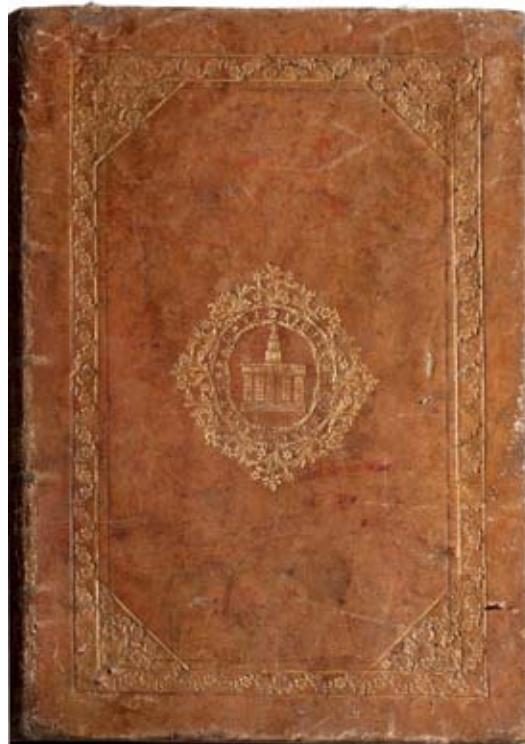
gu o cjelini urbanih problema najbolje razumijete kada analizirate strukturu cijele službe koja se o tome skrbi – a nije brojila manje od pedesetak ljudi: od gradskoga kneza, kuriye, sudaca, nadzornika (puteva, mostova, izvora, gradnje zvonika katedrale), pa do procjenitelja, majstora javnih radova i tako dalje. Bile su pritom ravnomjerno pokrivene sve gradske četvrti. »Savjesno i u tajnosti« ispitivali su se svi slučajevi prisvajanja nekretnina i prava splitske komune. Nisam pak siguran da se danas zna što grad sve stvarno ima u svojoj vlasnosti.

Urbanizam srednjovjekovnoga grada percipira se kao primjer loših, nehigijenskih životnih uvjeta s jedne, te kao pozornica vjerskih i društvenih događanja s druge strane. Kakvu sliku srednjovjekovnoga gradskog života može u tom smislu dozvati poznavanje Statuta na ulice splitske povijesne jezgre?

Usporedbom s regulama zadarskoga, šibenskog i, osobito, trogirskog statuta, reklo bi se da je u Splitu higijenska situacija bila na višoj razine. Naravno i ovđje se određuje da se svinje se ne smiju držati ni klati u gradu, da se nečist i izmet ne smije bacati na ulice i trgrove. U Zadru su »svi i svaki pojedinac« bili »obvezni i dužni čistiti i mesti ulice pred kućom svake subote«. Trogirski statut je u tome najiscrpnejši, ali bismo iz opetovanih ponavljanja nekih zakona mogli zaključiti da su se te odredbe često uzaludno pro-

▲
Latinski rukopis Splitskog statuta iz druge polovice XVII. stoljeća, s tri naknadna zapisa iz prve polovice XVIII. stoljeća. Od obitelji Svilović otkupio ga je za Arheološki muzej don Franjo Bulić 1909. godine.

Korice Zlatne knjige (Libro d'oro), zbirke službenih isprava na latinskom i talijanskom jeziku. Uvez je obložen kožom sa zlatnim uresom, unutar okvira ukrašenog biljnim motivima nalazi se prikaz Splita okružen natpisom: *Comunis civit: Spalati*Sigillum.*



pisivale. Tu bi se mogao načiniti cijeli mali rječnik srednjovjekovnih latinskih izraza za *smeće, gnoj, nečist, gnjus...* Pitamo se kako je izgledao grad kada se tražilo da se: »Ne smije mokriti niti prazniti želudac na javnim mjestima ni danju ni noću na ulicama unutar gradskih vrata, niti u blizini tih vrata, niti na javnim ulicama u gradu, niti na komunalnom trgu, ni u komunalnoj loži, niti u njihovu okolišu«. Zapravo, da nije statutarnih zabrana ostali bismo uskraćeni za žive slike onodobne trogirske stvarnosti kakvu, na primjer, oslikava odredba »o kažnjavanju onih koji peru kod čiovskog mosta i koji prostiru kože i rublje na kopnenom mostu«.

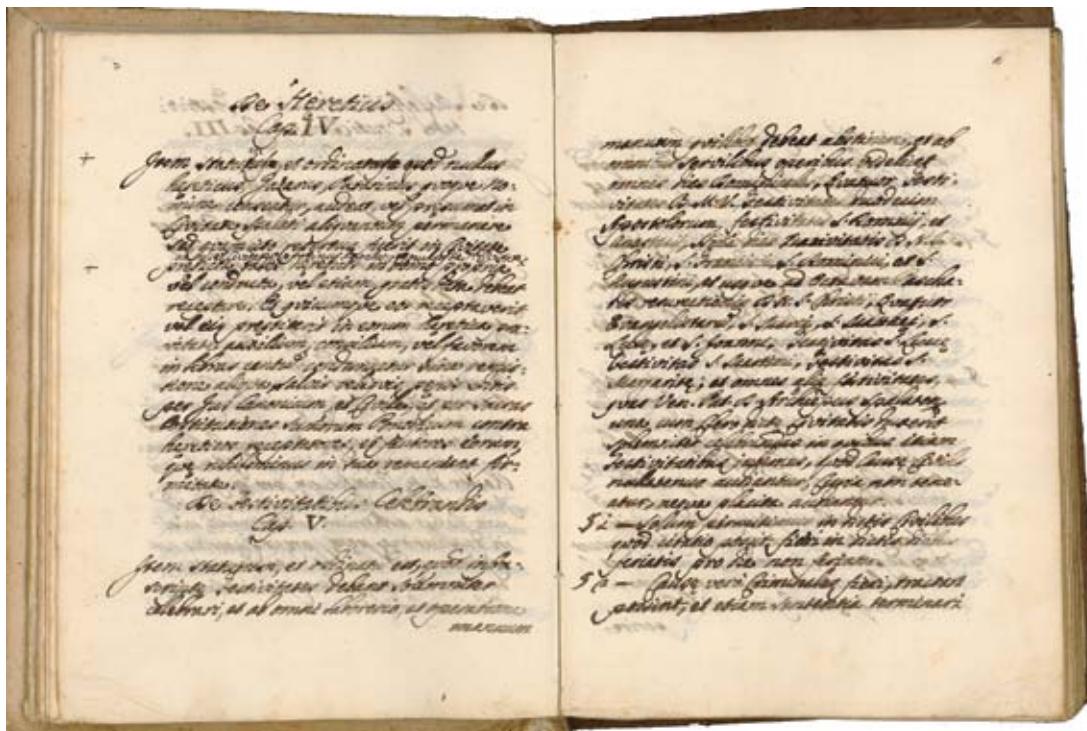
Premda se široko percipira kao Dioklecijanova palača i ništa više, splitska povjesna jezgra najvećim dijelom zapravo počiva na srednjovjekovnom planu ulica i trgova te pripadnom konceptu javnoga prostora. Je li Splitski statut u tom smislu imao posrednu konzervatorsku ulogu?

U pogledu odredbi Splitskog statuta koje diruju pitanja svakodnevnoga gradskog života, moglo bi se vjerojatno kazati da u njima nema projekcije nekoga idealnoga grada i da su one daleko od dalekosežnosti urbanih pravila koje donosi suvremenii dubrovački Statut, iz kojega se razumije da su tamošnje vlasti nastojale novim zakonskim odredbama promptno i neposredno, gotovo sitničavo reagirati na svaku novu pojavu u životu grada. U raspravi o izgledu Splita u srednjem vijeku, dakle, odredbe Statuta mogu biti samo od djelomične pomoći. Ipak, riječ je o mozaiku regula koje su itekako odre-

dile sliku grada: da se u to uvjerimo dovoljno je i danas prošetati do Peristila, proći od Željeznih vrata ulicom paralelnom sa zapadnim zidom Palače do Mihovilove širine, odnosno do mora, ili prema brojnim fotografijama snimljennim prije »obnove« središnje podrumske dvorane rezidencijalnoga dijela palače vidjeti kako je izgledala »ulica od Grot«, kojom ste izlazili na Mjedena vrata i morsku obalu. Lako je pokazati u koliko mjeri srednjovjekovne kuće, kojih i danas ima više desetaka u tkivu grada, svjedoče o tome da su se statutarne odredbe poštovale u pogledu njihovih međusobnih međa, visine, odnosa prema ulici.

Na što se u vašem predavanju na nedavnom znanstvenom skupu odnosi zadnji dio naslova: »Kuća u Splitskom statutu – građenje, održavanje, rušenje«?

Statut je načelno davao vlasniku neograničenu vlast nad vlastitim stvarima, pa i nad kućom, ali su potrebe zajedničkoga života u gradu zahtijevale i neka prisilna ograničenja vlasništva u prvom redu radi zahtjeva obrane i higijene, ali i ukrasa grada, pa imamo, primjerice, i zanimljive slučajeve prenamjene privatnog prostora u javni te »obredno radiranje« kuća onih koji su se izdajom ogriješili o gradske zakone. Splitska odredba (knj. IV, gl. 74) po kojoj izdajici komune imovinu treba konfiscirati, kuću srušiti, a on sam treba biti smatran doživotnim prognanikom (a ako bi takav ikada došao u ruke komunalnih organa, trebalo mu je odsjeći glavu) – ne odudara od sličnih zakona u brojnim drugim srednjovjekovnim komunalnim statutima. Taj fenomen, dakako, nije svojstven samo srednjovjekovnom Splitu nego o njemu čujemo u većini dalmatinskih komuna (u Omišu i Dubrovniku još u 18. st.). Nastojao sam ga objasniti na širem fondu vijesti iz samoga vremena. No, pozornost mi je privukla osobito jedna hipoteza, koja se navodi u knjizi IV, u glavi 27: Što dakle raditi »ako neki zajednički imaju kuću ili kulu, pa jedan ima gornji a drugi njen donji dio, pa onaj tko ima donji dio počini neki zločin zbog kojega bi se njegova dobra morala srušiti? Vjerujem da je takvom pitanju i rješenju koje naš statut nudi prethodio jedan suvremeniji slučaj iz Venecije, u kojoj se 1310. dogodio pokušaj pravoga državnog udara. Bunu je predvodio Bajamonte Tiepolo, odvjetak jedne od najstarijih i najuglednijih mletačkih obitelji. (Djed i pradjed bili su mu duždevi.) U širokom rasponu najdrastičnijih kaznenih mjera osobito važna se odnosila na rušenje pobunjeničkih palača, dakle na pravi egzorcizam duha obitelji ili patricijskoga klana iz kojega je dolazio izdajica. Tiepolo se sklonio na jug Hrvatske, kod Šubića. (Njegova prva rodica bila je udana za sestru Pav-



Latinski rukopis Statuta nastao u Splitu u prvoj polovici XVIII. stoljeća, u kojem stoji da je pisan po narudžbi kotorskoga pravnika Valerija. Od Valerija je prešao u ruke trogirske obitelji Garagnin, poslije Garagnin-Fanfogna, a danas se čuva u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

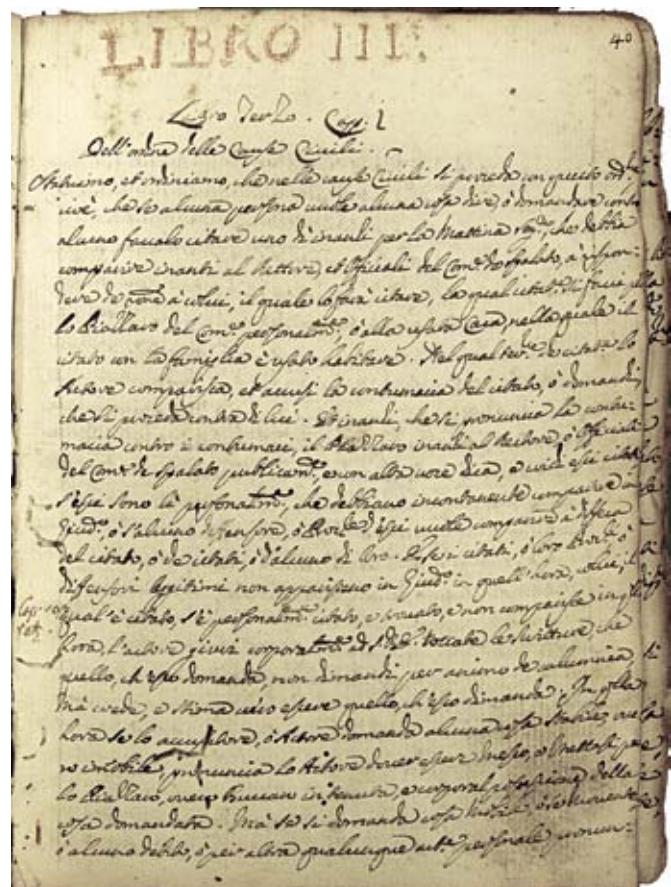
la Šubića.) Za navedeno splitsko pitanje – (kako srušiti dio kuće koji pripada izdajici domovine, a taj dio je ispod dijela koji pripada pravednom) – osobito je interesantna mletačka paralela: među pobunjenicima su bila i braća Querini, koji su dijelili palaču u fraterni, a jedan od njih je mogao dokazati da ništa nije znao o pobuni. Da ne duljim, očito se u toj splitskoj odredbi zrcali plazma onodobne aktualne povijesti.

Mogu li se izdvojiti pouke splitskoga srednjovjekovnog statuta za dobrobit grada danas, na početku 21. stoljeća?

Modernim mi se i aktualnim čini odredba po kojoj su se gradski upravitelji i suci morali brinuti »da se za njihova vremena sagrade zgrade unutar zidina predgrađa, ili u gradu, ili izvan grada i bilo gdje se njima bude činilo pogodnim«, dakako »po odluci i na trošak komune prema mogućnostima grada«. Ta odluka nas podsjeća na danas gotovo nepojmljivu činjenicu da su u Dubrovniku istoga vremena, tijekom XIV. st., komunalne vlasti uspjele, očito ne štedeći sredstva, zaokružiti fond općinskih nekretnina izgradnjom stambeno-poslovnih blokova u čitavim kvartovima grada, i nadasve uz Placu – s dućanima u prizemlju – oblikujući novu glavnu trgovačku os grada. Bio je to nadasve efikasan model urbanističkoga planiranja i održavanja urbanoga tkiva – primjerice, kada su u 15. st. zbog opasnosti od požara postupno 150 drvenih kuća na općinskom zemljištu u gradu zamjenili kamenimima. Bio je to i važan instrument društvene politike: na taj način gradske vlasti mogle su

poticati deficitarna zanimanja, pokazati socijalnu senzibilnost spram onih koji iz nekih razloga nisu mogli podmirivati čitav iznos najma; mogli su nagrađivati one koji su se istaknuli posebnim zaslugama. ▶

Talijanski prijepis Splitskog statuta iz XVII. stoljeća, koji se čuva u samostanskoj knjižnici Male braće u Dubrovniku.



Maša Grdešić

BESKONAČNA PRIČA

STO GODINA GRIČKE VJEŠTICE

Roman iz zagrebačke prošlosti i popularna romansa

Mariji Jurić Zagorki nikada nije nedostajalo čitatelja. Danas se, međutim, više ne može govoriti o nedostatku znanstvenog i kritičkog interesa za najčitaniju hrvatsku spisateljicu. Dok se sredinom 2000-ih još uvijek svaka rasprava o Zagorki mogla započeti standardnom žalopojkom o njezinoj zanemarenosti u okvirima hrvatske književne historiografije, danas bi se bez pretjerivanja moglo ustvrditi da se prometnula u jednu od središnjih figura domaće književnosti.

Školska je knjiga 2004. započela projekt izdavanja Zagorkinih sabranih djela s pogovorima sveučilišnih nastavnika posebno zainteresiranih za autoricu, Centar za ženske studije pokrenuo je 2007. Dane Marije Jurić Zagorke u sklopu kojih se održava i znanstveni skup posvećen Zagorki i srodnim temama te je u međuvremenu tiska-

no pet zbornika koji nude mnoštvo novih čitača njezinih književnih i novinarskih tekstova, izišao je *Vodič Zagorkinim tragom kroz Zagreb* Slavice Jakobović-Fribec (2008), koja također organizira i istoimene šetnje gradom, na Dolcu 8 otvoren je Memorijalni stan Marije Jurić Zagorke, u kojem se sada nalazi i Centar za ženske studije i u kojem se održavaju brojna događanja vezana uz spisateljičin život i djelo, a tijekom 2012. Zagorkini romani u izdanju *Jutarnjeg lista* ponovno su osvojili kioske te je navodno samo *Grička vještica* prodana u stotinu tisuća primjera. U posljednje se vrijeme u javnosti sve više govori i o mogućim filmskim i televizijskim ekrанизacijama Zagorkinih djela, pa tako *Jutarnji list* najavljuje snimanje upravo *Gričke vještice* u obliku »televizijske serije i filmske trilogije u produkciji Jadran filma« za početak 2013. godine (*Jutarnji list*, 20. svibnja 2012).

Zagorka će, po svemu sudeći, biti samo sve aktualnija u godinama koje slijede, no 2012. posebno je značajna za Zagorkine čitatelje i istraživače jer se u njoj obilježava stota obljetnica početka objavljivanja središnjeg dijela *Gričke vještice*, danas sadržanog u drugoj i trećoj knjizi Zagorkina najpoznatijega romaneskognog ciklusa. Komercijalni uspjeh *Gričke vještice*, koja je 1912. i 1913. izlazila u *Malim novinama*, pobudio je golem interes čitatelja za njezinu autoricu, koja je dotad svoje povijesne romanse pisala anonimno. Tako, primjerice, u uknjiženim izdanjima *Tajne Krvavog mosta* iz 1911. i *Gričke vještice* iz 1912. uz naslov nema autoričina imena, već stoji samo podnaslov »Romani iz zagrebačke prošlosti«. Zagorka je morala proći dug put od toga da *Male novine Tajnu Krvavog mosta* nazovu »naš zanimivi roman« do toga da njezino ime postane garancija prodavanosti novina te da joj se novi romani najavljaju tjednima unaprijed, uz brojne priloge i intervju, kao što je, primjerice, bio slučaj s *Plamenim križarima* (odnosno *Plamenim inkvizitorima*) početkom 1928. u *Jutarnjem listu*.



►
Zagorkin »Hrvatski pozdrav mojim dragim Zagorcima«, 8. XII. 1937.

Književno, novinarsko i političko djelovanje

Marija Jurić rođena je 2. ožujka 1873. u plemićkoj kuriji Negovec kraj Vrbovca, gdje je njezin otac Ivan radio kao upravitelj imanja grofa Ivana Erdődyja. Kada je imanje prodano barunu Gezi Rauchu, Jurić je nastavio raditi za njega ali u Začretju. Prema iscrpnim informacijama koje Slavica Jakobović-Fribec podstire u *Vodiču Zagorkinim tragom kroz Zagreb*, Zagorka je školovanje započela privatnom podukom u Raučovu dvoru Stubički Golubovec, nastavila u Varaždinu, a dovršila u Zagrebu, u Samostanu sestara milosrdnica u Frankopanskoj ulici, gdje je polazila osnovnu i Višu djevojačku školu. Već se u samostanu počela zanimati za književni rad: s dvanaest godina uređuje vlastite *Samostanske novine*, s četrnaest piše dramu *Kalista i Doroteja*, godinu dana poslije prvu patriotsku dramu u stihovima *Katarina Zrinska*, a već joj 1886. u *Bršljanu* izlazi prva crtica »Pod sljemenom«. Uredila je i jedini broj krapinskog učeničkog lista *Zagorsko proljeće* koji je izašao 1890. s uvodnikom »Duh Matije Gupca optužuje«, što ga je napisala pod muškim pseudonimom M. Jurica Zagorski. List je bio zabranjen, a roditelji su tada sedamnaestogodišnju Mariju odlučili disciplinirati udajom za Andriju Matraya, četrnaest godina starijega mađarskoga željezničkog činovnika. Nakon bijega u Hrvatsku, policijske tjeralice i prisilnoga psihiatrijskog liječenja, 1896. uspijeva raskinuti sve veze sa suprugom te iste godine objaviti svoj prvi članak »Egy percz« (Jedan časak) u političkom dnevniku *Obzor*, gdje će pod pseudonimom Zagorka postati stalna suradnica.

Zagorka će u svojem književnom, novinarskom i političkom djelovanju uvijek naglašavati tri, često međusobno povezana, polja borbe: protiv mađarske politike i njemstva za neki oblik hrvatske samostalnosti, protiv klasne nejednakosti i socijalne nepravde te protiv diskriminacije žena u društvu, osobito u smislu pristupa radnim mjestima i javnoj sferi. Vrhunci njezina političkog novinarstva svakako su vezani uz 1903. godinu, kada je za vrijeme narodnog pokreta sama uređivala *Obzor* jer su članovi uredništva zatvoreni, 1906. godinu, kada kao *Obzorova* dopisnica iz Budimpešte izvještava o radu hrvatsko-ugarskog sabora te zbog svojeg spola izaziva veliku pozornost međunarodne javnosti, kao i 1909. godinu, kada postiže velik uspjeh reportažama s Friedjungova procesa u Beču.

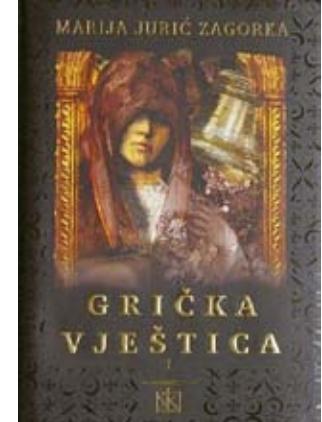
Još jedna konstanta Zagorkina političkog djelovanja bio je i njezin neskriveni feministički aktivizam. Dok se njezina borba za nacionalnu neovisnost i socijalnu jednakost oduvijek navodila, njezin feministički angažman prva je naglašila Lydia Sklevicky, izdvajajući Zagorkino organiziranje tiskarskih radnica u »Kolo narodnih

žena«, sudjelovanje u narodnom pokretu protiv Khuenove politike i predvođenje prvih ženskih demonstracija, borbu za žensko pravo glasa, ali i pisanje tendencioznih dramskih tekstova u kojima tematizira položaj žene u braku, objavlјivanje niza novinskih članaka u *Obzoru* o »neznanim junakinjama hrvatskog naroda«, uređivanje časopisa *Ženski list* (1925–1928) i *Hrvatica* (1938–1941), raspravu »Napredna žena i današnji muškarci« (*Zvono*, 1909) te, dakako, aktivne junakinje njezinih povijesnih romansi. Zagorka je, međutim, bila politički vrlo mudra te je više puta naglašavala važnost postupnog uvođenja naprednih političkih ideja u domaći kontekst. Tako je u tekstu »Hrvatske žene i politika« (*Obzor*, 1908) inzistirala na »pripravljanju tla za »velike feminističke ideje iz široke slobodoumne Europe« tako što bi ih se predstavilo »u cvieću, u slatkisima, kao zakusak, obložak, 'Garnirung'«. Takvu Zagorkinu strategiju Maša Kolanović, služeći se terminologijom suvremene feminističke teorije, s pravom naziva »popularnim feminismom«.

Zagorka je sve svoje književno, novinarsko i političko djelovanje posvetila provođenju te strategije, kombinirajući u svojim novinskim člancima političku poenu i pripovijedanje, a u romanima povjesno-politički problem s ljubavnom pričom, koja nije isključivo »zakusak« već velikim dijelom ovisi o sudjelovanju glavnih likova u povijesnim događajima. Zagorkini su romani trebali »probuditi borbenost u ženskoj duši«, kako je sama napisala u autobiografskom tekstu *Kako je bilo* (1953), a njezin je rad na buđenju političke svijesti u javnoj sferi uvijek bio usmjeren na najšire društvene slojeve, osobito žene iz »puka« i radničke klase.

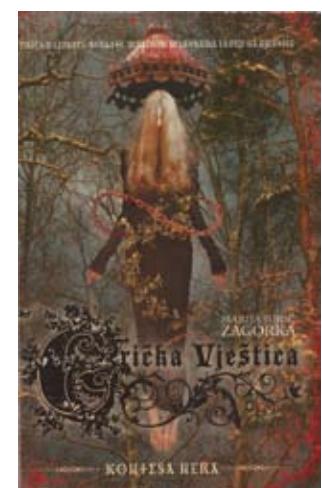
Književni početci

Zagorkina prva dva romana, *Roblje* (1899) i *Vlatko Šaretić* (1903), još uvijek u potpunosti slijede književnu tradiciju socijalno-psihološkoga realizma s intelektualcima kao protagonistima. S kasnijim popularnim romansama dijele, uz dio tematskih preokupacija, samo formu objavljivanja u nastavcima. Oba su romana prvo izlazila u *Obzoru* te su poslije uknjiženi, i to o trošku biskupa Strossmayera, osobe koja će imati presudan utjecaj na Zagorkinu književnu karijeru. Zagorka ga u svojim autobiografskim tekstovima, a osobito u najpoznatijem i najdostupnijem *Kako je bilo* iz 1953., iz kojeg je i novinar Bora Đorđević preuzeo veći dio materijala za svoju popularnu knjigu *Zagorka – kraljica starog Zagreba* (1965), predstavlja kao svojeg zaštitnika i dobrotvora koji joj je pomogao da se zaposli u *Obzoru*, no koji ju je također snažno poticao da započ-

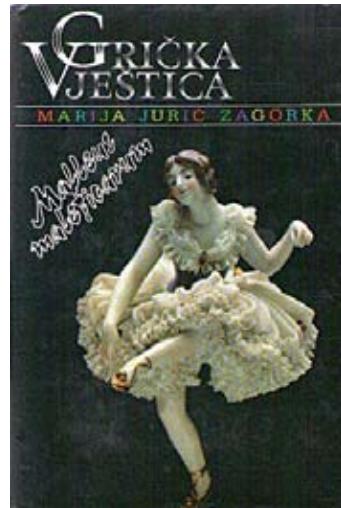


▲ Naslovica *Gričke vještice* u izdanju Školske knjige

▼ Naslovica *Gričke vještice* u izdanju »Jutarnjeg lista«



Naslovica *Gričke vještice* u izdanju »Augusta Cesarca«



Grička vještica
rezultat je Zagorkina
višemjesečnog
arhivskog
istraživanja privatne
korespondencije i
službenih spisa iz druge
polovice 18. stoljeća.

ne pisati romane. U *Kako je bilo* Zagorka piše da su *Roblje* i *Vlatko Šaretić* nastali na biskupov poticaj da opiše »tragediju hrvatskog naroda«, no s obzirom da su romani sa suvremenom tematikom bili lak plijen za cenzore, Strossmayer na jednom od sljedećih sastanaka navodno predlaže da se umjesto toga posegne za pričom iz hrvatske povijesti. Tim bi se potezom istodobno smanjila prodaja njemačkih romana koji negativno stereotipiziraju Hrvate i povećalo zanimanje domaćeg čitateljstva za povijest vlastitog naroda. Strossmayer je, dakle, predložio formu – povjesni roman s elementima popularne romanse – i temu – pripovijest o sudbini žena u doba progona vještica s ciljem da se »probudi ponos uvrijedene žene«.

Zanimljivo je pritom da u autobiografskom tekstu »Što je moja krivnja?«, napisanom 1947., Zagorka Strossmayera spominje samo kao izdavača svojih prvih dvaju romana. Kada pokušava pojasniti zašto je počela pisati povjesne romane, ovog puta svjedoči kako joj je u knjižari Sokol rečeno da hrvatski pisci svoja djela prodaju u maksimalno šezdeset komada dok je potražnja za njemačkim romanima iznimna. Zagorka, pod utjecajem te informacije, piše »kriminalno-politički roman iz Héderváryjevog doba«, odnosno *Kneginju iz Petrinjske ulice* (1910), no kada za njegovu popularnost saznaju urednici *Obzora*, prisiljavaju je da piše isključivo za njih i zahtijevaju da odustane od političkih tema jer »žena treba da piše za žene i to samo – romantiku, dakle uzmite nešto iz historije«. Zagorka tada odlučuje pristati jer i pišući povjesne romane može kritizirati »feudalizam, klerikalizam, reakcionarstvo itd.« te započinje višemjesečno arhivsko istraživanje privatne korespondencije i službenih spisa iz druge polovice 18. stoljeća. Rezultat tog istraživanja bila je *Grička vještica*.

Koja je verzija događaja točna? Kao što je za to i slična mjesta u Zagorkinoj biografiji ustvrdio Stanko Lasić u *Književnim počecima Marije Jurić Zagorke* (1986), vjerojatno obje. La-

sićeve analize pokazuju da je Zagorka svjesno manipulirala podacima o vlastitom životu i modificirala ih u skladu s političkim promjenama u Hrvatskoj. Zagorka je kao žena, opozicionalka i autorica trivijalnih romana bila konstantno napadana na svim razinama, te je o uvjerljivosti njezine vlastite priče nerijetko ovisio i sam njezin život. Upravo je zbog nade da će ju trenutačna vlast zaštiti ili barem poštovati u autobiografijama naglašavala ona svoja postignuća koja su tada bila na cijeni. Tako je 1947. isticala svoju revolucionarnu djelatnost, a 1953. opet je bilo sigurno spominjati Strossmayera kao »svijetu točku naše prošlosti«, kako piše Lasić. No, te dve verzije također su vremenski udaljene barem pet godina jer se drugi razgovor sa Strossmayerom mogao dogoditi negdje u vremenu između 1903. kada je objavljen *Vlatko Šaretić* i biskupove smrti 1905., dok su urednici *Obzora* Zagorku mogli prisiliti da piše popularne romane tek nakon 1910., kada je izšla *Kneginja iz Petrinjske ulice*. Dakle, jedna priča ne isključuje drugu: savsim je moguće da je inicijalnu ideju za *Gričku vještici* pružio Strossmayer, dok su pisani i tiskani romani nadzirali izrabiljivači iz *Obzora*.

Povijesni izvori *Gričke vještice*

Danas se *Grička vještica* sastoji od sedam svezaka, odnosno sedam romana među kojima postoji jača ili slabija veza. To su *Tajna Krvavog mosta*, *Kontesa Nera*, *Malleus maleficarum*, *Suparnica Marije Terezije I-II*, *Dvorska kamarila* i *Buntovnik na prijestolju*. Izvorno se sastojao od današnjega drugog i trećeg dijela (*Kontesa Nera* i *Malleus maleficarum*) koji su pod naslovom *Grička vještica* 1912. i 1913. izlazili u nastavcima u *Malim novinama*.

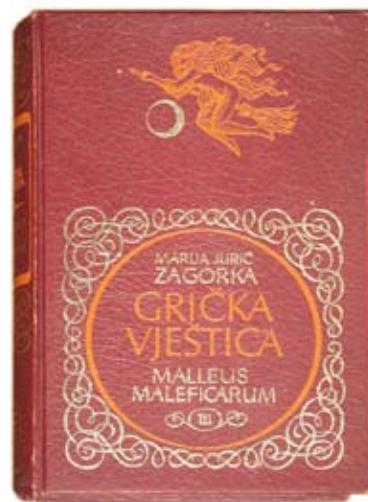
Toj je cjelini naknadno pridružena nešto starija *Tajna Krvavoga mosta*, koja je također objavljivana u *Malim novinama* 1911. i 1912., te ostali romani koji su u raznim novinama izlazili između dvaju ratova.

Riječ je o povijesnim romanima koji prikazuju događaje u sjevernoj Hrvatskoj, osobito u Zagrebu, u drugoj polovici 18. st., za vrijeme vladavine Marije Terezije i Josipa II. Prvi dio, *Tajna Krvavog mosta*, uvelike funkcioniра kao samostalan roman. U tom gotičkom kriminalističkom romanu glavni junak Jurica Meško istražuje niz zagonetnih ubojstava plemića na zagrebačkom Griču. Sljedeću cjelinu čine romani *Kontesa Nera* i *Malleus maleficarum*, koji pripovijedaju o procesu protiv Nere i drugih gričkih »vještica« te prate ljubavni zaplet. Radnja se u romanima *Suparnica Marije Terezije* (I-II) i *Dvorska kamarila* premješta u Beč, gdje se Nera i Siniša nalaze usred mreže dvorskikh spletki i sukoba carice

Marije Terezije s njezinim sinom Josipom II. Na dvoru se vodi borba između korumpiranih isusovaca, koji imaju poguban utjecaj na caricu, i naprednih Josipovih sljedbenika koji zastupaju prosvjetiteljske ideje. Posljednji svezak, *Buntovnik na prijestolju*, također može stajati zasebno jer u prvom redu pripovijeda o caru Josipu II. i njegovim reformama, te je to jedini roman ciklusa u kojem je politički zaplet nadređen osobnom, odnosno ljubavnom.

Premda je donedavno prevladavalo mišljenje da su progoni zagrebačkih »vještice« u *Kontesi Neri* i *Malleusu maleficarum* više fikcija nego povjesna činjenica, za razliku od fabula nekih drugih Zagorkinih romana, u prvom redu *Republikanaca*, koji se smatraju povjesno vjernijima, suvremena su istraživanja pokazala kako je autorica radnju središnjeg dijela *Gričke vještice* većim dijelom preuzela iz arhivskih spisa. Povjesničarka Ivana Levstek u tekstu »Zagorka i povjesni izvori u *Gričkoj vještici*« (u zborniku *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke*, 2008) uvjerljivo pokazuje da je Zagorka jako dobro poznava arhivsku građu vezanu uz progon domaćih »vještica«. Levstek, uspoređujući tekst romana sa zapisima sa suđenja »vješticama«, osobito Jelici Kušenki i Barici Cindek koje iz povjesnih osoba postaju fikcionalni likovi, dokazuje da je Zagorka u tekstu romana gotovo izravno uključila dijelove izvornih dokumenata i radova povjesničara Ivana Bojničića i Ivana Krstitelja Tkalcica. Premda su za likove Nere i Siniše također poslužili povjesni predlošci, grofica Marija Keglević-Malatinski i grof Sigismund Vojković Vojkffy, Levstek piše da proces protiv Nere nije povjesno utemeljen, već funkcionira kao skup većeg broja parnika te da su dijelovi suđenja doslovno preuzeti iz knjige Ivana Tkalcica *Parnice proti vješticam u Hrvatskoj* (1891).

Zagorka je često naglašavala povjesnu vjerdostojnost svojih romana te u intervjuima (primjerice, »Kako Zagorka piše romane«, *Novi list*, 1941., br. 20) redovito spominjala arhivska istraživanja te putovanja na povjesne lokalitete. Ta činjenica upućuje na problem istinitosti povjesnog romana uopće, ali i na Zagorkin specifičan status u hrvatskoj književnosti. Sama je Zagorka, kako objašnjava Stanko Lasić, sebe uvijek primarno prikazivala kao novinarku, a negirala svoj spisateljski status. Činjenica da je bila važna politička novinarka osiguravala joj je kulturni i društveni legitimitet koji joj autorstvo popularnih povjesnih romana nije moglo na isti način pružiti. Ta bi Lasićeva tvrdnja jednako tako mogla poslužiti kao objašnjenje dosljednoga Zagorkina naglašavanja povjesne istinitosti vlastitih djela. Povjesna vjernost, kao rezultat znanstvenih istraživanja po arhivima i na lokacijama, dugotrajnog čitanja historiografskih knjiga, ali i značajnih novčanih izdataka, onaj je aspekt nje-



Naslovica *Gričke vještice* u izdanju Stvarnosti

zinih romana koji im priskrblijuje legitimitet i ozbiljnost u očima tradicionalnije književne historiografije.

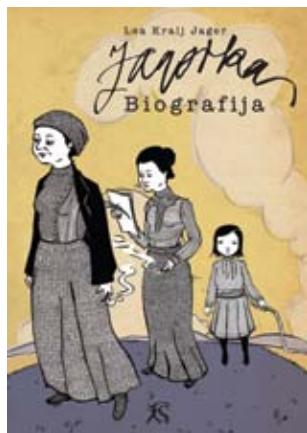
Radikalni popularni projekt

Bez obzira na to što je sama uporno negirala vrijednost svojega književnog rada, u prvom redu zbog niskoga kulturnog statusa popularne literature, Zagorka se već duže vrijeme smatra jedinstvenom i iznimnom pojmom hrvatske književnosti upravo zbog svojih romana. Lasić tako Zagorkin opus imenuje »najčudnijim (a možda i najfascinantnijim)« u hrvatskoj književnosti te razloge tomu opravdano traži u njejzinu napuštanju dominantne »Šenoine forme« i udaljavanju od »linije Đalski–Novak–Leskovar–Nehajev«. To znači da je Zagorka harmoničnu strukturu te dovršenost i zatvorenost tradicionalnoga realističkog modela zamijenila načelom slobode, otvorenosti i beskonačnosti popularne književnosti.

Međutim, njezina djela nisu ni »obični« popularni povjesni romani ni »standardni« feljtonski romani ili romani u nastavcima. Istinska »beskonačnost« njihove strukture, činjenica da se uvijek može dogoditi još nešto što će odgoditi sretan svršetak – što vrlo uvjerljivo dokazuje 7 svezaka *Gričke vještice* i 12 svezaka *Gordane* – svjedoči o radikalnosti Zagorkina popularnog projekta s kojim se kako u hrvatskim tako i u svjetskim okvirima malo koji književni opus može uspoređivati.

Za političku radikalnost Zagorkinih romana, osobito iz današnje perspektive feminističke teorije i studija popularne kulture, zasluzni su i njezini nezaboravni ženski likovi kreirani pod utjecajem Zagorkine feminističke politike, među kojima je Nera zacijelo najpoznatija. U drugom i trećem dijelu *Gričke vještice* jasno je dano do znanja da je Nera optužena za »copranje« kako zbog ljepote i kreposti tako i zbog svoje inteli-

Zagorka je zatvorenost tradicionalnoga realističkog modela romana zamijenila načelom slobode, otvorenosti i beskonačnosti popularne književnosti.



Lea Kralj Jager: Zagorka.
Biografija u stripu

Budući da postoji malo podataka o ulozi žena u važnim događajima u hrvatskoj povijesti, Zagorka ih je morala u potpunosti izmisliti ili izgraditi na temelju nekoliko štarih arhivskih crtica.

gencije i odvažnosti da se kao žena javno suprotstavi mišljenju gradske vlasti. Također, Nera, kao djelatna junakinja, svojom hrabrošću i mudrošću utječe čak i na samog cara. Uzroke njezina nevjerljatnog utjecaja na budućeg cara Josipa II. ne treba tražiti isključivo u njegovoj ljubavi prema toj hrabroj i mudroj ljepotici. Njezina moć nad njim nadilazi osobne okvire i poprima političko značenje te Nera gotovo postaje prijestolonasljednikova savjetnica u sjeni. Nera u romanima *Suparnica Marije Terezije i Dvorska kamarila* uspijeva dosegnuti savršenu krepot, onaj osjećaj za pravdu koji se inače društveno veže uz muškarce, pa takvo političko osnaživanje glavne junakinje koje ne posjeduje veliku povijesnu uvjerljivost najbolje svjedoči o mogućem čitanju *Gričke vještice*, kao i ostalih Zagorkinih povijesnih romana, kao fantazije o ženskoj moći.

Mogla bi se braniti teza da je Zagorka svoje povijesne romane moralna koncipirati kao popularne romanse čim se odlučila u njihovo središte postaviti ženske likove. Budući da su podaci o sudjelovanju žena u važnim događajima hrvatske povijesti veoma oskudni, autorica je gotovo sve svoje junakinje, za razliku od većine junaka, morala ili u potpunosti izmisliti ili izgraditi na nekoliko štarih arhivskih crtica. Da bi njezine junakinje uopće mogle biti dijelom opisanih povijesnih događaja, moraju prvo sudjelovati u ljubavnom zapletu s junakom kojem je javna pozornica dostupnija. Dakle, ženski su likovi ovde istodobno romantične junakinje jer ne mogu djelovati bez zaštite muških likova koji su u koначnici ipak pokretači povijesnih događaja, ali i subverzivni element zbog svojeg utjecaja na mišljenje povijesnih moćnika te stoga i na tijek same hrvatske povijesti. Jednako tako, romansa se – kao utjelovljenje popularnoga, trivijalnoga – razotkriva kao nužan žanrovske izbor pri pisanju »povijesnih« romana sa ženama kao protagonisticama, međutim, Zagorkine romanse samoj činjenici da su akteri prikazanih povijesnih događaja upravo žene te problematizaciji ženskog (ne)sudjelovanja u povijesti duguju velik dio svoje političke važnosti i analitičke izazovnosti.

Budućnost proučavanja Zagorke

Citateljičin užitak u *Gričkoj vještici* ne određuje, dakle, isključivo »beskonačna« struktura romana, vječno odgađanje kraja uvijek novim avanturama, već i potencijalno uživljavanje u »nemoguću« poziciju fikcionalne junakinje koja je sposobna osvojiti srce ljubljenog muškarca ali i značajno utjecati na tijek povijesti. U svim je Zagorkinim povijesnim romansama sretan kraj zajamčen na osobnom planu, međutim, sretan

se kraj na povijesnom planu, koji najčešće uključuje hrvatsku neovisnost ili pobedu naprednih političkih ideja, često ostavlja za neko buduće vrijeme, za neki novi roman.

Ta utopijska dimenzija njezinih romana sva-kako je jedan od razloga što je Zagorka i danas najčitanija hrvatska spisateljica. Na internetskim forumima o njezinim se romanima raspravlja vrlo živo, s velikom ljubavlju, poštovanjem i poznavanjem, a postoje i nekoliko internetskih stranica posvećenih njezinu radu koje uređuju čitateljice i čitatelji. U svakoj raspravi o Zagorki stoga bi trebalo dati prednost njezinim čitateljicama i čitateljima koji su joj, bez obzira na povremeni interes književne znanosti za ovu spisateljicu, osigurali današnji status književne i kulturne ikone.

Zagorka danas ima i sigurno mjesto u kanonu hrvatske književnosti, međutim, njezine je povijesne romanse neproduktivno tumačiti u okvirima »visoke« kulture i »visoke« književnosti. Premda je danas kanonizirana, Zagorka je ponajprije popularna autorica te suvremenim književnim i kulturnim teoretičarkama i teoretičarima treba biti jasno da ju je upravo na taj način najkorisnije čitati. S druge pak strane, za suvremeno bavljenje Zagorkom jednako je neproduktivno u potpunosti ignorirati nova čitanja njezina opusa te se vječno vraćati dvama istim izvorima: Ivi Hergesiću i Stanku Lasiću. Premda je riječ o tekstovima ključnim za svako stručno istraživanje Zagorkina života i djela, također je nužno uzeti u obzir i pomake učinjene u novije doba. U suprotnom ćemo uvijek kretati ispočetka i stalno pripovijedati jednu te istu priču o Mariji Jurić Zagorki. Uvjereni sam, međutim, da se o njoj može ispričati još jako mnogo novih priča.◀

Literatura

Bora Đorđević: *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb, 1965.

Ivo Hergesić: *Marija Jurić Zagorka*, predgovor *Sabranim djelima*, sv. 1, Zagreb, 1963.

Marija Jurić Zagorka: *Kako je bilo*, Beograd, 1953.

Marija Jurić Zagorka: *Sabrana djela*, I–XVII, Zagreb 1963–1967.

Marija Jurić Zagorka: *Sabrana djela*, Zagreb, 2004–2008.

Stanko Lasić: *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873–1910)*, Zagreb, 1986.

Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke, Zagreb, 2008.

»Novi list«, br. 20, 1941. – *Kako Zagorka piše romane*

Ljerka Sekulić: *Grička vještica u borbi protiv mračnjaštva*, »Umjetnost riječi«, br. 2, Zagreb, 1973.

Seid Serdarević

RASKOŠ PRIPOVIJEDANJA

Pisati kratak tekst o Ivani Šojat-Kuči istodobno je iznimno lako, ali i iznimno teško jer, s jedne strane, da se samo pobroje sve Ivanine knjige koje je napisala ili prevela, i to u formi sažetog životopisa, začas bi se ispunilo nekoliko kartica, s druge je strane jednostavno nemoguće na ograničenom prostoru iznijeti sve najvažnije aspekte njezina djela. Ivana Šojat-Kuči autorica je niza romana, zbirki pripovjedaka, poezije i knjiga eseja, ali i vrsna i vrlo vrijedna prevoditeljica s engleskoga i francuskoga. Uza sve je stigla biti i pjevačica u rock-bandu, pjevati u opernom zboru, sudjelovati u Domovinskom ratu, živjeti u Belgiji i ondje završiti studij, raditi u osječkom HNK-u kao urednica te biti majka troje djece. Dakle Ivana je, bez sumnje, već i po tome iznimna pojava i osoba.

Pozicija spisateljice koja dolazi iz Osijeka posebna je jer joj je samim time dvostruko teže doći do pozornosti medija, kritike i uglednih žirija u našoj, ipak maskulinoj kulturi. Ivana Šojat-Kuči svojim je prije svega romanima, ali i knjigama pripovjedaka ipak pokazala i dokazala da je kvaliteta na kraju najvažnija i da biva prepoznata. Osim potvrde književnog rada – četiriju iznimno važnih književnih nagrada (državna nagrada Vladimira Nazora i nagrade Gjalski, Fran Galović te Ivan i Josip Kozarac) za roman *Unterstadt*, taj je roman uz velik redateljski i trud cijelog ansambla osječkoga HNK-a i u svojoj dramatizaciji pokazao sav potencijal i dokazao da nagrade nisu bile slučajne te se potvrdio i nizom nagrada za najbolju predstavu 2012. godine.

Temama koje obrađuje i stilom pokazuje širinu i mogućnost svoje spisateljske imaginacije. Sve Ivanine prozne knjige, romani *Šamsiel*, *Unterstadt* i *Ničiji sinovi* te knjige priča *Kao pas*, *Mjesečari* i *Ruke Azazelove* odlikuju prije svega snažna empatija prema likovima, velika doza emocije koju ti likovi nose, odlično, gotovo besrijekorno vođenje pripovjednih linija do logičnoga kraja te nadasve hrabrost da se temat-

ski suoči s osobnim strahovima svojih junaka i njihove naizgled male sADBINE digne na opću razinu. Roman *Unterstadt*, iako je teme života i sADBINE dunavskih Švaba u svojem opusu već izvrsno obradio Ludwig Bauer, pokazuje da je i danas moguće o tome napisati velik, gotovo modernistički roman na nov, svjež i drukčiji način. Ispripovjedan iz očišta četiriju generacija žena jedne osječke obitelji njemačkih korijena, taj roman ne govori samo o užasima dvadesetoga stoljeća, o strahotama raznih režima koji su se izmjenjivali na tim prostorima ili trpljenju žena, čije su priče i sADBINE redovito zanemarivane u povijestima, nego prije svega o obiteljskim tajnama, o strahovima i nepoznanicama koje svaka obitelj krije, o užasima koji se događaju svakomu pojedincu kada kosti iz ormara počnu ispadati. U svojoj je kritici romana Helena Sablić Tomić među ostalim istaknula: »Opisujući traume koje se utiskuju u tijelo i identitet pojedinca ona daje prednost pamćenju koje i jest zaustavljenovim romanom. Upravo pamćenje, a ne zaborav, ima onaj etički credo koji se čita kao potraga za izlaskom iz kolektivne amnezije«.

I u spomenutoj kritici vidljivo je da su traume, povjesne ili osobne, opsativna tema Ivane Šojat-Kuči. I dok je u *Unterstadt* propitivala djelovanje povijesti na pojedinca te traume skrivanja tajni, u najnovijem romanu *Ničiji sinovi* autorica se bavi još jednom zanemarenom temom i traumom suvremenog čovjeka – pitanjem alkohola i alkoholizma te razvodom braka i bračnim problemima. Taj roman, ispripovjedan u formi dvaju monologa koji se izmjenjuju iz muške i ženske perspektive, snažno progovara upravo o onome što se događa iza četiri zida, o hrabrosti, prije svega ženskoj, koja je potrebna da se pomakne i odmakne od stereotipa i okoline te da se smogne snage za novi život. Ivana Šojat-Kuči ni ovdje ne bježi od povijesti kojom je natopljena naša svakodnevica, ona opisuje intimnu dramu i gradi fresku u kojoj se čuju dva



► Ivana Šojat-Kučić
Foto: Marin Topić

krika osoba koje se više ne razumiju i koje se ne mogu razumjeti te se neizbjježno udaljuju jedna od druge.

Oba ta romana mnogo su slojevitija nego je što je ovdje natuknuto, no i ovako je jasno da je Ivana Šojat-Kučić iznimna promatračica okoline, da se ne libi i ne boji zahvatiti u sadašnjost i prošlost te je svjesna isprepletenosti svih silnica koje, kao i ljudi u stvarnom životu, obilježuju njezine junake. Zahvaljujući toj sposobnosti, ona svojim likovima daje puninu i živost, pa oni postaju osobe s kojima se možemo suživjeti, mogući poznanici, susjedi, obitelj... Sugestivnost u stvaranju likova, pokazivanju kompleksnosti svakoga junaka, nepristajanje da svijet ocrtava crnobijelo, pa čak ni u nijansama sive, nego u punom koloru u kojem se isprepleću i tuga i veselje daju nam do znanja da je riječ o autorici svjesnoj svakog aspekta svojega djela. Ona piše i srcem i umom, načitana je (o čemu, bez sumnje, svjedoče i brojni prijevodi velikana svjetske književnosti) te se može i želi latiti najtežih i najvećih tema.

Kada pak govorimo o njezinim pripovijetkama, također vidimo pomnu promatračicu ljudi, osobu koja sa zanimanjem upija sitne događaje i opsjednuta je osobnim sudbinama, malim ljudskim povijestima. Ivana Šojat-Kučić u pripovijetkama pokazuje svu raskoš svojega pripovjedačkog talenta. Svaka njezina priča mogla bi postati roman, ali autorica na nekoliko kartica uspijeva

sažeti iskustva svojih junaka, ulazi u sobe, snove i strahove te se ne boji suočiti s užasima koje svako ljudsko biće nosi u sebi. Ivana Šojat-Kučić ima oko za detalje i vidi ono što drugima ostaje skriveno, no bez obzira na sve užase koje tako često opisuje njezine su proze pune suptilnoga, ljudskoga humora.

Kad god govorimo o Ivani Šojat-Kučić, ne možemo zaboraviti da je ona, i to ne samo zahvaljujući *Unterstadt*, autorica u čijem djelu Osijek ima silno važnu ulogu. Osijek u njezinu djelu nije grad slučaj ili puko mjesto događanja, on je, premda to na prvi pogled nije vidljivo, utkan u svaku rečenicu, jer bez osjećkih toponima i suptilne melankolije ravnice ne bi bilo ni njezinih iščašenih likova, njihovih sudbina koje su neraskidivo vezane i osjećajem življenja u malome gradu u kojem se sve zna, a ništa se ne smije izreći. Dvojnost življenja između istinskog znanja o sebi i drugima te fasade koja se nosi, a koju Ivana Šojat-Kučić tako beskompromisno razotkriva i prikazuje u svim svojim prozama, lajtmotiv je i mjesto kojima se njezine proze u svojoj biti razlikuju od većine suvremene hrvatske književne produkcije.

Ivana Šojat-Kučić svojim je dosadašnjim prozama pokazala da je autorica koja zna zašto piše, koja ne posustaje pred velikim temama, ali je itekako svjesna da se one nalaze u svakodnevnom životu naizgled malih, običnih ljudi. ↗

Ivana Šojat-Kuči

KRAJ

– Tako rijetko, zapravo nikada ne pomišljamo na to, na to... Bože me sačuvaj... to, – Marta je sjedila u plišanom, grimiznom naslonjaču visoka naslona. Glas joj se uvijao i stiskao kao da meandrira kroz zube, traži put, probija se. Nagnuta prema naprijed, grčevito se držala za naslone za ruke. Kao da sjedi na ljljački i spremna je zamahnuti, podignuti visoko gore, zabiti u nebo. I lice joj se grčilo u afektu napora, mijenjalo se – da se nikada nećemo vratiti. Jednom, jednoga dana... Odemo po, po mrkvu na tržnicu, po novine, u šetnju i... Više se ne vratimo u ovo. Ma, odemo u san i... Više se nikada ne susretнемo. Vrijeme prođe, ne stagnemo, zaboravimo, propustimo priliku, – pogledom je prelazila preko cijele, sunčanim svjetлом u žuto obojene sobe. – Nešto će nas ubiti na ulici. Auto, kamion, lončanica, nešto će jurnuti na nas, dotući nas. Ili čemo se u snu zaboraviti vratiti natrag. Puknut će ono. Znaš, ono... – podigla je ruke u zrak i počela prostor između stisnutih šaka rastezati kao guminicu za dunstflašu. – Ona srebrna pupkovina koja nam duše povezuje s tijelima. Kažu, ma neki vele, procitala sam negdje da nam duša napušta tijelo. Kao pas na povodcu. Dok spavamo, u snovima zapravo odlazimo nekamo... Kažu da je san zapravo stvaran, kao šetnja duše, let duše kroz mjesto na koje noću odlazi bez tijela. I možda se nećemo vratiti. Zar te to nimalo, baš nimalo ne užasava? Nikada?

Zlatko ju je zaprepašteno pogledao. Sa stolića je podignuo šalicu i srknuo kavu koje više nije bilo. Talog mu se zrnasto lijepio za jezik i zube. Nije znao što bi s rukama, što bi s tim talogom u ustima. Nije još bilo ni deset ujutro. Sunce je oštrosno padalo kroz prozor s kojega je Marta još sinoć svukla sve zavjesi e zastore kako bi ih oprala prije jeseni, one kasne, bezlisne.

– Kažu, blaženo je umrijeti u snu. Kažu. Svašta ljudi kažu, – uzdahnula je i na trenutak se učinilo da ju je prošlo, da se smirila, u spokoj potonula kao na krevet zastrt perinama. – A to je zapravo strašno, znaš. U što odu ljudi koji umru u snu? Kažu je to? Zaspješ u jednom, a probudiš se u drugom. Je li tamo mrak? Mislim: tamo, u onostranom? Ima tako užasnih snova... Što ako u njima zaglave oni koju umru spavajući?

– Nedjelja je, hoćeš da malo izademo, šećemo? Lijep je dan... Ha? – promrmljao je napoljetku. Nije znao što bi rekao.

Glupo je zvučao. Samomu sebi glupo, traljavo. »Postoje stvari za koje nikada nije pravi trenutak«, rekao je netko. Sjećao se glasa, ali ne i toga nekoga. Bio je to korotni glas natopljen kratkim pićima, vjerojatno rakijama za dušu. Netko se ubio. Ni toga se više nije sjećao. Svi su se pitali, nagađali, tražili razlog. Kao da sve mora biti smisleno. A onda je taj glas bez imena, bez tijela i lica izrekao tu, zapravo veliku, točnu, mučno istinitu rečenicu o pravom trenutku.

– Zar tebe to nikada ne uplaši? Ha? Zlatko? – pljesnula je dlanovima po naslonima za ruke. Na trenutak je izgledala kao histerično, razmaženo dijete u trgovini. Dijete koje želi nešto što ne može imati. – Bože! Kako sam mogla, kako mogu živjeti uz nekog takо, tako bezdušnog! Valjda bezdušnog. Ne znam, Zlatko... – uzdahnula je i pogledala, zagledala mu se u lice. Tek tada, tek tada je pod onim oštrim svjetлом od kojega su ga već bolje oči video da plače, da su Marti oči pune suza, crvene, žiličaste, mramoraste, da joj je koža lica gotovo prozirna, kao prenategnuta.

– Što ti je, Martica, reci mi što ti je? – skočio je iz svoga naslonjača. U koljenu mu je nešto glasno kvrcnulo. »Zvučim kao krevet na razvlačenje, kao prastari trosjed s oprugama«, pomislio je, gotovo se nasmijao. Čučnuo je ispred Marte koja je izgledala očajno. Tek sada je video. Sada kada je prišao posve blizu. Nije na nos stavio naočale, pa ništa nije video jasno iz daljine. Samo onu vražju svjetlost koja je sobu orala kao Staljinove orgulje. I Martine zakrvavljenе oči. Gotovo čudnovato, neobjasnjivo jasno.

– Sve je prošlo! – glas joj je meketao dok je vikala. »Nemoj vikati!« htio je viknuti. Zato što se iznenada i bezrazložno uplašio vlastite žene. Zato što joj je glas u sobi bez zavjesa odzvanjao poput špekule bačene u zid, koja se u nedogled, u zamušu sudara sa svime oko sebe. I ječi. – Sve je prošlo, zar ne vidiš! Nismo ni okom trepnuli, a sve je prošlo!

– Ma, što je prošlo, Martice? Što, mila? – položio joj je dlanove na koljena. Drhtala je. Kao da se zgrozila ili bez kaputa išašla na zimu. Bila je krhka, kao osušena. Poput nedorasle ptice koja će umrijeti na ulici ako ju nitko ne uzme, ako ju nitko ne dohrani i othrani dovoljno da joj narastu krila, ono perje bez kojega se ne može letjeti.

– Sve, – širila je ruke kao u molitvi tijekom koje će u sebe primiti snagu Duha Svetoga. – Jasna, Davor. Odrasli su...

– I trebali su odrasti. Bogu hvala. Djeca su nam u dobre ljude izrasla. Trebamo biti ponosni. Znaš, Marta, sada se sebi možemo posvetiti, unucima. Sebi. Napokon.

– Ma, ništa ne shvaćaš! Zar ti baš ništa nije jasno? – silovito je zamahnula rukom, u lice mu bacila vjetar i ustala. Jedva se uspio izmaknuti. Još je mirisala na postelju, na nataloženi zrak, disanje koje se noću skuplja oko tijela, zavlači u plahte i perine, duboko u jastuke. Kleknuo je. Jednim je koljenom dodirnuo pod. Kao paž. Daske su bile hladne. Jesenski hladne. Dolinom je plazila jesen. Podmuklo. »Jesen iskače iz zemlje«, pomislio je. Gledao je Martu, njezinu zgužvanu kosu za koju nije znao je li plava ili sijeda. Više nije znao. Nije se usuđivao pitati. – Sve prolazi! – duboko je uzdahnula i prišla prozoru koji se plavičasto caklio prašinom pod nemilosrdnim svjetлом. Plavičasti prozor pod jarkim, žutim suncem. Prašina koju su kapi posljednjih ljetnih ili prvih jesenskih pljuskova rastopile i razmazale po prozorima.

– Sve prolazi, Martica moja, sve. Znam to. Baš si mi sad otkrila toplu vodu! – pokušao se našaliti.

Vani je neka ptica nešto pjevala. Činilo se da ju Marta sluša. Tako mu se činilo. Polako joj je prišao, položio ruku na rame. Spustila je rame. Kao bijesna djevojčica izvila je cijelo tijelo i pobegla njegovoj ruci. Nije ga htjela. Nešto mu se zgrčilo u utrobi. Nije to bio želudac, nego nešto, nešto u što se ne može uprijeti prstom, ali što ipak postoji i grči se kada nas povrijede.

– Gluposti govorиш, Zlatko, gluposti! Kao da si malouman...

– Zašto me vrijedaš?

– Ne vrijedam te. To je tako.

– Nije. Nije tako. Pokušavam te razveseliti, zovem te u šetnju, a ti me vrijedaš. – Ponovno joj je prišao i položio joj ruku na rame. Marta je otvorila prozor. Zlatko je zažmrio. Što zbog one svjetlosti, što zbog mirisa dvorišta, mirisa koji u jesen doista postane oštar. Ljudi mu se smiju kada to kaže, ali on sve jedno i dalje misli da zemlja, trava, kora stabala, sve, gotovo sve u jesen miriše oštiriye, prodornije, silovitiye. Kao labudovi prije smrti. Valjda. Labudi pjev mirisa. Izdisaj i udisaj prije zaranjanja u vodu zime, prije držanja daha i čekanja površine.

Marta je zurila u vrt. Cijelu je vječnost stajala i samo disala. Onda se nenadano okrenula.

– Uvijek smo pomaknuti, – iznenada je rekla i pogledala mu lice, zagledala mu se u oči tako intenzivno da je protrnuo.

– Nema nas. Nikada nas nema.

– Kako to misliš? – doista nije shvaćao. Osjećao se glupo, mutavo. Kao da je maleno, upišano derište koje pokunjeno stoji pred gnjevnom materom. Čeka kaznu. Zbog upišanih gaća.

– Nema nas. Radimo stvari u kojima nismo, – uzdahnula je i podignula ruku do glave, kažiprstom se počela udarati po sljepoočnici. – Tu, tu je sve, samo ne znam, ne znam kako da ti to kažem. Nema nas. Glupo, jednostavno. Dok bismo s djecom znali otici u šetnju, ja sam razmišljala o ručku, o onome što skuhati, s tobom u postelji bih razmišljala

o računima, poslu, vrtu. S roditeljima, kada bismo im otišli u posjet, razmišljala sam o djeci, njihovojo školi, roditeljskim sastancima. Nikada nismo u onome što tog trena radimo. Uvijek smo u glavi ispred ili iza. Pomaknuti. To mi je sinulo. Neki dan. Muči me to.

– Dođi, sjedni, – gotovo je šapnuo, uhvatio je za desnu nadlakticu i nježno pokušao povući u dubinu sobe, prema naslonjaču, dalje od onoga svjetla i oštih mirisa. No nije mu se prepustila. Nije ga slušala.

– Sjećaš se, – nastavila je. Zagledala se u krošnju oraha koji kao da se zibao u dnu dvorišta, kao da je lelujao u žutoj vodi. – Prošloga smo ljeta s mamom kuhalili rajčicu. Za zimnicu. S mojom mamom. Mama je sjedila na hoklici, a ja sam joj bez veze blebetala o velikim računima za struju koji će nas zaskočiti te zime. Govorila sam joj o lošem krumpiru, o tome kako samo Boga molim da Davor završi fakultet pa da i njega napokon zaposlimo... – uzdisala je Marta. – Mama je poslušno slušala... Bože dragi! Uopće se ne sjećam je li išta rekla, što je rekla. Samo se, kao kroz maglu, sjećam njezinih poslušnih očiju. Mrene na njezinim očima. Mislim da je cijelo vrijeme šutjela. Mislim da je znala... Bože, mama! – Marta je rukom prekrila usta, lice joj se izobličilo. Počela je plakati. Zlatko joj je prišao i zagrlio je. – Kao da je znala da će umrijeti odmah nakon Svih svetih... A ja sam srljala! Ja sam govorila o zimi, o prokletim računima koje smo svejedno platili! A mama je otišla. Moja mama! – vikala mu je Marta preko ramena. U prozor, u dvorište je bacala glas mokar kao magla koja u studenom danima ne želi otići. – Jednako tako i tvoji: i tata i mama. Moj nesretni tata. Samo se jednoga dana probudimo, shvatimo da smo sve olako shvaćali, da nekih ljudi više nema, da smo propustili priliku.

Zlatko se odmaknuo od nje, zagledao se u njezino izbezumljeno, zgrčeno lice, u njezine crvene oči koje su vidljivo naticale kao da su ih izbole pčele. Htio je nešto reći, nešto pametno, umirujuće, nešto zahvaljujući čemu će Marta prestati plakati, pristati sjesti natrag u naslonjači i smiriti se. A ništa mu nije padalo na pamet. »Tako je to«, pomislio je.

– Znali su da ih volimo, – napoljetku je lanuo. Samomu je sebi zazvučao patetično. Umjesto u nebo, zagledao se zatim u strop i rekao:

– Znaju oni da ih volimo, da mislimo na njih...

Marta ga je bijesno pogledala. Nešto joj je zaiskrilo u lijevom, crvenom i natečenom oku. Gotovo je poskočio od straha, gotovo se izmaknuo ustranu. Kao pred tramvajem.

– I sada umjesto na nas, mislimo na njih. Vidiš! Vidiš li, Zlatko? Stalno kasnimo, kao šepavi konji. I onda žalimo, – duboko je uzdahnula. Silovito. Do nosnice mu je dopro njezin dah koji je vonjao na kavu. Na još nerazbuđenu utrobu i kavu. – Naše misli kasne za događajima.

– Otkuda ti sad to, Marta? – dlanom joj je prešao preko oznojena čela, preko kose koja se na čelu počela kovrčati. Sjeda, sjeda je već bila. Ta kosa, nekoć zlaćana Martina kosa. – Otkuda ti sad to?

– Sanjala sam je... – ponovno je plakala. Sada tiho, posve tiho. Samo su joj suze, kao sitan, bijeli šljunak kapale po penjoaru, po crnome plišu sa žutim cvjetovima i svijetlozelenim listovima.

– Koga si sanjala? – govorio je kao djetetu.

– Mamu, – jedva je uspjela izgovoriti. Između usnica gusta joj se slina u nitima rastezala kao napola osušeno univerzalno ljepilo. – Stajala je, tamo je stajala... – pružila je ruku prema suprotnomu kutu prostorije, prema žućkastim vratima koja su iz dnevnoga boravka vodila prema predsobiju. – Samo je stajala. Gledala me. Žalosno... Htjela sam joj reći... Nešto, bilo što... Nisam mogla. Htjela sam joj prići, zagrliti je, ponovno je zagrliti. Nisam se mogla ni pomaknuti. Bilo je prekasno, znaš. Postoji trenutak kada je prekasno, znaš – ponavljava je to »znaš« kao dijete koje majci pokušava opravdati travom umrljane hlače, raščupanu kosu. – Mama je samo stajala kao da su joj iščupali glas, kao da mi zamjera nešto neoprostivo.

Zlatko ju je u čudu gledao. Kao da je prvi put vidi, kao da nikada prije nije video njezinu posve mokro, izbezumljeno lice prošarano crvenim mrljama. Rukama je prelazila preko lica, preko kose. Sve do zatiljka. Gužvala je i mrljala kosu. Izgledala je kao da je u sobu ušla s pljuska, kao da je po kiši trčala ulicom. Zlatko je zurio u nju. Samo ju je bespomoćno gledao. A htio ju je zagrliti. Doista je htio. Kao oni ljudi koji u stanu, kroz prozor jasno čuju da na ulici djeca muče psa, ili nogama udaraju dijete drukčije od ostalih, no koji nemaju volje, snage, želje ustati i zaustaviti ih, okončati sve, stati svemu na kraj.

Marta je plakala. A Zlatko nije znao što bi. »Bože, što da učinim s tom njezinom tugom?« pitao se. Nemir ga je preplavio kao da leži na mravinjaku. Tako iznenadnim, sve mu se učinilo tako iznenadnim. Premda je Marta mjesecima već bila bezvoljna, snuždena, tiša nego inače. Kao da je polagano tonula u nešto iz čega je više nije mogao iščupati. Krivio je jesen za to. Ona ljude uvijek baci u nekakvu maglu, čamotinju koju poslijе, na pragu zime snijeg izbriše kao gumicom.

– Zašto mi nisi ranije rekla? – konačno je izgovorio. Glas mu je zvučao neumjesno, izvještačeno. Tišina. Marta je na tren prestala šmrcati, plakati, čak je mokre i valjda ljepljive ruke maknula s lica, pogledala ga. »Bože, kako su joj oči crvene!« protutnjalo mu je kroz glavu kao vlak preko mosta. Kao da je gluho doba noći.

– Što? – napisljetu je izgovorila. Ili je to izgovorio netko drugi? Netko iz podzemlja govorio je Martinim ustima. Tuđi je glas prelazio preko njezinih usana koje su se jedva pomicali. Iz bunara, kao da iz bunara, već iscrpljena i bezvoljna, prepuštena nemoći doziva pomoći ljudi koji ne čuju. Zato što ljudi nemaju što tražiti u bunarima.

– Pa to, – nije znao kako da objasni to što je sada jasno bio u sebi, u glavi, tu močvaru, to nešto ljepljivo u čemu je

Martu video zatočenu do brade. Nemoćnu, izbezumljenu. Prepuštenu i umornu.

– Što? – uopće više nije plakala. Kao da se osušila, presušila.

Zlatko je počeo mahati rukama.

– To... to s mamom... Zašto mi nisi ranije rekla da si nesretna? Bilo bi, bilo bi, ovaj... lakše, – nakašlja se – svima. Tebi, nama. Zašto mi nisi ranije rekla koliko te pogodila mамиna smrt?

Zaprepašteno ga je pogledala, gotovo zgroženo, užasnu to. Tišina je cvrčala u njezinim očima. Poput ulja koje počinje gorjeti.

– Nema, – promrmljala je. Vidjelo se da više nema volje govoriti, da je digla ruke.

– Čega nema? – pokušavao ju je zagrliti. Bezuspješno.

– Nema mjesta, Zlatko... Vremena. Za te stvari. Nisam je imala gdje ugurati... Nikamo ona ne spada.

– Molim?

– Tuga je otpadnik, – uzdahnula je. Zrak joj je zaškripao u plućima. Iz nekog razloga, nerazumno, pred očima mu se uka zao jedrenjak, visoki, načeti jarbol – samo zaskoči, ščepa, drži se i ne pušta. Zna da za nju nema mjesta, da za nju ne čuvamo nijednu jedinu ladicu. Ni u jednom trenutku. Nikada.

– Bilo kada, – posve tiho uklizao je u prividnu tišinu sobe onkraj koje su bruiali automobili, vikale ptice sa stabala koja su se mitarila u goluždravost, škripale kapije, ječali koraci preko asfalta i podivljale mahovine. – Bilo kada si mogla spomenuti mamu, tu svoju tugu, strah, bilo što, sve. – Nije se više usuđivao dodirnuti ju.

Tresla je glavom kao da nikada neće stati, zaustaviti se, kao da ju pčele napadaju, roje se, nasrću joj na oči, kao da će joj glava otpasti i otkotrljati se.

– Kada? – glas joj je bio u sablasnom raskoraku s tijelom, frenetičnim kretnjama njezina tijela. – Za objedom? Dok sam nam kuhalala kavu? Prala posude? Usisavala? Brisala prašinu?

– Bilo kada, znaš, – konačno joj je ruku položio na rame. Kao kroz nešto gusto, nešto što mu se opire, potiskuje ga dalje od Marte. Zagledao joj se u oči modre poput potočnica. »Oči su ti ostale iste«, htio joj je reći, nije imao kamo ugurati. Tuga se oko njih razlila kao u poplavi. Nije bilo mjesta.

– Nikada. S tugom se živi. Kao i sa samocom. O njoj se ne priča. Znaš. – Sklopila je oči i sve se pomaknulo, napuklo.

Ura propeta na vitrini zobala je vrijeme. »Vrijeme trči maraton«, pomislio je, stvarno mu je to palo na pamet. Vjetar je preko neba ganjao oblake koji su nasumično sjene bacali preko sobe, ogoljenih prozora bez zavjesa. Kao da je tišina. Zlatko više nije znao što bi rekao. Ništa više nije znao, pa je kao malouman cijelu razdrobljenu vječnost stajao s rukom na njezinu ramenu. ↗

Ivan Supičić

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI NA PREDSTAVLJANJU HRVATSKE U FRANCUSKOJ

Tijekom predstavljanja Hrvatske u Francuskoj održan je međuakademski susret HAZU s Akademijom znanosti i Akademijom natpisâ i lijepo književnosti koje djeluju u okviru Institut de France u Parizu.

Dva vrhunska znanstvena susreta u Parizu

Dio kulturne sezone u Parizu 2012. nazvan je »festivalom« Hrvatske u Francuskoj i otvoren u rujnu 2012. s višemjesečnim trajanjem, predviđenim do prvih mjeseci 2013. godine. On je uključio, kao što je poznato, dosad vjerojatno najraznolikije predstavljanje širih razmjera hrvatske kulture u inozemstvu, a ima osobito značenje i s obzirom na skori ulazak Hrvatske u Europsku uniju. Organiziran je na najvišoj službenoj i državnoj razini, dogovoren i otvoren od dvaju predsjednika država, uz posebno sudjelovanje više ministarstava: kulture, znanosti i vanjskih poslova – Francuske i Hrvatske, a tako i niza kulturnih i drugih ustanova.

U okviru bogato koncipirana programa upričen je cijeli niz kulturnih manifestacija, izložba, književnih, glazbenih, kazališnih i drugih priredaba. Iznad svega valja spomenuti izložbu hrvatske srednjovjekovne umjetnosti od 9. do 14. st. u znamenitome muzeju Cluny, situiranome u pariškoj Latinskoj četvrti nedaleko od uglednog i svjetski poznatoga Sveučilišta Paris-Sorbonne, jednoga od najstarijih u Europi, osnovanoga još u 13. stoljeću. U tome su muzeju tom prigodom izloženi originalni niza vrijednih umjetničkih predmeta iz zadarske, splitske, dubrovačke, zagrebačke i drugih riznica: relikvijara, nakita, skulptura, slika, rukopisnih knjiga, od kojih neki pripadaju najvišoj kategoriji europske i svjetske kulturne baštine, a izazvali su nesumnjiv interes i visoku ocjenu brojne publike prikazavši hrvatsku kulturu kao jedan od značajnih

dijelova europskoga kulturnoga kruga. Zatim treba spomenuti izložbu izabranih skulptura Ivana Meštrovića u muzeju Rodin, koje se ondje dostoјno nose s Rodinovima i pokazuju također primjere pripadnosti nekih dijelova hrvatske umjetnosti najvišoj kategoriji europske i svjetske moderne kulturne baštine.

Tijekom predstavljanja Hrvatske i njezine kulture u Francuskoj u okviru toga festivala, atraktivno naslovljenoga »Croatie, la voici« (»Hrvatska, evo je«), održana su u Parizu i dva važna znanstvena susreta na visokoj razini u suorganizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

U ovome prikazu osvrćem se samo na taj znanstveni dio programa. Riječ je o međuakademskome susretu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti s Akademijom znanosti i Akademijom natpisâ i lijepo književnosti, dviju od pet akademija koje čine najvišu francusku znanstvenu ustanovu, Institut de France, s jedne strane, te o znanstvenom skupu u suorganizaciji pariškoga Sveučilišta Sorbonne i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, s druge.

Institut de France

Kao što je poznato, slavni Institut de France obuhvaća pet akademija od kojih je prva, najprestižnija i najpoznatija, Francuska akademija (Académie française), koja broji 40 članova, bila osnovana davne 1635. godine. Druge dvije akademije, Akademija natpisâ i lijepo književnosti



(Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) te Akademija znanosti (Académie des sciences), osnovane su također u 17. stoljeću. Akademija moralnih i političkih znanosti utemeljena je potkraj 18. stoljeća, a Akademija lijepih umjetnosti početkom 19. stoljeća. Najveći broj članova, što redovitih a što dopisnih i pridruženih, domaćih i inozemnih, ukupno nekoliko stotina, ima Akademija znanosti. Njezino su područje prirodne znanosti.

Nakon uspostave tijekom 2011. i 2012. godine u Parizu svih potrebnih kontakata s najvišim predstavnicima Institut de France te potpisivanja prošloga proljeća u Zagrebu ugovora o suradnji Hrvatske akademije s francuskom Akademijom znanosti, održan je 4. prosinca 2012. međuakademski susret triju akademija koji su pred brojnom uglednom publikom otvorili i pozdravili stalna tajnica te Akademije akademkinja Catherine Bréchignac, stalni tajnik Akademije natpisâ i lijepi književnosti akademik Michel Zink te glavni tajnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti akademik Pavao Rudan.

Svi su sažeto, ali vrlo sadržajno govorili o francusko-hrvatskim akademskim odnosima, a akademik Rudan je predstavio i Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti od njezina osnut-

ka prije 150 godina do naših dana, kao i glavne hrvatske doprinose znanosti i umjetnosti uopće.

U prvome dijelu radnog programa govorila su dvojica Hrvata, članova navedenih dviju akademija: Miroslav Radman, član Académie des sciences, i Emilio Marin, pridruženi član Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Prvi je govorio o temi »Jedna grana na stablu civilizacije«, a drugi o trojici hrvatskih znanstvenika: »Banduri, Bošković i Bulić – naša tri prethodnika u arheologiji i staroj povijesti«.

Radman je u širokim potezima upozorio na poznati vremenski slijed razvitka života na zemlji, staroj više od 4 milijarde godina, i na relativnu kratkoču postojanja ljudskoga roda i njegovih civilizacija, upozoravajući na biološku raznolikost u ljudskome genetskom kodu i na jezičnu raznolikost čovječanstva kao dvije odrednice ljudskih zajednica, te o nekim velikanima hrvatske znanosti, njihovim područjima istraživanja i o svojem projektu istraživanja uzroka starenja i mogućnostima produženja ljudskoga vijeka.

Marin se osvrnuo na konkretnе zasluge i rezultate istraživanja trojice istaknutih hrvatskih znanstvenika iz triju raznih stoljeća, od manje poznatoga benediktinca Anselma Bandurija, istaknutog bizantologa i numizmatičara, preko

▲
Velika dvorana za sjednice Institut de France. Pod kipom Corneillea govorio Miroslav Radman, član Akademije prirodnih znanosti. Predsjedavaju trajni tajnik Akademije natpisâ i lijepi književnosti Michel Zink, trajna tajnica Akademije prirodnih znanosti Catherine Bréchignac i glavni tajnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Pavao Rudan.



Drugi dio kolokvija. Govore Ivica Martinović, znanstveni savjetnik iz Instituta za filozofiju u Zagrebu i profesor sa Sveučilišta u Splitu, o odjecima Boškovićeve teorije sila u Francuskoj i Gabrijela Vidan, umirovljena profesorica Sveučilišta u Zagrebu, o percepciji Francuske revolucije, Napoleona i Ilirskih provincija u suvremenih Hrvata.

genijalnog i mnogostranog isusovca Ruđera Josipa Boškovića, obojice iz Dubrovnika, do istaknutog i priznatog arheologa don Frane Bulića, kao pretečâ današnjih znanstvenih veza između Hrvatske i Francuske. Banduri je bio izabran za počasnog člana francuske odnosno pariške Akademije natpisâ i lijepo književnosti, Bošković je bio dopisni član Akademije znanosti, a Bulić pak dopisni član Akademije natpisâ i lijepo književnosti. Istaknuti arheolog Dalmacije, Salone i Dioklecijanove palače, Frane Bulić surađivao je, kao što je poznato, s nekoliko naraštaja francuskih arheologa, povjesničara i arhitekata.

Drugi dio radnoga programa bio je posvećen Ruđeru Boškoviću i ediciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, o kojima su govorili redoviti članovi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Mislav Ježić i Ivan Supičić. U nastavku iznosim ovdje posebno nekoliko riječi o Boškoviću, a na kraju ovoga prikaza o ediciji *Hrvatska i Europa*, i to zato što su 300. obljetnica Boškovićeva rođenja i objavljivanje triju svezaka navedene edicije na francuskom jeziku bili, među ostalima, dva najneposrednija povoda i motiva održavanja tih dvaju znanstvenih skupova.

Na Sveučilištu Paris-Sorbonne održan je dvodnevni simpozij »Hrvatska i Francuska. Hrvatska i Europa«, koji je okupio dvadesetak hrvatskih i francuskih znanstvenika.

Ruđer Josip Bošković (1711–1787)

Boškoviću je na susretu u Institut de France poklonjena osobita pozornost s posebnim obzirom na 300. obljetnicu njegova rođenja, obilježenu godinu prije, kao i na činjenicu da je bio dopisni član pariške odnosno francuske Akademije znanosti. Njemu je održao poseban *hommage* akademik Mislav Ježić, koji je prikazao u glavnim crtama Boškovićev život i djelo s naglaskom na nekim njegovim, za vrijeme u kojem je živio, ali dijelom i za budućnost pojedinih područja znanosti, istaknutim znanstvenim

prinosima i otkrićima. Bošković je sa svojim racionalističkim i skeptičnim pristupom teoriji prirodne filozofije, vrlo bliskim francuskomu racionalizmu, u kojoj je utemeljio svojim matematičkim modelom materije kasniju atomsku fiziku, doživio velika priznanja, i to veća ne samo u austrijskim i njemačkim zemljama, kao i u samoj Hrvatskoj, nego i u Engleskoj i Škotskoj od 18. sve do 20. stoljeća, negoli u samoj Francuskoj. U Francuskoj su, kako je istaknuo Ježić, pomalo paradoksalno, više cijenili njegove pozitivističke rezultate u astronomiji i geodeziji od racionalističkih, matematičkih pristupa u teoriji.

Nakon raspuštanja isusovačkoga reda, kojemu je pripadao, došao je u Francusku i postao francuski državljanin. Bio je ne samo dopisni član pariške Akademije znanosti nego i počasni član Akademije znanosti u St. Peterburgu, član Kraljevskoga društva znanosti i književnosti u Nancyju, član londonske Royal Society i jedan od četrdesetorice članova Società Italiana u Veroni, danas Nacionalne akademije znanosti (nazvane Akademijom četrdesetorice) u Rimu.

No, Bošković nije bio samo znanstvenik (matematičar, fizičar, astronom, geodet te konstruktor raznih instrumenata namijenjenih znanstvenom istraživanju) nego i pjesnik i filozof. Posebno se zanimalo, kako je već spomenuto, za takozvanu prirodnu filozofiju odnosno filozofiju prirode, iz čega je nastalo, nakon niza njegovih radova i knjiga, njegovo kapitalno djelo *Theoria philosophiae naturalis* (Beč, 1758; Mletci, 1763). Neki su njegovi stavovi imali snažna odjeka već za njegova života, a mnogi i poslije, kod istaknutih znanstvenika kao što su među ostalima bili Joseph Prestley, John Leslie, Michael Faraday, James Clark Maxwell i William Thomson (Lord Kevin). Bitno je utjecao na atomsku fiziku kako se stala razvijati početkom 20. stoljeća.

Premda su njegovi znanstveni interesi bili vrlo široki, gotovo univerzalni, i obuhvaćali su mnoga područja, a na njima je Bošković, tražeći znanstvenu istinu, bio rigorozan i egzaktan, uviјek je ipak ostao, kako je istaknuo Mislav Ježić, rezerviran i skeptik glede krajnjih mogućnosti ljudske spoznaje smatrajući da se mogu upoznati fenomeni, ali da nam supstancija, bit uvijek izmiče. No taj ga skepticizam nije nikada priječio da proširuje spoznaje u svim smjerovima. Postulirajući determinizam u svijetu fenomena, Bošković ostaje svjestan ponora našega neznanja te je otvoren svemu što može transcendirati našo spoznaji dostupne fenomene.

Kao što je zaključio Mislav Ježić, pariška je Akademija znanosti bila i u Boškovićevu doba otvorena velikim znanstvenicima i njihovim istraživanjima, pa i onda kada se nisu u svojim zaključcima uvijek međusobno slagali, na primjer Bošković s d'Alembertom, nalazeći za njih mesta u svojim redovima u nepristranom po-



Predstavljanje edicije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti *Hrvatska i Europa*, prvi triju svezaka na francuskom, te četvrtoga na hrvatskom, te petoga u pripremi, uvečer 6. prosinca 2012. na Sorbonni: (zdesna nalijevo) Ivan Supičić, glavni urednik svezaka I-III, Jacques-Olivier Boudon, moderator, i Mislav Ježić, glavni urednik svezaka IV i V.

štovanju izvrsnosti njihovih znanstvenih istraživanja i nastojanja. Sigurno je Bošković bio počašćen time što joj je pripadao, ali i njoj sigurno služi na čast da je među dopisnim članovima imala Ruđera Boškovića.

Predstavljanje edicije *Hrvatska i Europa* i izložba o Boškoviću u Institut de France

Posljednji je govorio akademik Ivan Supičić predstavljajući ediciju *Hrvatska i Europa* Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, o čem će poslije biti nešto više riječi.

Ova su predstavljanja bila dopunjena i dvjema malim izložbama u predvorju te velike svečane dvorane u kojoj se odvijalo zasjedanje na Institut de France. U tome je predvorju postavljena zaslugom stalne tajnice Akademije znanosti Catherine Bréchignac i njezinih suradnika i mala izložba dragocjenih originalnih dokumenata o Ruđeru Boškoviću kao i o korespondenciji s njime i o njemu, koji se čuvaju u arhivu Académie des sciences, što je svakako pridonijelo i interesu za izlaganje o Boškoviću na samome susretu.

Uz to su bila izložena prva tri sveska edicije »Hrvatska i Europa« na francuskom i četvrti na hrvatskom jeziku, a prisutnima je ponuđen i prigodni prospekt Akademije o ediciji.

Sveučilište Paris-Sorbonne

Na uglednome Sveučilištu Paris-Sorbonne, jednome od nastarijih u Europi, održan je 6. i 7. prosinca 2012. dvodnevni simpozij koji je okupio dvadesetak hrvatskih i francuskih znan-

stvenika, a tema mu je bila »Hrvatska i Francuska. Hrvatska i Europa«. Prikazani su tematski i kronološki razni aspekti kulturnih i znanstvenih veza Francuske i Hrvatske te napose položaj Hrvatske unutar europske kulture tijekom povijesti. Tom prilikom su glavni urednici spomenute edicije, Ivan Supičić i Mislav Ježić, predstavili Ediciju u okviru okrugloga stola koji je vodio profesor na Sorbonni povjesničar Jacques-Olivier Boudon, glavni suorganizator simpozija s francuske strane. Kao i na Institut de France, Edicija je i na Sorbonni bila izložena na uvid prisutnima, a mogli su uzeti i prospekt o njoj.

Skup je u ime hrvatskoga ministra znanosti, obrazovanja i sporta otvorio pomoćnik ministra dr. Saša Zelenika, u ime predsjednika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti akademik Mislav Ježić, u ime predsjednika Sveučilišta Sorbonne, a i kao suorganizator s francuske strane, profesor Jacques-Olivier Boudon, a kao suorganizator skupa s hrvatske strane akademik Ivan Supičić. U uvodnim riječima mogli su se čuti osnovni podatci o kulturnim vezama Hrvatske i Francuske, planovi hrvatske vlade u pogledu na strategiju znanosti, a i riječi o ulozi humanističkih znanosti u održanju europskih vrjednota koje povezuju Francusku i Hrvatsku i o današnjoj ugroženosti upravo toga znanstvenog područja tendencijom k općoj komercijalizaciji naobrazbe i znanosti, kao i o ugroženosti ne samo hrvatskoga nego i francuskoga jezika tendencijom da se jedino engleski smatra jezikom znanosti.

Uvodno je izlaganje o poznavanju Hrvatske u Francuskoj održao akademik Jean Tulard i donekle je kritički i ironički opisao kako se Francuzi nisu previše zanimali za Hrvatsku nakon razdoblja Ilirskih provincija, osim za hrvatski nogomet, koji je gotovo ugrozio francuski na svjetskome šampionatu.

Simpozij se odvijao u plenarnim sjednicama i bio je artikuliran u četiri tematske cjeline.

Simpozij je bio najznačajniji znanstveni događaj u okviru festivala Hrvatske u Francuskoj.

1. Prvo zasjedanje, odnosno tematska cjelina naslovljena je *Hrvatska, Francuska i Europa od antike do Revolucije*, dakako francuske. Razumljivo je da su unutar te tematike, kao i svih ostalih na simpoziju, mogli biti dotaknuti samo neki pojedinačni aspekti unutar ograničenih vremenskih okvira u kojima se, naravno, nije mogla ni izdaleka pokriti sva problematika kulturno-povijesnih veza Francuske i Hrvatske. No što je simpozij »izgubio« na širini, neprijeporno je dobio na dubini i kvaliteti izlaganja, osobito nekih sudionika, te unutar nekih temeljnih, važnih tema iz hrvatske kulturne povijesti i njezinih odnosa s francuskom i europskom znanosti i kulturom od srednjega vijeka sve do naših dana.

Prvi predavač unutar ove tematske skupine bio je Emilio Marin, koji je govorio o zbirci natpisa kršćanske Salone od 4. do početka 7. stoljeća i o hrvatsko-francuskim istraživanjima na tome području, koja su rezultirala objavljanjem nekoliko svezaka zbiraka, od kojih je najrecentniji, četvrti, dosad najopsežnija publikacija te vrste uopće u hrvatskoj znanosti i kulturi. Ta istraživanja otkrivaju izvanredno vrijedan udio hrvatske kulturne epigrafske baštine u kontekstu Zapada, a osobito antičkoga Sredozemlja.

Franjo Šanjek govorio je o hrvatskim studenima i profesorima u srednjovjekovnoj Francuskoj i na Sorbonnei, što je već dugogodišnja tema njegovih znanstvenih interesa i istraživanja o kojoj je utvrdio niz zanimljivih i vrijednih pojedinosti o Hermanu Dalmatinu, Augustinu Kžotiću, Ivanu Stojkoviću i Jurju iz Slavonije.

Cvjetka Pavlović govorila je o Marku Maruliću kao znakovitu primjeru europskoga humanista i intelektualca na prijelazu dvaju stoljeća i dviju epoha, srednjega vijeka i renesanse. Marulićeva djela, od kojih neka objavljivana na latiniskome i prevodena na niz europskih jezika još za njegova života i tijekom iduća dva stoljeća, ilustriraju zavidnu europsku i svjetsku recepciju. Autorica je stavila osobit naglasak na recepciju Marka Marulića u Francuskoj, napose njegovih djela *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce*, *Evangelistara* i *De ultimo Christi iudicio*, ali i noviju recepciju *Judite* u prijevodu Charlesa Bénéa, koja svjedoči o još uvijek zanimljivom i inspirativnom europskom preporodu u djelu Marka Marulića i drugih autora.

2. Druga tematska skupina, naslovljena *Francuska i Hrvatska. Ukrženi pogledi*, bavila se nekim pojedinačnim aspektima uzajamnih shvaćanja odnosno percepcije Francuza i Hrvata. Gabrijela Vidan je tako osvijetlila neke percepcije Francuske revolucije, Napoleona i francuskih Ilirskih pokrajina u Hrvata i Slovenaca. U Hrvatskoj tada neki tekstovi govore o prihvaćanju francuskih revolucionarnih ideja. U nekim

se pak prigodnim pjesmama iz toga vremena iščitava neprihvatanje svega što donose te ideje i njihovi strani nosioci. Modernizacija hrvatskoga društva na pragu 19. stoljeća pojavljuje se tada tek u naznakama koje se, međutim, duguju upravo francuskoj upravi i njezinoj kratkotrajnoj prisutnosti na hrvatskome tlu.

Ivica Martinović, izvrstan poznavalac života i djela Ruđera Boškovića, posvetio je svoje izlaganje »Recepцији teorije sila Ruđera Boškovića u Parizu«, kojom se najviše od svih sudionika vrlo konkretno približio tematice ove skupine predavača. Istražio je niz dosad nepoznatih pojedinsti. Kao autoru nekoliko izložaba o Boškoviću, valja mu zapisati u zaslugu i to što je za ovu prigodu nabavio i donio u Pariz kopiju poznatoga portreta Ruđera Boškovića kojemu je autor R. E. Pine (i čiji je original izgubljen), koji je bio izložen na Institut de France uz originale pojedinih dokumenata o Boškoviću.

Henrik Heger Juričan unutar svojega izlaganja stavio je, među ostalim, težište na »Doprinos povijesti hrvatskih studija na Sorbonnei«, što je bio naslov njegove intervencije, i koje je on sâm pokrenuo na početku osamdesetih godina prošloga stoljeća na toj visokoj ustanovi. Prvi simpozij na Sorbonnei, održan u tom okviru 1983. godine, bio je posvećen temi »Hrvati i civilizacija knjige«, o kojoj je objavljen i poseban znanstveni zbornik u kojem je autor objavio važan i vrlo zapažen članak »Za interdisciplinarni pristup hrvatskome kulturnom krugu«. Nakon toga znanstvenog skupa, održano ih je još nekoliko. Zalažući se opravdano za takav interdisciplinarni pristup, autor je uvelike pridonio širenju interesa za hrvatski povijesno-politički identitet i kulturu u Francuskoj uz izraženu želju i ovom prilikom da se hrvatski studiji na Sorbonnei nastave i prodube.

Samir Bajrić je usredotočio svoje izlaganje na francusko-hrvatsku kontrastivnu gramatiku. Projekti istraživanja na tom području pokrenuti su u dva navrata inicijativama sa Zagrebačkog i Zadarskog sveučilišta, kao i sa Sveučilišta Paris-Sorbonne i Sveučilišta Bourgogne. Cilj im je kontrastivni opis dvaju jezika, a praktičan cilj proširenje francuskoga jezika u Hrvatskoj i bolje (pre)poznavanje hrvatskoga u Francuskoj. Prvi rezultati tih istraživanja već su objavljeni.

Ovoj tematskoj skupini pridružio se i Miroslav Radman svojom temom o »Francuskoj i Hrvatskoj kao suradnicama u stvaranju napretka« na području znanstvene izvrsnosti i solidarnosti. U svojoj inspiriranoj viziji boljega, humanijega svijeta, Radman nalazi mjesto i za kulturno-znanstvenu suradnju i solidarnost među svim, malim i velikim narodima, apelirajući da se ona ostvari na svim razinama, pa tako i suradnja između Hrvatske i Francuske, s kojom on ima i osobno dosta iskustva.

Upriličena su dva komorna kazališna događaja: izvedbe igrokaza *Vané Radovana Ivšića* i monodrame o Ivanu Meštroviću.



Dio uglednog slušateljstva kolokvija Hrvatska i Francuska. Hrvatska i Europa. Intelektualni i kulturni odnosi između Hrvatske i Francuske tijekom povijesti na Sveučilištu Paris-Sorbonne 6. prosinca 2012.

Prvi su dan rada simpozija obogatila dva komorna kazališna događaja: prvo, igrokaz Radovana Ivšića *Vané* za kazalište sjena, srođan Exupéryjevu *Malome princu*, koji je tankoćutno izveo mladi Clément Peretjatko, i, drugo, dojmljiva poduža monodrama Charlesa Gonzalesa o Ivanu Meštoviću na čija je usta autor snažno i uvjerljivo izrekao mnogo vrijednih i dubokih misli i doživljaja...

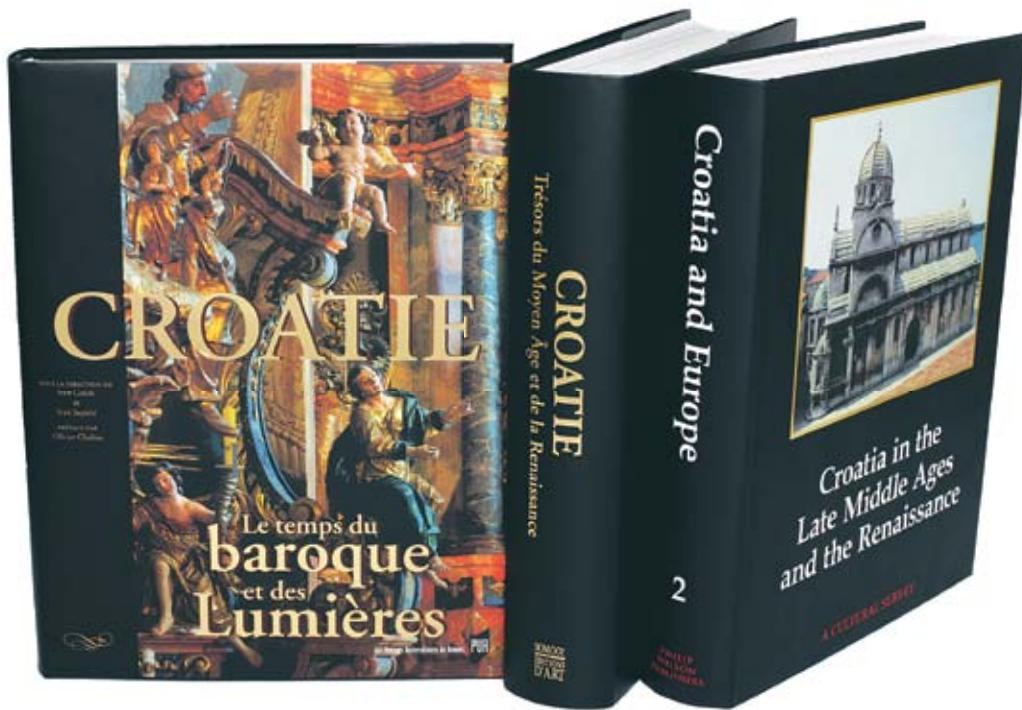
3. Trećom tematskom skupinom pod naslovom *Kulturni i umjetnički utjecaji* započeo je drugi dio simpozija, koji se je odvio tijekom jutra sljedećega dana. Stanislav Tuksar održao je predavanje o glazbenoj misli u hrvatskim zemljama u 16. i 17. stoljeću. Izloživši ukratko doprinose petnaestorice autora, među kojima Miha Monaldija, Jurja Križanića, Federika Grisogona Bartolačića, Matije Vlačića Ilirika, Fausta Vrančića, Jurja Habdelića i drugih, autor je pokazao evoluciju glazbenoteoretske misli u Hrvata od spekulativnoga, doktrinarnoga i deskriptivnoga pristupa u 16. stoljeću do profesionalnijega i znanstveno rigoroznijega u 17. stoljeću. Njihova je misao bila upisana u humanizam i druga europska strujanja vremena, katkada na lokalnoj, a gdjekad kod nekih od njih i na europskoj razini njihova doba.

Nella Arambašin posvetila je svoje izlaganje međunarodnim, a osobito francuskim inspiracijama u estetici hrvatskoga modernizma. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće hrvatska posebnost unutar političke cjeline koju je predstavljala Habsburška Monarhija nije bila ni homogena ni jednoznačna, no referiranje na francusku kulturu može se ipak smatrati ugaonim kamenom moderne koji je pridonio njezinoj pojavi i daljnjemu usponu. To se zapaža kako na području estetike slikarstva (Bukovac, Račić, Kraljević)

tako i kiparstva (Meštović), glazbe (Plamenac) i lijepе književnosti (Matoš). Ono je pridonijelo oblikovanju određene složene transnacionalne modernosti, po kojoj je hrvatska umjetnost ostala autohtona, ali je ujedno postala i potpuno europska.

Marc Gjidara posvetio je svoje dugo i temeljito izlaganje otvorenosti Hrvatske francuskim utjecajima na hrvatsko pravo i zakonodavstvo od napoleonskoga doba i njegove administracije na našem tlu do suvremenih francusko-hrvatskih konvergencija (čak i u Ustavu slobodne i neovisne demokratske Hrvatske danas), a posebno se obazreo i na skori ulazak Hrvatske u Europsku uniju. Autor je napose istaknuo važnost danâ »Pravnih i administrativnih francusko-hrvatskih susreta« i njihov utjecaj na hrvatske pravnike, odnosno stručnu suradnju koja je na njima uspostavljena. Posebnu je pozornost privukla Gjidarina jezgrovita, snažna i precizna formula prema kojoj se Hrvatska kulturno i drugačije nipošto ne nalazi na »Zapadnom Balkanu«, nego »zapadno od Balkana«.

Edi Miloš govorio je o »izgubljenim iluzijama frankofilske generacije (1900–1950)«, zapravo o razočaranjima hrvatskih frankofila u prvoj polovici 20. stoljeća, kako intelektualaca tako i političara, poput Matoša, Trumbića i Stjepana Radića, koji su uzalud čekali na pozornost, razumijevanje i interes Francuske za zlu političku sudbinu njihova naroda, kako u doba Habsburške Monarhije tako i u doba Države SHS. Francuskoj je službenoj politici bio prvotni interes održanje te države, poslije nazvane Jugoslavijom, kao geostrateškog čimbenika, odnosno sigurnosnog bedema protiv Njemačke, a ne priznanje demokratskih prava hrvatskoga i drugih naroda unutar nje.



Edicija *Hrvatska i Europa* predstavljena je kao dosad najopsežnije i najtemeljnije sveobuhvatno znanstveno djelo o hrvatskoj povijesti i kulturi ikad objavljeno na stranim jezicima.

4. U četvrtoj i posljednjoj tematskoj skupini naslovljenoj *Hrvatska u Europi* govorio je akademik Ante Stamać o pet suvremenih hrvatskih pisaca i o njihovu referiranju na Francusku: o Nedjeljku Fabriju, Ivanu Aralici, Slobodanu Novaku, Pavlu Pavličiću i Ivanu Kušanu. Kratkoća vremena za tako široku temu dopustila mu je samo da sažeto i pregledno izloži glavne naznake i činjenice o izabranim njihovim djelima i o europskome i, posebno, francuskome kontekstu u njima.

Obojica profesori na Sorbonne, povjesničari i specijalisti za 18. i 19. stoljeće, Jacques-Olivier Boudon i Olivier Chaline govorili su o nekim posebnim aspektima utjecaja i prisutnosti Francuske u Hrvatskoj.

Boudon je tako naveo niz konkretnih podataka iz doba napoleonskih ratova i prisutnosti francuske vojske na našim područjima u Napoleonovim Ilirskim pokrajinama.

Chaline, kojemu je jedna od specijalnosti srednja i jugoistočna Europa, a druga vojna povijest, govorio je o prisutnosti i ulozi francuske ratne mornarice na Jadranu od 17. stoljeća i ratova s Osmanlijama do 20. stoljeća i Domovinskoga rata.

Rad simpozija završen je izlaganjem Nevena Šimca o najnovijoj hrvatskoj povijesti od 1990-ih godina na ovom, to jest od osnivanja neovisne i slobodne demokratske Hrvatske, s posebnim obzirom na težak i dug tijek njezinih pregovora o pristupanju Europskoj uniji te velike posebne poteškoće koje je Hrvatska, za razliku od nekih drugih zemalja, morala svladati da ih uspješno završi.

Pojedine od ukupno četiriju tematskih cjelina moderirali su profesori na Sorbonne Jacques-Olivier Boudon i Olivier Soutet, a s hrvatske strane akademici Mislav Ježić i Ivan Supičić.

Ssimpozij je održan na visokoj stručnoj i znanstvenoj razini. Njime su bili izrazito zadovoljni kako sudionici iz Hrvatske tako i sudionici hrvatskoga podrijetla iz Francuske te prisutna publika. Na prisutne francuske kolege i domaćine hrvatski su referenti nesumnjivo ostavili ozbiljan i solidan dojam. Simpozij je zasigurno bio najznačniji znanstveni događaj u okviru jesenskoga festivala Hrvatske u Francuskoj, tako da razinom i uspjehom toga znanstvenoga skupa hrvatska strana, država Hrvatska koja je u festival Hrvatske uložila mnogo truda, pa tako i Akademija, mogu biti posve zadovoljni.

Bilo bi osobito važno, što je načelno i dogovoren, da se poradi na izdanju radova simpozija u suizdanju Hrvatske akademije i Sveučilišta Paris-Sorbonne.

Edicija *Hrvatska i Europa*

S obzirom na to da je o ediciji *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost* bilo govora i na Institut de France i na Sorbonne, te da su tri njezina dosad objavljena sveska na francuskome i četvrti na hrvatskome bila izložena na oba mjeseta, ona zaslužuje poseban kratki osvrt, i to s posebnim obzirom na to da je njezino francusko izdanje bilo jednim od izvora za poticanje interesa za hrvatski identitet, znanost i kulturu na

obim ustanovama, što je i rezultiralo na njima održanim hrvatsko-francuskim susretima.

Na Institut de France sažeto je predstavio tu opsežnu, višesvečanu, bogato ilustriranu Akademijinu znanstvenu ediciju, koja izlazi na hrvatskom, engleskom i francuskom jeziku i na kojoj su dosad surađivale gotovo dvije stotine istaknutih hrvatskih znanstvenika, glavni urednik njezinih prvih triju svezaka Ivan Supičić. Od predstavljenih su svezaka edicije prva tri objavljena na francuskome, četiri na hrvatskome, a dva na engleskome (treći je u pripremi na engleskome, četvrti na francuskome, kao i peti na hrvatskome). Supičić je izložio osnovnu orientaciju edicije, njezin znanstveni pristup i duh, njezina glavna područja i prinose kao i veličinu pothvata te njegovo povijesno i kulturno značenje. Naveo je i neke sudove istaknutih francuskih znanstvenika koji su napisali predgovore svescima na francuskome, spomenuo i nekoliko istaknutih primjera hrvatskih prinosa međunarodnoj znanosti i umjetnosti te humanističku vrijednost edicije za međunarodno razumijevanje u svremenome svijetu, napose u Europi.

Prve večeri simpozija na Sorbonne, 6. prosinca, Ivan Supičić i Mislav Ježić, glavni urednik četvrtoga i petoga sveska edicije, imali su pak priliku, uz moderiranje profesora na Sorbonne Jacques-Oliviera Boudona, odgovarati na pitanja slušateljstva. Ivan Supičić govorio je o naravi i zamisli cijele edicije, složenosti rada i posebno o prvim trima svescima već objavljenima na francuskome, a Mislav Ježić o smislu toga pothvata za hrvatsku znanstvenu javnost s jedne strane, a za francusku i međunarodnu, s druge, te o četvrtome svesku u pripremi na francuskome i petome u pripremi na hrvatskom jeziku.

Tom je prigodom edicija predstavljena kao dosad najopsežnije i najtemeljnije sveobuhvatno znanstveno djelo o hrvatskoj povijesti i kulturi ikad objavljeno na stranim jezicima. U svezi s tim vrijedno je napomenuti da je ono uz ozbiljnu znanstvenu argumentaciju nepobitno otkrilo zapadnoeuropskoj znanstvenoj javnosti da Hrvati i Hrvatska pripadaju već od ranoga srednjeg vijeka zapadoeuropskomu kulturnom krugu. Situirana na raskriju civilizacija, hrvatska kultura međutim predstavlja, s onu stranu njezine temeljne i nepobitne pripadnosti zapadnoj i središnjoj Europi, i osobit primjer ujedno autohtone posebnosti i spleta utjecaja europskoga Zapada i Istoka (Sredozemlja i Bizanta), pa čak i otomanskoga Bliskog istoka, što ju je tijekom stoljeća obogaćivalo.

Najprije kneževina, pa kraljevina, Hrvatska je bila usađena u srednjovjekovnu Europu kao jedna od njezinih najstarijih neovisnih i relativno snažnih država, osobito između 9. i 12. sto-

ljeća, pod narodnom dinastijom Trpimirovića, i poslije u različitim savezima ili personalnim unijama. Već otada su Hrvati trajno očuvali ne-promijenjenima svoje narodno ime i svoj neprekinituti povijesni, politički i kulturni identitet, o čem svjedoči velik broj dokumenata, pisanih na pergameni ili uklesanih u kamen, brojne građevine, zapisi i sl. S time znanstvena javnost Europe nije dosad bila dovoljno upoznata, a objavlјivanje serije knjiga *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost* prvi je važan korak prema tomu da to više ne bude tako.

Ali to je samo prvi korak. Ni u samoj Hrvatskoj kulturna i znanstvena javnost nije dostatno upoznata čak ni s postojanjem toga kapitalnoga Akademijina djela, a kamoli s njegovom važnošću i značenjem. Potrebno nam je i na tome polju buđenje svijesti o našim kulturnim i drugim vrijednostima u okviru europskih. Zanimljivo je i ujedno žalosno da su interes za tu ediciju i svijest o njezinoj vrijednosti često veći u inozemnim znanstvenim i kulturnim krugovima, koji su se s njom upoznali, negoli u našim vlastitim, domaćima. Koliko god Hrvatska bila malena zemљa u europskoj zajednici narodâ, njezina je snaga u kvaliteti njezine kulture, njezinih ljudi, njezina zemljopisnog položaja i svekolikih njezinih prirodnih ljepota, izvora i bogatstava. Završimo citatom što ga je u svojem predgovoru francuskomu izdanju prvoga sveska edicije, koji obuhvaća rani srednji vijek, napisao ugledni i svjetski poznati povjesničar Jacques Le Goff: »U ovoj će se divnoj knjizi, koja će učiniti da se njezini francuski čitatelji, a ja prvi, zacrvene zbog neznanja, otkriti cyjetanje jedne od najljepših europskih umjetnosti ranoga srednjega vijeka... Ne sumnjam da će čitatelji ovoga djela u njem naći odlučne razloge da iskažu sadašnjemu hrvatskomu narodu, s onu stranu nesreća našega tragičnog stoljeća, svoje divljenje, svoje prijateljstvo i svoju gorljivost kako bi mu pomogli da njegovo više no tisućljetno mjesto bude priznato u europskoj cjelini.«

Zaključak

Kao što je cijeli prošlogodišnji festival Hrvatske u Francuskoj bio velik i nov korak u predstavljanju Hrvatske i njezine kulture u toj zemlji, tako napose ovaj dvostruki nastup Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Parizu predstavlja za nju nov i iznimski iskorak i afirmaciju, koje treba najtoplje pozdraviti na pragu uspostavljanja još šire unutareuropske znanstvene suradnje, osobito uoči ulaska Hrvatske u Europsku uniju. ↗

Lovorka Čoralić

SRIĆNO POJDE U ANGLIJU

Tragom hrvatske bratovštine u južnoj Engleskoj

Tijekom srednjega i ranoga novog vijeka prisutnost Hrvata (ponajprije trgovaca i pomoraca) u južnoj Engleskoj bila je vrlo učestala, o čemu svjedoče mnogobrojna arhivska vrela. Potkraj 15. stoljeća u lučkom gradu Southamptonu djelovala je i bratovština hrvatskih pomoraca, a njezina se grobnica danas nalazi u gradiću North Stoneham. O prisutnosti Hrvata u Londonu i Southampetu te ponajprije o bratovštinji i grobnici hrvatskih mornara za Hrvatsku reviju prilog je pripremila Lovorka Čoralić iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu.

Znanstvenici, pomorci, hodočasnici i trgovci

Hrvatsko-engleske povijesne veze događajima su plodonosne i datiraju još od razdoblja ranoga srednjeg vijeka. Tijek tih komunikacija, prožimanja i međusobnih uzdarivanja, potrebno je objasniti i predstaviti u nešto opsežnijem uvodu kako bi središnja problematika ovoga tek-

sta – bratovština hrvatskih pomoraca i njihova grobnica u Southamptonu (danasa smještena u mjestu North Stoneham) – bila stavljena u odgovarajući povjesni kontekst.

Prve doticaje između britanskoga otoka i hrvatskoga prostora prenosili su i širili srednjovjekovni putnici – hodočasnici i trgovci. Zarana se bilježe i različite kulturne, znanstvene i crkvene veze, uspostavljane posredstvom znamenitih osoba. Tako je, primjerice, »pionir hrvatske i europske znanosti« – Istranin Herman Dalmatin (oko 1110–1154) – niz godina priateljevao s Englezom Robertom iz Kettona, s kojim je proputovao zemlje sjevernoga Sredozemlja i ostvario plodonosnu znanstvenu i prevodilačku suradnju. Potkraj XII. stoljeća (oko 1192. godine) vjerojatno se zbilo putovanje kralja Rikarda I. Lavljeg Srca kroz Dalmaciju. Ondje je – prema pisanku kroničara i putopisaca – doživio brodom te se sklonio u jedan grad (prepostavlja se u Zadar ili u Dubrovnik). Osamdesetih godina XIV. stoljeća u Splitu je boravio Gvalterije – učenik vjerskoga reformatora Johna Wycliffe – te svojim propovijedima poticao otpor puka protiv vlasti i crkve.

U XV. stoljeću raste broj pomoraca s istočnoga Jadrana spomenutih u southamptonskim carinskim knjigama. Godine 1436. spominje se Zadranin Lucijan (*Lucyen de Jarre*), a 1458. zabilježen je na više mletačkih galija niz pomoraca zavičajem s istočnoga Jadrana: Kotorani Andrija, Ivan, Nikola, Pavao i Rado; Zagrepčani Andrija, Juraj i Toma; Mihovil i Stjepan iz Šibenika; Petar Splićanin; Juraj i Marko iz Dubrovnika; Petar s Lopuda i drugi. Godine 1463. na galiji Lodovica Gradeniga zabilježeni su Juraj i Ivan iz Kotora, a na brodu Domenica Trevisana Bračanin Jakov, Šibenčanin Pavao, Juraj iz Dubrovnika i Alegreto iz Budve. Galija Marca Trevisana se 1471. godine kraće vrijeme zadržala u Southamptonu, a na njoj su bila petorica pomoraca iz Bara (Juraj, Nikola, Petar, Rado i Stjepan), četvorica iz Kotora (Božidar, Mihovil, Nikola i Rado) te dva skadarska mornara. Posebno je vrijedan popis članova posada na mletačkim galijama iz 1504. i 1505. godine, prema kojem je vidljivo da su velik dio posade galija činili Dalmatinici i Bokelji.

Flandrijske galije

Tijekom idućih stoljeća putovanja i boravak Hrvata u engleskim gradovima bit će sve učestaliji i događanjima raznovrsniji. Prva intenzivnija etapa hrvatsko-engleskih odnosa i poglavito prisutnosti Hrvata u tamošnjim gradovima vezuje se uz njihovu službu u mletačkoj trgovackoj mornarici. Poznato je da su već od početka XIII. stoljeća konvoji mletačkih trgovackih brodova – zvanih flandrijske galije (*galere di Fiandra*) – bili vodeći posrednici u trgovackoj razmjeni između istočne i zapadne Europe. Konvoji, sastavljeni od više velikih galija, polazili su iz Mletaka na zapad natovareni istočnjačkim začinima, grčkim vinima, luksuznom robom i mletačkim tkanina-

ma. Sa zapada su uvozili flandrijsku manufakturnu robu i englesku vunu potrebnu za razvijenu mletačku tkalačku industriju. Na plovidbu su polazili početkom mjeseca ožujka. Plovili su duž jadranske obale prema Grčkoj. Na Krfu, Kreti i Zakintu tovarili su slatka grčka vina i suho grožđe, a odatle su skretali na zapad prema Siciliji i pristajali u Messini i Palermu. Put je dalje tekao prema luci Aigues Mortes u Provansi i prema Balearskom otočju, gdje su se radi obnove zaliha hrane i vode zaustavljali na Palma de Mallorci ili Ibizi. Kroz Gibraltar su dospjevali u Atlantik te u luci Cadiz obavljali pripreme za posljednji i najopasniji dio putovanja. Ruta je dalje tekla pokraj rta sv. Vincenta u Portugalu, uz pristajanje u Lisabonu te prolaz rta Finisterre na sjeverozapadnom dijelu španjolske obale. U La Mancheu se flota razdvajala: veći dio (redovito s kapetanovom galijom) plovio je u flandrijske luke (Antwerpen, Amsterdam, Brugge), a ostatak u južnoengleske gradove (poglavitno u Southampton). Putovanja su trajala više mjeseci, a »engleski« dio flote ostajao je u tamošnjim lukama i do dvadesetak dana. U početnoj povijesti plovidbe flandrijskih galija u engleske luke najčešće mjesto konačnog pristajanja brodova bio je London. Ploveći uz ušće Temze, brodovi su pristajali nedaleko od Towera, gdje se – nazvano prema mletačkome brodovlju – nalazio *Galley Key*. Od pristaništa su vodile ulice u trgovačke četvrti grada, ponajprije u *Lombard Street*, u kojoj su živjeli i poslovali trgovci i novčari iz sredozemnih gradova. Poslovne aktivnosti stranaca često je ometalo lokalno žiteljstvo, ponajprije domaći trgovci, koji su željeli spriječiti premoćno suparništvo poslovnih ljudi s mletačkim galijama. Nakon teških izgreda 1456. i 1457. godine – kada su napadnuti talijanski trgovci u Lombardijskoj ulici – mletačka je vlada odlučila premjestiti središte trgovačke djelatnosti u Southampton, koji je i do tada bio korišten kao usputna luka, ali i kao završna točka putovanja engleskoga dijela konvoja. Stoga od druge polovice XV. stoljeća Southampton postaje vodeća luka stranih (ponajprije talijanskih) trgovaca u Engleskoj. Takav položaj imat će Southampton cijelo jedno stoljeće, da bi od sredine XVI. stoljeća primat bio ponovno vraćen Londonu.

Trgovačko središte Southampton

Iz Southamptona su trgovci poduzimali putovanja rijekama ili kopnenim putovima do Winchestera, Londona i drugih južnoengleskih trgovačkih gradova. Tijekom boravka galije u luci kapetani su ostajali na brodovima, a mornari i veslači tražili smještaj u privatnim kućama u



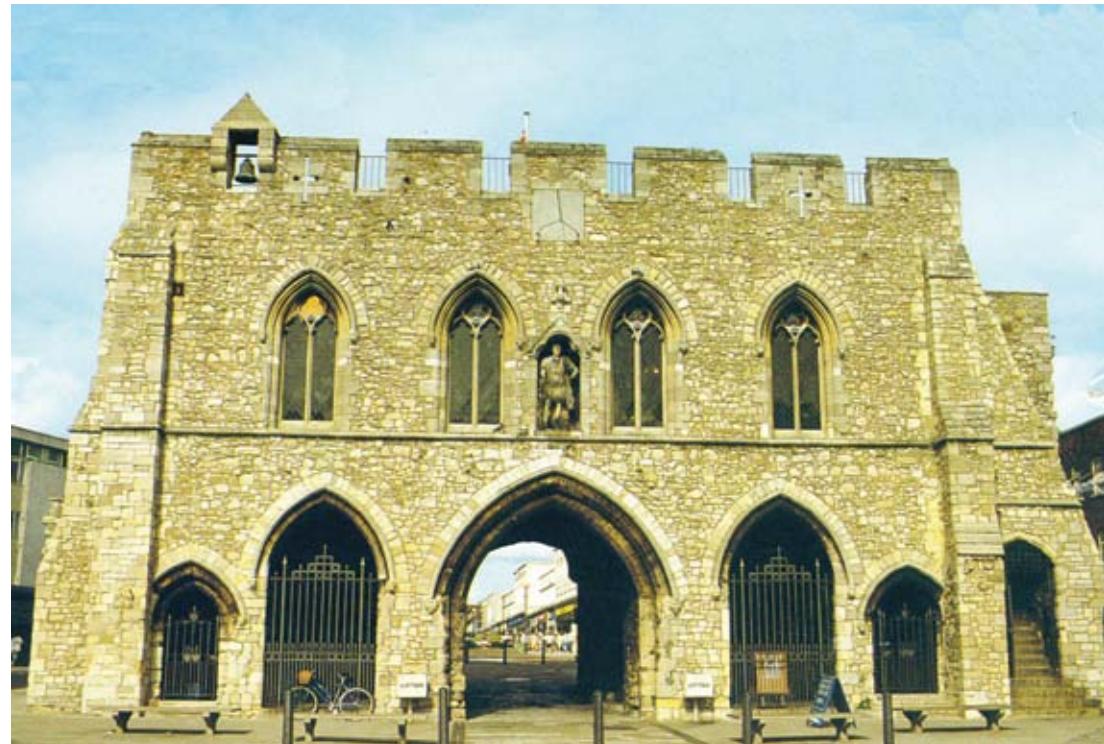
gradu. Takav je propis odredila gradska uprava nastojeći nadzirati boravak i ponašanje stranih pomoraca. Gradska uprava donosila je niz drugih propisa kojima se određivao položaj stranca, ograničavala njihova trgovina te propisivali carinski nameti na uvezenu i izvezenu robu. Popisi članova posada flandrijskih galija koji su plaćali lokalne namete na robu važan su izvor za poznavanje narodnosne strukture posada mletačkih galija te nepobitno svjedočanstvo o velikom broju pomoraca s istočnojadranske obale.

Jedan od prvih hrvatskih pomoraca koji se u izvorima spominje u Southampetu je Blaž Zadranin (*Blasius de Jar*), član posade galije mletačkoga plemića Pietra Balbijia 1396. godine. Blaž je tada u svoje ime i u ime još 25 sudrugov-a s galije prijavio carinskim službenicima raznu robu (začini, ulje, staklo, sapun, platno, svila, suho grožđe, šljive, vosak i dr.) u vrijednosti većoj od 500 funti, odnosno oko 3000 mletačkih dukata.

Pomorci su tijekom boravka u luci provodili vrijeme na različite načine. Neki su malim brodićima s galije plovili rijekom Itchen do Winchestera te na tamošnjem sajmu prodavali vlastitu i kupovali englesku robu. U tim su ih pokušajima nerijetko sprječavali drumski razbojnici (u predoru 1499. godine ubijena su dva pomorca koja su trgovala u selima južne Engleske). Neki su se mornari koristili višednevnim zadržavanjem galija za posjet hodočasničkim svetištim u Canterburyju. Nevoljko gledajući na takva izbjivanja svojih pomoraca, mletačka je vlast još 1398. zabranila odlazak u hodočašća tijekom boravka galija u engleskim lukama. Poneki član posade bavio se u Southampetu manjim obrtnim djelatnostima. Tako su 1484. godine gradske vlasti – potaknute tužbom udrugе (ceha) tamošnjih krojača – zabranile Zadraninu Ivanu, Baraninu Nikoli i Mihovilu iz Dubrovnika da izradbom odjeće konkuriraju tamošnjim obrtnicima te im



Luka Southampton danas



Jedna od malobrojnih srednjovjekovnih vizura u Southamptonu

je naređeno da izrađuju samo tkanine potrebne za posade galija. Naposljetku, dobar dio vremena mornari su provodili u southamptonskim krčmama, gdje je nerijetko dolazilo do sukoba s lokalnim pučanstvom.

Primat Dubrovčana

Cvat southamptonske luke trajao je do sredine XVI. stoljeća. Poslije, kada se razvija i osamostaljuje engleska trgovačka flota, a kralj Henrik VIII. donosi odredbe o ograničavanju izvoza engleske vune (zbog narastajućih potreba sve snažnije domaće tekstilne industrije), središte trgovacko-novčarskog poslovanja ponovno se vraća u London. Mijenaju se i plovidbeni pravci te gradovi Winchester i Southampton sve više ostaju izvan dohvata stranih brodova. Istodobno mletački primat u trgovackoj razmjeni s Engleskom preuzima Dubrovnik, čiji poduzetnici već potkraj XV. i posebno početkom XVI. stoljeća imaju u londonskom poslovnom životu zapaženu ulogu. Dubrovčani u Englesku izvoze vina (grčka, španjolska), sapun, vosak, začine, sagove, suho grožđe i manje količine egzotičnih proizvoda iz afričkih luka, a izvoze (u zemlje Osmanskoga Carstva i na Balkan) gotove domaće tekstilne proizvode, što je posebno odgovaralo engleskoj vanjskotrgovačkoj politici, koja je nastojala iskoristiti jak zamah domaće tekstilne industrije. Važno svjedočanstvo o dubrovačkom proboru na londonsko tržište zabilježeno je 1512. godine, kada trgovci Nikola Sorkočević i

Federik Menčetić stječu od kralja Henrika VIII. dozvolu za izvoz oko 150.000 metara vunene tkanine, s time da isporučenu robu plate u roku od tri godine. Istodobno djeluju u Londonu dvije dubrovačke trgovacke kuće koje se bave uvozno-izvoznim poslovima te čine nemale smetnje dotada neprijepornom mletačkom monopolu. Tada se najuspješnijim dubrovačkim trgovackim obiteljima djelatnima u Londonu smatraju rodovi Brailović, Bunić, Gradić, Gučetić, Gundulić, Menčetić, Restić i Sorkočević. U Londonu Dubrovčani obitavaju u uskom prostoru omeđenom Ulicom Temze, Towerom i Lombardijskom ulicom. Riječ je o četvrti naseljenoj trgovcima iz Sredozemlja i poznatoj po prostranim kućama i velikim vrtovima. Neki Dubrovčani ostajali su u gradu na Temzi veći dio života, a nakon smrti pokopani su u tamošnjim crkvama. Tako je u crkvi sv. Olafa u Hart Streetu u londonskom Cityju pokopan Matija Bobaljević, a nadgrobni je natpis postavio 1567. godine Nikola Gučetić (*Mattheo Babilio Nobili Ragusino, pietate ac probitate insigni, immaturaque morte vita defuncto. Anno aetatis suaee 27, Domini vero 1567, mense Iunio*). Drugi natpis u crkvi sv. Andrije u Leadenhallu u Cityju glasi: *Nicholai de Nale Ragusini, caro in hoc tumulo repulverescit, spiritus ad coelum reversus reassumptionem carnis expectat. Obiit die 1 Ianuar 1566, a nativitate vixit annos 50, menses 7, dies 29. Augustinus amantissimo fratri moerens ponere curavit.*

Zlatno doba dubrovačke trgovine s Engleskom potrajat će do sredine XVI. stoljeća i pripada vremenu vladavine kralja Henrika VIII. (1509–1547), koji je iznimno poticao englesku

privrednu razmjenu s Dubrovačkom Republikom. Trajni spomen dubrovačke nazočnosti u engleskim lukama zabilježen je u nazivu za velike jedrenjake (karake), što su ih Englezi upravo prema Dubrovniku (*Arragouse, Aragouse, Aragusa*) prozvali *argosyi*, koje upravo pod tim imenom spominje i William Shakespeare u djelima *Ukroćena goropadnica* i *Mletački trgovac*.

»Mletačka veza« – okolnosti dolaska hrvatskih pomoraca u Southampton

U ovom prilogu posebno nas zanimaju podrijetlo, nastanak i obilježja hrvatske bratovštine u Southamptonu. Neprijeporno je – kako se može vidjeti iz prethodne cjeline – da je Southampton bio tijekom više od jednoga stoljeća važna ili (neko vrijeme) vodeća luka za pristajanje mletačkih trgovačkih brodova u južnoj Engleskoj. Isto tako, neprijeporno je da su velik dio brodskih posada činili pomorci zavičajem od dalmatinskog sjevera do Boke. Većina je njih prije isplavljanja na »flandrijskim galijama« neko vrijeme stanovala u Mlecima i bavila se različitim, pretežno pomorskim i obrtničkim poslovima (drvodjelsko-tesarski obrti u mletačkome arsenalu). Ondje su – u srcu mletačkog predjela Castello – useljenici zavičajem sa šireg poteza istočnoga Jadrana osnovali 1451. godine svoju bratovštinu sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*). Najveći broj članova činili su pomorci u službi mletačke mornarice, ponajviše s područja Boke kotorske te iz dalmatinskih gradova Zadra, Šibenika, Splita i s otoka Brača i Hvara. Izravno svjedočanstvo o uključenosti pomoraca djelatnih u mletačkoj službi u tamošnju bratovštinu sv. Jurja i Tripuna sadržano je u njihovim oporukama, često pisanim upravo uoči odlaska na dugotrajno i neizvjesno putovanje na zapad. U razdoblju od sredine XV. do kraja šezdesetih godina XVI. stoljeća sačuvan je niz oporuka u kojima osobe – izravno ili neizravno (supruge pomoraca) povezane s mletačkom trgovačkom flotom – spominju svoje članstvo ili vezu sa *Scuola degli Schiavoni*. Upravo zbog brojnih pomoraca koji su odlazili na dugotrajna, višemjesečna putovanja izvan matične luke, doneseno je u statutu (*Mariegola*) bratovštine iz 1455. godine nekoliko odredbi. Tako u članku 44 stoji da ako se neki član udruge razboli izvan Mletačka, tada se njegov subrat mora za njega brinuti, nabavljati lijekove i plaćati liječničku skrb. Ako bolesnik premine, bratim se mora pobrinuti za njegov pokop. Na povratku u Mletke podnosi upravi bratovštine troškovnik koji je imao tijekom skrbi za preminulog bratima, te mu se svi troškovi nadoknađuju iz zajedničke blagajne. U

svezi sa čestim putovanjima pomoraca – članova bratovštine – donesena je i odredba (članak 45) da se svi bratimi koji se nalaze u Mlecima moraju redovito moliti za svu svoju braću koja su *foutra de Venexia in mar et in merchadantia*, kako bi ih Bog doveo u sigurne luke i spasio od gusara i razbojnika te na kraju sretno vratio domu. Slične odredbe, iako ponešto drugačije u svezi s pokopom bratima preminulih izvan matičnoga grada, sadržane su i u statutima pomorskih bratovština bokeljskih i dalmatinskih gradova Kotora, Splita i Zadra. Takvi nam podaci, poglavito kada je riječ o bratovštini sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, pokazuju kako je briga za posmrtnе ostatke po-kojnih bratima preminulih izvan matične luke bila uobičajena praksa u nizu karitativnih dužnosti udruge. Natpis na grobnici hrvatskih pomoraca u mjestu North Stoneham (udaljenog od Southamptona oko šest kilometara), o kojem će biti još riječi u ovome tekstu, podosta podsjeća na najčešće korišten naziv za udrugu istočno-jadranskih pomoraca u Mlecima (*Scuola degli Schiavoni*). Kako je – s obzirom na hrvatske bratovštine u nekim drugim talijanskim gradovima (Fermo, Recanati, Ancona) – mletačka udruga bila daleko najbrojnija, može se prepostaviti vrlo bliska veza između Southamptona, northstenehamskoga natpisa i bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Mlecima. Dokaz tomu je i činjenica da su u to vrijeme (XV. stoljeće) pomorci s hrvatskog uzmora dospjevali u južnoengleske luke gotovo isključivo kao pomorci u službi mletačkih galija.

Svjedočanstvo prisutnosti – grobnica hrvatskih pomoraca u North Stonehamu

Jedno od važnih svjedočanstava nazočnosti hrvatskih pomoraca u srednjovjekovnoj Engleskoj sačuvano je u spomenutom mjestu North Stoneham. U tamošnjoj (sada anglikanskoj) crkvici sv. Nikole nalazi se nadgrobna ploča od crnog mramora (duga oko 2 m, široka 1,25 m). Na rubu, okružen crtama, sačuvan je natpis pisani latinskim i talijanskim jezikom: ANNO DO-



Crkva sv. Nikole u North Stonehamu, u kojoj se danas nalazi grobnica hrvatskih mornara, trobrodna je građevina s tornjem na zapadnome dijelu. Pregrađena je između 1590. i 1610. godine u stilu zakašnjele gotike, ali je zadржala i elemente prvotne gradnje. U vrijeme pregradnje donesen je i ugrađen na zapadni zid prozor iz neke veće crkve (iz XIII. stoljeća). Crkva je pregrađena 1826. godine, a u Drugom svjetskom ratu oštećena je u bombardiranjima.

◀
Župna crkva sv. Nikole u North Stonehamu, u kojoj se danas nalazi grobnica hrvatskih pomoraca.



▲ Grobnica hrvatskih pomoraca u North Stonehamu

Hrvatskim pomorcima sahranjenim u North Stonehamu posvetio je jednu svoju pjesmu (*Grob hrvatskih mornara*) književnik Drago Štambuk (zbirka *Croatiam aeternam*, Zagreb, 1991).
Donosimo neke njezine dijelove:

*... Sua fata, tua fata,
zahuknuta zrcalnice.
Sepultura*

*de la Schola. Na menzu
englesku pristupate,
sjenoviti veslači,
bestežinskim stopalima
ljubeći zavjetno
skrašenu pticu.*

MINI M.CCCC.LXXXI. SEPVLTVRA DE LA SCHOLA DE SCLAVONI. U četiri kuta ploče nalaze se simboli četiri evanđelista: anđeo sv. Mateja (gornji desni kut), krilati vol sv. Luke (donji desni kut), orao sv. Ivana (gornji lijevi kut) i lav sv. Marka (donji lijevi kut). Središnji ornament je izrađen u obliku štita sa simbolom dvoglavog orla i sa cvjetnom dekoracijom uokolo štita. Činjenica da se nadgrobna ploča bratovštine danas nalazi u prilično izoliranom selu North Stoneham – nekada mjestu na važnom trgovackom putu od Southamptona prema Winchesteru – još je od XIX. stoljeća pobudila zanimanje lokalnih proučavatelja povijesne baštine. U engleskoj su se literaturi njome prvi ozbiljnije pozabavili članovi hampshirskog i londonskog društva za proučavanje i zaštitu starina (*Hampshire Field Club, Society of Antiquaries of London*). Tako su George William Minns i George William Kitchin (dekan Winchestera i predsjednik *Society of Antiquaries*) u svojim raspravama, isprva izloženim na godišnjim sastancima njihovih društava, dali podroban opis izgleda i tadašnjega stanja nadgrobne ploče te pokušali razjasniti razloge njezina postavljanja u North Stonehamu. Važnost je tih rasprava u tome što su upozorile na postojanje hrvatske grobnice i potaknule kasnija istraživanja, iako je Kitchin polazio od pogrešne pretpostavke da se ploča oduvijek nalazila u North Stonehamu. Naime, Kitchin je smatrao da su zbog negostoljubivosti i nesnošljivosti građana Southamptona prema strancima (takvo ponašanje svojih sunarodnjaka winchesterski dekan žestoko je osuđivao) članovi bratovštine grobnicu podigli u North Stonehamu, koji se tada ionako nalazio na važnom prometnom putu prema Winchesteru. Obojica autora ispravno su povezala brojnu nazočnost hrvatskih pomoraca s mletačkim galija u Southamptonu tijekom XV. stoljeća i vrijeme nastanka njihove grobnice. Jednako tako, upućivanje na postojanje bratovštine istočnojadranskih useljenika u Mlecima – na koje upozoravaju obojica autora – također je ispravan trag koji upućuje na vjerojatno podrijetlo pomoraca koji su podigli grobnicu. Preuzimajući navode G. W. Minnsa i drugih povjesnika s kraja XIX. i na početku XX. stoljeća, mnogi drugi proučavatelji prošlosti toga kraja upozoravali su i u svojim djelima spominjali nadgrobni natpis u North Stonehamu, sve više ga povezujući s djelovanjem nekoć primjetne kolonije dalmatinskih i bokeljskih pomoraca i trgovaca u Southamptonu.

Na osnovi historiografskih uradaka, ponajprije onih engleskoga podrijetla, moguće je rekonstruirati nekoliko ključnih događaja koji se odnose na povijest nadgrobног natpisa u North Stonehamu. Gotovo je sigurno da se ploča isprava nalazila u Southamptonu u kapelici sv. Nikole, smještenoj neposredno uz crkvu sv. Marije

izvan srednjovjekovnih gradskih zidina. Crkva sv. Marije bila je najstarija gradska crkva, podignuta u ranom srednjem vijeku na mjestu saksanskoga grada Hamwica. Zadržala je važnost i u kasnom srednjem vijeku te bila glavna gradska zborna crkva. Bila je ujedno i najveća grobišna crkva u gradu, a poznato je da su u nju zalazili trgovci i pomorci s mletačkih galija. Sredinom XVI. stoljeća crkva i kapelica su porušene, a veći dio umjetnina i građevnog materijala prenesen je u druge crkve ili upotrijebljen za javne radove. Vjerojatno je tada nadgrobna ploča bratovštine premještena u crkvu sv. Nikole u North Stonehamu – najbližem mjestu u kojem se nalazila crkva s istim titularom – zaštitnikom pomoraca. Isprva je ploča smještena u sjeverni dio crkvene lade, a zatim je premještena na mjesto ispred glavnog oltara. Godine 1893. na poticaj i uz troškove hampshirskoga Field Cluba te ljubaznošću rektora crkve Edwarda Kenworthyja Browna, kameni pod koji je prekrivao ploču preuređen je te je postala dostupna svim posjetiteljima. Danas je tek djelomično prekrivena sagovima i klupama, ali je – bez većih poteškoća – lako dostupna za razgledavanje. Osim nadgrobne ploče, iz southamptonske crkve sv. Marije nisu u North Stoneham premješteni drugi predmeti koji su pripadali bratovštini (primjerice oltar i olтарne slike) pa je ploča danas jedini svjedok postojanja udruge hrvatskih pomoraca u južnoj Engleskoj.

Pitanje koje se postavlja odnosi se i na stvarnu namjenu nadgrobne ploče. Manje je vjerojatna mogućnost da je ploča podignuta samo za jednoga pokojnog člana bratovštine ili za manju skupinu pomoraca koji su – iz nepoznatih razloga (bolest, nesreća na moru, razbojstvo) – preminuli u isto vrijeme. Vjerojatnije je ipak riječ o grobničkoj koju su u Southamptonu podigli hrvatski članovi posada mletačkih galija kako bi – zadesi li nekog subrata smrt – bio pokopan dostoјno i u skladu sa statutarnim odredbama udruge. Prijenos posmrtnih ostataka u matičnu luku bio je neizvediv. Stoga je brojna i imućno zasigurno dobrostojeća hrvatska kolonija u gradovima južne Engleske željela – poput ostalih skupina prisutnih u engleskim gradovima – trajno osigurati svoje grobišno mjesto. Odabrana je prikladna, pomorcima s mletačkoga područja dobro poznata crkva sv. Marije. Okolnostima je pogodovala i činjenica da je titular tamošnje kapelice (sv. Nikola) također potpuno odgovarao potrebama hrvatskih pomoraca. Na osnovi prethodnoga može se smatrati da *Schola de Sclavoni* u Southamptonu vjerojatno nikada nije djelovala kao potpuno samostalna bratimska udruga sa svim pripadajućim obilježjima (statut, sjedište u crkvi, upravna tijela, godišnje skupštine, vodenje bratimskih knjiga i slično). Za tako nešto je broj ondje prisutnih pomoraca i trgovaca s istočnoga Jadrana ipak bio preveliki, a ujedno

je bila riječ i o njihovoj tek privremenoj nazočnosti. Stoga je grobišno mjesto u kapelici sv. Nikole vjerojatnije pripadalo matičnoj mletačkoj bratovštini useljenika s istočne obale Jadrana, koji su tako obilježili svoju nazočnost daleko od svojih matičnih krajeva. Na osnovi navedenoga možemo smatrati da su pomorci iz Dalmacije i Boke u Southamptonu bili udruženi u svojevrsnu podružnicu svoje mnogo poznatije i štovanje bratimske udruge u Mlecima. Bez obzira na tu mogućnost (nepostojanje čvrsto organizirane bratovštine), činjenica je da su u tamošnjoj crkvi posjedovali vlastitu grobnicu te da se – iako ne u pravom smislu riječi – može govoriti o djelovanju (makar i kratkotrajnom i institucionalno nepotpunom) njihove bratovštine na engleskoj jugi.

Sporno pitanje na koje se malo tko od spomenutih istraživača podrobnije osvrće – odnosi se na grb urezan u štitu. Dvoglavi orao znak je austrijskih vladara i Svetoga Rimskoga Carstva i teško ga je u prvi tren dovesti u vezu s useljenicima u glavnome gradu Republike Svetoga Marka. Ipak, potrebno je uzeti u obzir vrijeme iz kojega potječe natpis (1491. godina) i uklopiti ga u šira onodobna povjesna zbivanja na hrvatskom prostoru. Upravo tijekom druge polovice XV. stoljeća odvijaju se najučestalija hrvatska prekojadranska iseljavanja, a nemalen dio useljeničkih skupina čine žitelji iz nemletačkih krajeva koji se tada nalaze pod osmanskom vlašću (useljenici iz Slavonije, Like, Krbave, Bosne i dr.). Nemalen broj pristupa bratovštini sv. Jurja i Tripuna, a mnogi se – u potrazi za sigurnjom egzistencijom – upuštaju na opasne plovidbe prema zapadu. Uglavnom je riječ o prvoj useljeničkoj generaciji koja još u cijelosti zadržava svijest o domovinskom podrijetlu pa je moguće da su znamenja (grb) države iz koje potječu – zadržali kao posljednju vezu sa starim krajem. Dvoglavi orao toga vremena heraldički je simbol koji unosi habsburški vladar Maksimilijan I. (1486–1519), koji u Požunskom miru 1491. godine obnavlja nasljedni ugovor sa češkim i hrvatsko-ugarskim kraljem Vladislavom II. Jagelovićem (nasljedni ugovor sklopio je njegov otac Fridrik III. s hrvatsko-ugarskim kraljem Matijom Korvinom 1463. godine). Maksimilijan je modifirao varijantu dinastičkoga grba iz vremena Albrechta II. (1330–1358) i uveo znak dvoglavnog orla kao bazičnog simbola Njemačkoga Carstva. Moguće je stoga da su hrvatski pomorci, koji su se u političkom smislu i dalje osjećali vezani ma za matičnu domovinu, a stjecajem okolnosti se zatekli daleko od zavičaja i druge domovine – Mletaka – u dalekom južnoengleskom gradu željeli izraziti pripadnost zemljama uz koje ih je vezala životna sudbina. Dvoglavim orlom odredili su povezanost s habsburškim vladarima, talijansko-latinskim natpisom upozorili na matič-

nu bratimsku udrugu u Mlecima, a nazivljem (*Schola de Sclavoni*) pružili neoborivo svjedočanstvo kako je riječ o pomorcima sa širega područja istočnojadranske obale.

Utonuće u zaborav

Grobnica hrvatske bratovštine u Southamptonu nije nakon postavljanja korištena tijekom dužega razdoblja. Već početkom idućega stoljeća izrazito se smanjuje mletačka trgovina s Flandrijom i južnoengleskim lukama, a tamošnji gradovi Southampton i Winchester gube dotadašnji značaj. Posade mletačkih galija koje su činili istočnojadranski pomorci ondje su manje prisutne, a oblici hrvatsko-engleskih veza više-struko se mijenjaju. Primat tada preuzimaju dubrovački trgovci i poduzetnici, ali središte njihova djelovanja nije Southampton, već London. Tragovi njihove nazočnosti u Southamptonu se postupno gube, a nakon premještanja nadgrobne ploče u North Stoneham sjećanje na hrvatske pomorce utonulo je u zaborav. Stoga su danas mramorna nadgrobna ploča i drevna, još uvijek ni približno dovoljno istražena arhivska vredna jedini svjedoci nekada žive hrvatske nazočnosti u južnoj Engleskoj. ↩



▲
George William Kitchin
(1827–1912), winchesterski dekan i dekan katedrale u Durhamu, zaljubljenik u starine i jedan od prvih povjesničara koji su zabilježili postojanje grobnice hrvatskih pomoraca u North Stonehamu. Portret je rad njegova prijatelja Lewisa Carrola.

Literatura

- Baras, Frano, »Dioklecijan i Hrvati na Temzi. Srično pojde u Angliju...«, *Večernji list*, 15. rujan, Zagreb, 1996., str. 18.
- Coralić, Lovorka, »Tragom grobnice hrvatske bratovštine u North Stonehamu kraj Southamptona u Engleskoj«, *Croatica christiana periodica*, god. XXI, br. 40, Zagreb, 1997., str. 27–37.
- Filipović, Rudolf, *Englesko-hrvatske književne veze*, Zagreb, 1972.
- Kitchin, George William, »The Burial-place of the Slavonians in North Stoneham Church«, *Archeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity published by Society of Antiquaries of London*, Second Series, vol. IV, London, 1895., str. 131–138.
- Kostić, Veselin, *Dubrovnik i Engleska 1300–1650*, Beograd, 1975.
- Mardešić, Ivo, *Hrvatska – Velika Britanija: povijest kulturnih i književnih odnosa / Croatia – Great Britain: the history of cultural and literary relations* (bilingual ed.), Zagreb, 1995.
- MINNS, George William, »The Slavonian Tombstone at North Stoneham. A Chapter in the History of the ancient Commerce of Southampton«, *Papers and Proceedings of the Hampshire Field Club*, vol. II, part III, for the year 1893, Southampton, 1894., str. 356–364.
- PASSERINI GLAZEL, Marzia, »Sulla pietra tombale di Northstoneham«, *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*, sv. 16, Venezia, 1983., str. 25–29.

Nikica Talan

HRVATSKI »GASTARBAJTERI« U SLUŽBI PORTUGALSKE KRUNE

In memoriam obitelji Pušić (Pusich)

Antun Pušić – prvi hrvatski »gastarabajter« u Portugalu

Pomalo neobična povijest hrvatskoga »gastarabajterstva« u zemlji u kojoj bismo ga možda (s obzirom na trenutačne gospodarske neprilike) ponajmanje očekivali – Portugalu – počinje još potkraj osamnaestog stoljeća, kada u Lisabon igrom slučaja (!?) stiže hrvatski pomorac, pustolov i polihistor Antun Pušić¹ – čovjek čijom će zaslugom najzapadnija europska država, baš kao i njezina najbogatija onodobna kolonija – Brazil, postati utočište mnogim Hrvatima, poglavito onima s područja nekadašnje Dubrovačke Republike.

Antun se rodio 15. prosinca 1760. u Cavatu kao provorođeni sin Jeronima i Marije rođene Bratić. Prema navodima njegove kćeri Antónije,² pohađao je najbolje talijanske škole i sveučilišta stekavši solidno znanje iz povijesti, matematike, filozofije, teologije, prava, medicine, trgovine i poljodjelstva. Govorio je desetak jezika (osim hrvatskim izvrsno je vladao njemačkim, francuskim, engleskim, arapskim, grčkim, talijanskim, latinskim i portugalskim), oduševljavajući suvremenike kako mačevalačkim i plesnim vještini-

nama tako i izvrsnim poznavanjem književnosti, glazbe i likovnih umjetnosti. Nakon očeve smrти naslijedio je priličan imetak, koji je odlučio iskoristiti za brojna putovanja (posjetio je, primjerice, Njemačku, Francusku, Englesku, Španjolsku, Italiju, Tursku, kao i neke druge islamske zemlje). Tijekom boravka u Italiji upoznao je portugalskog veleposlanika u Torinu Rodriga de Sousu Coutinha, na čiji nagovor uskoro putuje u Portugal, gdje sklapa mnoga poznanstva među utjecajnim dvorskim krugovima, a primila ga je i sama kraljica Marija I. Štoviše, mladi je Hrvat toliko osvojio kraljicu da ga je ona zamolila za nekoliko usluga vezanih uz gradnju bazilike Srca Isusova u Lisabonu (zvane Basílica da Estrela). Na uporno nagovaranje novostečenih lisabonskih prijatelja Pušić 1. veljače 1791. stupa u portugalsku Kraljevsku mornaricu (kao poručnik korvete), čime započinje njegova dugogodišnja ne samo časnička nego i politička karijera u službi portugalske krune. Dva mjeseca potom odlazi u Dubrovnik kako bi se oprostio od majke, kojoj povjerava sva obiteljska dobra. Ubrzo nakon povratka u Portugal odlikovan je plemićkim naslovom kraljevskog štitonoša. Godine 1801. postaje kapetan fregate, a 1808. kapetan bojnog broda.

Dvadeset i šestoga kolovoza 1797. Antun se vjenčao s Anom Marijom Isabelom Nunes, kćeri kapetana Manuela Nunesa i dvorske dame Gertrudes Rosa da Costa, a kumovi na vjenčanju bila su dvojica visokih državnih dužnosnika: markiz Marialva (D. Diogo) i markiz Pombal (D. Henrique). Kako je mlađenac rođen u drugoj biskupiji, trebalo je pronaći dvojicu svjedoka koji će utvrditi njegov identitet. Bili su to dubrovački kapetani Baltazar Barić i Petar Đivočić, koji su javno posvjedočili da su rođeni u Pušićevu zavičaju te da su plovili istim rutama kojima je plo-



Antun Pušić

¹ Ovaj članak je zapravo sažetak moje knjige *António Pusich: život i djelo*, HAZU – Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb–Dubrovnik, 2006. Opšteni popis literature vezan uz život i djelo Antuna Pušića, odnosno njegove kćeri Antónije, nalazi se u toj knjizi na str. 256–262.

² V. str. 11. njezina djela *Biografia de António Pusich*, Lallemand Frères, Typ., R. do Tesouro Velho, 6, Lisboa, 1872. Većina citata koji se odnose na život i djelo kako samoga Antuna Pušića tako i njegove kćeri Antónije preuzeta je iz spomenute *Biografije*. Za njih u dalnjem tekstu nećemo navoditi izvor, dok će za sve ostale citate izvor biti naveden.

vio i Pušić (ponajviše između Portugala i Gibraltara), često se susrećući s njime.

Pušić dočekuje sunarodnjake na Zelenortskom otočju

Četiri godine nakon vjenčanja, točnije, 18. ožujka 1801., Pušić postaje prvim (i ujedno posljednjim) »mornaričkim intendantom Zelenortskog otočja«. Zanimljivo je da je to (dotad inače nepostojeće) radno mjesto lukavo diplomatski izmišljeno samo radi njega (kako bi mogao politički »parirati« zelenortskom guverneru, kojemu je, po širokim ovlastima što ih je dobio od Dvora, postao oštار suparnik). Kao intendant, za svoje je boravište odabrao otok São Nicolau, na kojem će se poslije roditi kći mu Antónia. Za taj se otok odlučio zbog njegove zdrave klime.

Tijekom desetogodišnjeg boravka na Zelenortskom otočju, u svojstvu intendantata, Antun je uvelike pridonio razvoju dotad izrazito skromna gospodarstva unapređujući ribolov, ali i sadnju pamuka, laksusova lišaja, indiga i kave primjerice. Zasadio je i neke ondje u to doba nepoznate biljke poput rogača ili akacije, koju je tamošnje stanovništvo ubrzo prozvalo »intendantovim cvjetom«. Na otoku São Nicolau nastali su i prvi Pušičevi (znanstveni) radovi – *Memórias físicas-políticas* (Zemljopisno-politička zapažanja) i *Descrição hidrográfica das ilhas de Cabo-Verde* (Hidrografski opis Zelenortskog otočja).

U to vrijeme na Otočje je stigao i Antunov brat Nikola sa skupinom Dubrovčana prisiljenih napustiti domovinu nakon što su Francuzi (1808) dokinuli Dubrovačku Republiku. U *Zivotopisu Antuna Pušića* Antónia Pusich spominje kako su se mnogi Dubrovčani doselili u Portugal. Dobar dio njih pridružio se njezinu ocu, najprije na Zelenortskom otočju, a poslije i u Brazilu. Prema istraživanjima Nenada Vekarića,³ svi su ti bivši dubrovački građani kršteni u crkvi sv. Nikole u Cavatu, a odlučili su se na iseljavanje jer im, kao iskusnim kapetanima i trgovcima (uglavnom drugorođenim sinovima!), ni Cavtat ni Dubrovnik nisu više mogli jamčiti sigurnu egzistenciju. U portugalskoj se mornarici, međutim, još moglo naći posla za njih, što pokazuje i primjer Antunova najmlađeg brata, već spomenutog Nikole. On se, naime, zaposlio kao kapetan bragantina (u vlasništvu obitelji Pušić!), ploveći na relaciji Cabo Verde–Azori–Kanarsko otočje–Madeira–Lisabon. Po uzoru na svojega starijeg brata, i Nikola se (1. studenog 1813)

oženio Portugalkom (Gertrudes Maria Ferrão), trajno se nastanivši u Lisabonu.

Zanimljivo je da je jedan od današnjih potomaka tih Dubrovčana (odnosno Cavtačana) što su se početkom devetnaestog stoljeća trajno nastanili u Portugalu – prof. Eduardo R. Arantes e Oliveira – izradio i njihovo rodoslovno stablo, posebno među njima izdvojivši dvojicu najistaknutijih: Frana Romana⁴ i Balda Radića.⁵ Primtom svakako valja napomenuti da je u Portugalu potkraj osamnaestog i početkom devetnaestog stoljeća bilo i ljudi iz drugih hrvatskih krajeva, izvan područja Dubrovačke Republike. Tako je, primjerice, u tzv. talijanskoj crkvi Gospe Loretiske⁶ (smještenoj u lisabonskoj povjesnoj četvrti Chiado) godine 1793. kršteno dijete Hrvata Antuna Cirkovića, rodom s otoka Visa, a kumovi su bili trojica Hrvata: Natal Boterić, Paolo Luis Žrnović i Petar Živović.

Među svim navedenim portugalskim Hrvatima svojim se životom i radom ipak izdvaja Antun Pušić, koji svoje iseljene sunarodnjake dočekuje ne samo na Zelenortskom otočju nego i u Brazilu, gdje boravi punih sedam godina: od 1811. do 1818. Budući da je mjesto intendantata u međuvremenu ukinuto, Pušić se 1810. vraća u Lisbon, odakle se naskoro upućuje u tadašnju portugalsku prijestolnicu Rio de Janeiro, kamo stiže 11. lipnja 1811.

Pušić – guverner Zelenortskog otočja

Šest godina poslije bivšem intendantu Zelenortskog otočja stiže zamamna ponuda bečkoga dvora, koji mu nudi visoku časničku službu u austrijskoj mornarici, kao i laskavu titulu grofa, no Pušić se, na uporno nagovaranje portugalskoga kralja Ivana VI., ipak odlučuje za ostank u službi luzitanskog imperija. Štoviše, taj isti kralj ga odmah potom (28. srpnja 1817) iznova imenuje »glavnim mornaričkim intendantom Zelenortskog otočja« (istodobno ga unaprijedivši u zapovjednika mornaričke divizije), a ni punu godinu dana poslije (6. veljače 1818) imenovan je guvernerom spomenutog otočja. Vrhunac svoje časničke karijere dosegnut će 1819., kada ga Ivan VI. (ukazom od 13. svibnja) imenuje admiralom portugalske Kraljevske mornarice.

Na Zelenortsko otočje, točnije na otok São Tiago, Pušić stiže 14. prosinca 1818. Sa sobom je, kao službenu pratnju, doveo i dva mlađa sina,

Pomalo neobična povijest hrvatskoga »gastarbeiterstva« u Portugalu počinje još potkraj osamnaestog stoljeća, kada u Lisbon igrom slučaja (?) stiže hrvatski pomorac, pustolov i polihistor Antun Pušić – čovjek čijom će zaslugom najzapadnja europska država, baš kao i njezina najbogatija onodobna kolonija – Brazil, postati utočište mnogim Hrvatima, poglavito onima s područja nekadašnje Dubrovačke Republike.

⁴ Bio je broker na lisabonskoj burzi.

⁵ Umro je u Napulju. Imao je sedam sinova i pet kćeri. Jedan od sinova, Francisco Gavazzo Radich (+1877), odselio se u Recife (Brazil). Unuk Baltasar Radich (*1831), sin Joséov, bio je novinar, kao i praunuk Raul Baltasarov Radich (*1871) iz Lisabona, koji se istaknuo kao sjajan novinar u Portugalu i Brazilu.

⁶ U toj se crkvi i danas služe mise na talijanskom jeziku za pripadnike talijanske zajednice u Lisabonu.

³ V. u: Arantes e Oliveira, Eduardo R.: »António Pusich, chefe de esquadra da Armada Real e governador de Cabo Verde« (rukopis predavanja održanog 12. listopada 2004. u Mornaričkoj akademiji u Lisabonu).



Portugalski kralj Ivan VI.



mornarička časnika, koji će mu služiti kao počnici: Jerónima Antónia i Pedra Antónia. Treći Pušićev sin, João António, ostao je u Rio de Janeiro, gdje je (iako tek dvadesetogodišnjak) još od 3. ožujka 1818. bio sveučilišni profesor matematike na Kraljevskoj mornaričkoj akademiji, a od 17. lipnja iste godine i kapetan Kraljevske inženjerijske postrojbe.

Prema zapisima Antónije Pusich, odmah nakon dolaska na Cabo Verde novi se guverner morao suočiti s naoko gotovo nesavladivim poteškoćama: stalnim gusarskim prijetnjama, ignoriranjem lokalne vlasti (poglavito od strane Engleza i Amerikanaca), nedostatkom vojne discipline, nedovoljnom opremljenosti vojske te izrazitom neučinkovitošću državne uprave, zbog čega se odmah dao na posao. Doskora je uspio posve preobraziti poražavajuće stanje na arhipelagu. Ne samo da je stekao naklonost vojske (koja je dotad više bila »nalik kakvoj šumskoj bandi«) nego i običnoga puka, i to prije svega zahvaljujući gospodarskim reformama koje je uporno provodio. Dio neobrađenoga državnog zemljišta dodijelio je, naime, najsiromašnijima, na svim je otocima utemeljio poljodjelske zadruge, poticao je uzgoj vinove loze, kave, pamuka, duhana i drugih kultura, a uvelike je ulagao i u ribarstvo, kao i u eksploataciju rudnog bogatstva. Zbog svega toga nije trebalo dugo čekati da izazove otpor među dotad povlaštenim vladajućim slojem.

U *Zivotopisu Antuna Pušića* čitamo kako je Pušićeva (politička) oporba bila sastavljena od nekolicine ljudi koji su »Pušića cijenili kao čovjeka, ali su ga mrzili kao guvernera«. Uglavnom su to bile osobe koje su uživale stanovite povlastice tijekom dugotrajnog mandata Pušićeva prethodnika Antónia Coutinha de Lencastrea, a koje je Pušić naprosto prisilio da strogo poštuj-

ju zakon. Njihove spletke i ogovaranja na Dvoru natjerale su Pušića da već dvije godine nakon dolaska na Otoče zatraži da ga kralj razriješi guvernerske službe, i to unatoč činjenici da su ga »narodi Zelenortskog otočja nazivali ocem, ne prestano tražeći da im se vrati, šaljući molbe i peticije svim mogućim vladama, od trenutka kada je prestao biti guverner Otočja pa sve do kraja njegova života«. Kralj je dugo oklijevao, no na kraju je ipak udovoljio molbi guvernera-Hrvata, koji se potom, zajedno s obitelji, u rujnu 1821. vraća u Lisabon.

Pušićeve posljednje – lisabonske godine

U Lisabonu dotadašnjega zelenortskoga guvernera dočekuje nova »revolucionarna« vlast⁷ čiji će crveni teror doskora osjetiti i na vlastitoj koži, počevši od sustavna pljačkanja svekolike osobne imovine (zbog čega se morao osloniti na prihode koji su potjecali od njegove tada već prilično prorijeđene trgovačke flote). No najveći udarac glasovitome Dubrovčaninu (od kojega se više nikada neće oporaviti ni on sam ni njegova žena) bila je smrt njegovih dvaju sinova – Joāoa Antónia i Pedra Antónia. Sveučilišni profesor matematike – Joāo António nije, naime, uspio dobiti namještenje u Lisabonu, nego je poslan za guvernera u Benguelu (danas u sastavu Angole). Pedro António, koji se nikada nije pomirio sa zvanjem brodskoga kapetana, odlučio je poći s bratom u Afriku kao njegov (danas bismo rekli) osobni tajnik. Novi se guverner uputio u Benguelu u veljači 1823., povevši sa sobom braću, ženu (Mariju Carlotu Ward) i dvoje djece (sinu i kćer). Nedugo zatim u Lisabon je stigla vijest o smrti dvojice braće i Joāove kćeri. Pedro je umro kao žrtva žute groznice, a Joāoa su otrovali domorodački pobunjenici.

Ne manji udarac za njihova oca Antuna bila su i dva događaja s dalekosežnim političkim posljedicama za cijelokupnu kasniju portugalsku povijest – proglašenje brazilske neovisnosti (7. rujna 1822) i iznenadna smrt kralja Ivana VI. (10. ožujka 1826): »Odcjepljenje Brazila duboko je potreslo mog oca. Tom prigodom posjetio je kralja, a kad se vratio kući na licu mu se mogla razabrati snažna duševna bol. Iako je otac bio uvijek veoma pažljiv prema obitelji, nitko od nas

⁷ Nedugo prije toga u Portugalu je, naime, izbila revolucija koja će naskoro prerasti u dugotrajni i iscrpljujući građanski rat (posljednji u portugalskoj povijesti). Nakon smrti Ivana VI. (1826) zavladalo je, naime, osmogodišnje razdoblje stravičnih borbi za prijestolje. Bore se tzv. apsolutisti ili migelisti (miguelistas), tj. pristaše kraljeva mlađeg sina Miguela i liberalni konstitucionalisti – pristaše maloljetne kraljice Done Marije II. (kćeri starijeg Ivanova sina Pedra). Borba je okončana pobjedom potonjih.

nije se usudio pitati ga za posjet Dvoru. Upućena u očevu tajnu i znajući koliko obožavam oca (zbog čega sam zasluzeno bila njegova *miljenica*), majka mi je savjetovala neka ga pokušam raznoiditi...«.

Antónijini pokušaji da joj se otac vrati u normalu definitivno će se pokazati uzaludnim na kon Don Ivanove smrti – događaja koji će uve-like ubrzati i Pušićevu smrt: »Smrt kralja Ivana VI. duboko je ranila srce mog oca, koji je naredio da cijela obitelj, pa čak i služinčad, kroz godinu dana ima nositi korotnu odjeću. Ujedno je zabranio sve kućne zabave koje su običavali posjećivati kako naši kućni prijatelji, tako i društvena krema onoga vremena. Kroz dugo razdoblje u našoj su kući zanijemljeli i glasovir i pjevanje. Od tada moj otac gotovo da nije prestao biti potišten i zamišljen. Izgubio je, nai-me, ne samo kralja koji ga je obasipao tolikim počastima i odlikovanjima već i prijatelja, zaštitnika svoje obitelji i kuma svoje djece, koji to nije bio samo ispraznom riječju nego i djelotvornom ljubavlju... Kada je toga dana moj otac posljednji put poljubio ruku pokojnoga kralja, odmah nakon povratka kući zatvorio se u svoju radnu sobu, uzviknuvši još na vratima: 'Ah, kralju moj, ti ćeš sad zasluzeno otpočinuti, a naše muke tek počinju! No neću te dugo nadživjeti'« – piše u *Životopisu Antuna Pušića* njegova kći Antónia.

U političkom životu Portugala Pušić otada više nije sudjelovao, a na Dvoru bi se pojavljivao samo kada bi službeno bio pozvan. Živio je krajnje povučeno, posvetivši se znanstvenom radu. Smrt žene (4. svibnja 1835) i (politički motivirano) otpuštanje iz vojne službe posve su ga dotukli. »Portugal i bračna družica bili su toliko vezani za njegovu dušu, uvukli su se tako duboko u njegov život da nakon gubitka tih dvaju voljenih bića više naprsto nije mogao živjeti!«. Šestoga veljače 1838., na blagdan Kristovih rana (sam je predvidio da će umrijeti ili na blagdan sv. Antuna ili na blagdan Kristovih rana, čiji je veliki štovatelj bio), na onaj isti dan kada ga je njegov veliki prijatelj i zaštitnik, kralj Ivan VI. (godine 1818) imenovao guvernerom Zelenorskog otočja, Pušić je, predosjećajući smrt, dao pozvati svoju kćer-miljenicu Antóniju, koja se, međutim, nije mogla odazvati pozivu jer je upravo rđala djevojčicu, poslije (znakovito) prozvanu Antónia. Bila su tri sata ujutro. Prema svjedočanstvu Pušićeve služavke, svoje posljednje dvije riječi (nakon što je upitao gdje mu je kći Antónia i koliko je sati) izrekao je na materinskom hrvatskom jeziku. Bio je to uzdah »Bože moj!«, nakon kojega je izdahnuo. Pokopan je na lisabonskom groblju Prazeres.⁸

⁸ Iza sebe je ostavio četvero žive djece. Njihova životna sudbina pokazuje da ih je otac doista odgojio u skladu s izrekom koju je, kao Dubrovčanin, naučio još u dje-

Pušićevi znanstveni radovi

U kolonijalnom razdoblju svoje povijesti Zelenortsко je otočje upoznalo mnoge portugalske guvernere koji su ondje, kroz jedan ili više mandata, najveći dio vremena provodili u utjerivanju poreza i stjecanju osobnog bogatstva. Većina njih »zaboravila« je zabilježiti ne samo »privatne« ili »službene« dojmove stečene tijekom upravljanja tom nekadašnjom portugalskom kolonijom nego i eventualne sugestije koje bi mogle pomoći da se stanje u njoj bar donekle popravi. Takav »zaborav« za te je guvernere bio najugodnije i najbezbolnije rješenje jer bi u protivnom neizbjegivo morali progovoriti i o vlastitu (ne)radu, a to bi ih u najmanju ruku moglo stajati karijere. Zato je bilo oportunije šutjeti. Bilo je, dakako, i iznimaka, no one su doista rijetke. Jednu od njih čini i jedini guverner-stranac (ne-Portugalac) u povijesti Kapverdskog otočja – Hrvat Antun Pušić.

Govoreći o Pušiću kao o proučavatelju Cabo Verdea, valja naglasiti da je taj ambiciozni čovjek imao priličan broj protivnika koji će zlobno tvrditi kako se hrvatski »gastarabajter« latio pisanja svojih (znanstvenih) zapažanja samo zato da bi, pokazavši izvrsno poznavanje prilika na Zelenortskom otočju, bio imenovan tamošnjim guvernerom. No čak će i oni, premda nerado, morati priznati da su Pušićevi radovi posvećeni kapverdskoj klimi, hidrografiji, trgovini ili gospodarstvu izazvali lančanu reakciju drugih proučavatelja Zelenorskog arhipelaga (Lopes de Lima, José Conrado Carlos de Chelmicki, Francisco Adolfo de Varnhagen, Luís Travassos Valdez, primjerice), od kojih su neki »slučajno« zaboravili staviti navodne znakove »citirajući« guvernera-Hrvata.

Devetnaestostoljetne opise Zelenorskog otočja (među kojima i veći dio Pušićevih) u naše je vrijeme sustavno obradio i objavio António Carreira u knjizi pod naslovom *Devetnaestostoljetni opisi Zelenorskog otočja (Descrições Oitocentistas das Ilhas de Cabo Verde, Lisabon, 1987)*. Komentirajući Pušićev znanstvenoistraživački rad, Carreira piše: »Tijekom boravka na Zelenortskom otočju, kao mornarički intendant i guverner, Pušić je podrobno proučavao gospodarske i socijalne probleme otočja, ostavivši nam priličan broj znanstvenih rasprava. Dužinu svojih tekstova podređivao je građi i temama koje je obrađivao. Izvornici i preslici tih tekstova nalaze se u Lisabonu i Rio de Janeiru. Neki su objavljeni, neki nisu. (...) Vidi se, dakle, da je za vrijeme (i poslije) obnašanja javnih dužnosti, suprotno

tinjstvu: *obliti privatorum publica curate!* S tom ćemo se izrekom, što još i danas resi staru dubrovačku vijećnicu u Kneževu dvoru, često susretati i u Pušićevim brojnim znanstvenim radovima.

Antónia Pusich u sebi sjedinjuje književnika (odnosno pjesnika), dramskog stvaraoca, glazbenika (»reprodukтивца« i skladatelja), književnoga, kazališnoga, glazbenog i likovnoga kritičara, novinara, urednika, pedagoga, politologa, teologa, antropologa, etnologa, socijalnog radnika (»karitativca«), borca za ženska prava... Svakoj od tih »uloga« predavala se s toliko strasti kao da joj je to najbitnija stvar u životu. Očito je imala snažan mehanizam samokontrole koji je uspješno sprečavao da se stvaralački »kozmos« u njezinu glavi začasne pretvori u razaralački »kaos«.

tolikim drugim zelenortske guvernerima, bio veoma aktivan, prenoсеći nam, često puta neustrašivo, svoja mišljenja i dojmove...⁹

Zapažanja koja u svojim radovima iznosi guverner-Hrvat više su nego zanimljiva budući da su rezultat autorova osobnog dodira s prirodom, ljudima i događajima. Rezultat su, dakle, izravnog rada na terenu, a ne kabinetorskog »istraživanja« pa već samim time mogu ravnopravno konkurirati sličnim zapažanjima drugih onodobnih proučavatelja Zelenortskega otočja i ostalih nekadašnjih portugalskih kolonija. Iznimski dar zapažanja Pušić će prenijeti i na svoju kćer-mezimicu – Antóniju Gertrudes.

Antónia Pusich – portugalska Marija Jurić Zagorka

Nema mnogo devetnaestostoljetnih lusitanских autora čiji su život i djelo, biografija i bibliografija, toliko isprepleteni kao život i djelo književnice, novinarke, glazbenice i zagovornice ženskih prava Antónije Gertrudes Pusich. Ta po mnogo čemu netipična predstavnica portugalskog romantizma u svojem će (književnom) stvaralaštvu, naime, nebrojeno puta »portretirati« samu sebe, »citirajući« svoj službeno nikada napisan i nimalo romantičan životopis. Upravo zbog bezbrojnih autobiografskih »upadica« Antónijin opus može se iščitavati i kao svojevrstan dnevnički zapis o životu žene koja se grčevito morala boriti za svoja uporno uskraćivana prava. O toj borbi svjedoče i mnoge stranice njezina već nekoliko puta citiranog i danas zasigurno najpoznatijeg i najčitanijeg djela *Životopis Antuna Pušića (Biografia de António Pusich)*, koje će nam biti jedan od glavnih izvora za rekonstrukciju autoričina životnoga puta.

Život prepun (ne)željenih pustolovina

Antónia Gertrudes Pusich rodila se 1. listopada 1805. na otoku São Nicolau (Cabo Verde), u vrijeme kad joj je otac obnašao dužnost glavnoga mornaričkog intendantata za Zelenortske otočje. Krštena je u župi Gospe od Krunice (Nossa Senhora do Rosário) na istom otoku. U spomen na kćerino rođenje Antónijin otac je, u luci zvanoj Preguiça, dao sagraditi kapelicu posvećenu sv. Antunu (Santo António dos Navegantes – Sv. Antun od Pomoraca). Sustavno se brinuo i za Antónijin odgoj. Upravo on je bio njezin prvi i najbolji učitelj. Od njega ne samo da je naučila niz stranih jezika (osobito francuski, engleski i talijanski) nego je stekla i izvrsnu glazbenu naobrazbu. Upravo će joj ta naobrazba

pomoći da poslije postane glasovita pijanistica i skladateljica.

Veselo i bezbrižno razdoblje života za Antóniju je (kao, uostalom, i za cijelu njezinu obitelj) završilo prisilnim povratkom u Portugal godine 1821. Revolucija, a potom i okrutan građanski rat zauvijek će obilježiti Antónijin život i djelo. Drugi važan čimbenik koji će uvelike utjecati na životnu putanju buduće portugalske spisateljice jesu njezini brakovi. Triput se udavala i upravo iz tih brakova potječu današnji (portugalski) potomci Antuna Pušića.

Prvi put Antónia se udaje (i to s nepunih sedamnaest godina!) 2. srpnja 1822. za visokoga kapverdskog suca (po rangu odmah ispod guvernera) a potom i parlamentarnog zastupnika imenom João Cardoso de Almeida Amado Viana Coelho (rođenog u Brazilu). Iz tog braka radio joj se (16. veljače 1825) sin – João António Pusich de Almeida Amado, koji će se poslije oženiti Marijom Beneditom Viegas de Luna, rodom iz Elvasa. Njihov je unuk glasoviti portugalski pisac, pjesnik i kazališni autor (po zanimanju vojni časnik) Humberto de Luna da Costa Freire e Oliveira (Lisabon, 1888 – id, 1952). Znakovito je da Pušićeva u *Životopisu* uopće ne spominje taj prvi brak iako navodi muževljevo ime (ali samo u kontekstu političkih previranja na Zelenortskega otočja). Bit će da je doista imala razloga za takav »zaborav«.

Isto se, međutim, ne bi moglo reći za njezin drugi brak, sklopljen u 22. godini (1827) s dvadeset godina starijim Franciscom Henriquesom Teixeiron, koji će šest godina poslije (1833) preminuti od kuge. Teixeira je bio vojni časnik. U građanskom ratu sudjelovao je na strani rojalista (u trenutku smrti bio je Don Miguelov pobočnik). Za toga »časnog i plemenitog čovjeka« Pušićeva se, prema vlastitu priznanju, udala iz čiste ljubavi, a ne iz političkih razloga. Trebala joj je, naime, osoba koja će se, u nedostatku roditelja, brinuti o njoj, onako mladoj i neiskusnoj (sic?). Prilikom vjenčanja ni jedno ni drugo nisu slutili što ih, zbog političkih spletaka, tek čeka. Prilikom pobune četvrte pješadijske pukovnije Teixeira je spasio život mnogih vojnicima intervinirajući kod kralja Miguela. Zanimljivo je da je zahvaljujući njemu Pušićeva kći i sama uspjela spasiti nekoliko ljudskih života i oslobođiti nekoliko zatočenika (vjerojatno, dakako, liberala ili njihovih simpatizera). Pušićevoj i Teixeiri se 1832. u Penicheu radio sin Miguel, čiji je krsni kum bio sam Don Miguel. Godine 1844. Miguel se upisao u poznati Vojni zavod (Colégio Militar) koji je inače pohađao i Antónijin sin iz prvoga braka. Poslije je radio kao državni službenik. Redovito se potpisivao s Miguel Pusich Henriques Teixeira. Nakon smrti drugoga muža Pušićeva ostaje bez bogatih Teixeirinih prihoda, a više se (nakon što su »revolucionari« 24. srpnja

⁹ V. cit. Carreirino djelo, str. 20.

1833. temeljito opljačkali kuću njezinih roditelja u Lisabonu) nije mogla osloniti ni na izdašnju očevu pomoć. Strahujući k tome da bi joj dijete moglo pasti u depresiju zbog gubitka oca, odlučila je privremeno se povući kod svekrve u Elvas, odakle se vraća u prijestolnicu odmah nakon završetka građanskog rata (1834) u pratnji »obozavane kraljevne«, prijateljice i zaštitnice Done Isabele Marije.¹⁰ Toj kraljevni i njezinu bratu Don Miguelu izrazit će svoju duboku zahvalnost i u *Životopisu Antuna Pušića*, ističući njihovu pomoć i zaštitu u najsudbonosnijim trenutcima, kada se našla daleko od roditeljskoga doma. U najtežim trenutcima Antónijić će, međutim, u pomoć priteći i drugi – »neprijateljski«¹¹ tabor. Tako će ju, primjerice, 1835. primiti (zajedno s dvojicom sinova, iz prvog i drugog braka) kraljica Marija II. (kći Don Pedra i unuka kralja Ivana VI.), obećavši im zaštitu i novčanu potporu kako bi se mogli školovati.

Za razliku od pokojnoga Teixeire, Antónijin treći muž, José Roberto Garcès de Mello Araújo Fernando de Almeida, ratovao je na »pravoj«, pobjedničkoj strani. Za Almeidu se Antónia udala 16. travnja 1835., dakle nepunih godinu dana nakon majčine smrti. Almeida je bio udovac, časnik u vojsci kraljice Marije II., a bavio se i politikom (pripadao je tzv. lijevom krilu liberala). Iz Antónijina se *Životopisa Antuna Pušića* može razabrati da je njezina trećega muža snašla pomalo neobična sADBina. Kao vojna osoba, on je, naime, napustio zemlju ne čekajući dopuštenje nadležne vlasti. Poslije se, međutim, pokazalo da je to bila zamka koju mu je postavio neki savjetnik u vlasti kako bi ga kompromitirao i domogao se njegova bogatstva. Kada je stigao u Livorno, zatvoren je pod optužbom da je pripadnik skupine poslane u Italiju radi likvidacije Don Miguela. Kroz sve to vrijeme (punih deset mjeseci) Antónia je pratila muža boreći se za njegovo oslobođenje. Zbog toga se u Rimu stala i sa samim Don Miguelom. Kada se bračni par napokon vratio u Portugal, Almeida je ponovo završio u zatvoru kao politički zatvorenik, a Antóniju su čekali možda najteži dani u životu, kada je, kao privremeno samohrana majka, morala uzdržavati sebe i malodobnu djecu i pri tom se i dalje ustrajno boriti za oslobođenje muža. Samog su Almeidu, prema Antónijinu priznanju, pokušavali okrenuti protiv vlastite žene, ali su se »kao i uvijek, prevarili«. Antónia je, naime, 1846. još jednom spasila muža, završavajući opis svojih »spasičkih akcija« iskrenim i znakovitim vapnjem: »Bog neka nas očuva od građanskih ratova koji su uvijek propast narodā«.

Taj treći Antónijin brak bio je, međutim, veliko razočaranje za nju. Godine 1851., kada je kršteno i posljedne dijete iz toga braka, bračni druge već žive odvojeno. Kum trećem djetetu bio je sam Don Miguel, što doista mnogo govori o političkoj domišljatosti Antónijinoj kad je riječ o spašavanju muža.

Zanimljivo je da se kćerka Antuna Pušića tijekom sva tri braka, zapravo do kraja života, potpisivala samo očevim prezimenom (u njezinoj portugaliziranoj inačici, dakako): Pusich. Možemo samo nagadati koliko su se sva trojica muževa što ih je pokopala sablaznila nad tim (može se reći čak i za današnje prilike) neuobičajenim postupkom. No očevo prezime bilo je za nju svetinja nad svetinjama koje se nije željela odreći ni pod koju cijenu. O tome najbolje svjedoče posljednji odlomci *Životopisa Antuna Pušića*, u kojima jasno dolazi do izražaja njezin upravo obozavateljski odnos prema ocu i želja da mu oduži za sve dobro koje je učinio: »Ah, oprosti, oprosti mi, dragi oče, na ovome odušku što ga tvoja kćerka daje svojoj duši! Ti si oprostio, zapovjedivši da jednak tako opravštaju i tvoja djeca. Bog, čestiti i dobri ljudi raskrinkavaju uvredu koja ti je nanesena, časteći uspomenu na te, otirući moje suze, dijeleći sa mnom hvalu i naklonost što ti je posvećuju. Oni su dragocjena aureola tog časnog imena koje si mi ostavio u dragocjeno naslijede, imena koje sam spasila iz ruševina i koje, trijumfirajući nad tminom zaborava, trnovitim stazama pronomim do slave, do svjetla besmrtnosti! Ovim sam, hvala Bogu, ispunila svoju svetu zadaću! Sada mogu umrijeti jer sam sa sretnim ishodom ispunila i dužnost majke pa svojoj djeci i unuci ma ostavljam ovaj primjer ljubavi i djetinje zahvalnosti da ga slijede, časteći uvijek ime koje naslijedujem od oca i koje, kao dragocjenu baštinu, ostavljam svojim potomcima! Častite uspomenu na moga oca pa ćeće tako častiti i uspomenu na mene. I Svevišnji će vas blagosloviti kao što se udostojio blagosloviti i mene! Ostvarila sam svoje čežnje i sada napokon dolazi kraj mom bolnom progonstvu!...«.

»Kraj bolnog progonstva« – smrt

Kraj »bolnog progonstva« Antónije Pusich dogodio se, međutim, tek jedanaest godina nakon njegove »najave« (1872): 5. listopada 1883. Tek tada je, naime, u 78. godini života, premrnula žena čije su vizije bile prerevolucionarne za njezino vrijeme i podneblje pa ih suvremenici većinom nisu mogli (a katkad ni htjeli) pratiti. Prije same smrti zatražila je da joj se podijele sakramenti umirućih, nakon čega je izrecitirala dvije kitice iz jedne od svojih mnogobrojnih »autobiografskih pjesama«:

¹⁰ Kći pokojnoga kralja Ivana VI. i sestra Don Pedrova i Don Miguelova.

¹¹ »Neprijateljski« iz perspektive njezina drugog, tada već pokojnog muža – rojalista.



▲ Antónia Pusich

*Eis a espinhosa encosta...
Ei-lo o calvário!...
Eis, em pranto banhado,
O meu sudário.*

*Aqui um nome deixo,
Uma saudade.
Além busco o repouso,
A eternidade.*

*Evo mi strmoga obronka.
Evo kalvarije!...
Evo mi, suzama posutog
Mrtvačkog pokrova.*

*Ovdje ostavljam ime,
I čežnju ostavljam ovdje.
Ondje pak počinak tražim
I vječnost bez kraja.*

Na groblje je Pušićevu ispratio gotovo cijeli Lisabon, o čemu su izvještavale sve onodobne novine. Za ilustraciju ćemo citirati kraći anonimni nekrolog (popraćen velikim portretom po-kojnice), objavljen u almanahu *Ocidente* (sv. VI, br. 175) od 1. studenoga 1883. (str. 243):

Gospođa Antónia Gertrudes Pusich

Prije tridesetak godina to ime nije silazilo s usta svih što su se na ovaj ili onaj način bavili književnošću. U posebnim razgovorima jedni su ga izgovarali s prezidrom, drugi sa stanovitim divljenjem, treći opet s prijateljskom naklonosću, no iz svih tih razgovora o gospodi koja je surađivala u novinama i časopisima, govorila ili krasnoslovila na književnim večerima i pojavitivala se nepozvana svuda gdje je ocijenila da je to neophodno, moglo se jasno razabrati kako je riječ o osobi s neprijeponim zaslugama.

Ne može se reći da je bila lijepa, ali je zato bila izobražena, izuzetno odrješita i duhovita. Svojim neusiljenim ponašanjem naprsto je prisiljavala ljude da joj se približe. Neki su štoviše bili upravo općinjeni njezinim muževnim izgledom iz kojega je isijavalo samopouzdanje.

Gospođa Antónia Gertrudes Pusich bila je kći admirala Pušića, podrijetlom Dubrovčanina, koji je još 1793. stupio u službu portugalske krune, stekavši u onom nemirnom povijesnom razdoblju velike zasluge za našu zemlju, osobito dok je, kroz dugi niz godina, obnašao visoke državne dužnosti na Zelenortskom otočju. Ondje mu se rodila i ova kći prema kojoj se odnosio s posebnim poštovanjem, kako zbog njezine inteligencije tako i zbog osobite odrješitosti koja je postupno sve više dola-

zila do izražaja. Tako će ona, primjerice, još kao dijete jednom prigodom pobjeći iz kuće kako bi se pridružila ocu u nekom oružanom okršaju.

U prilikama kakve su vladale na Kapverdskom otočju njezino se školovanje uglavnom svodilo na poduku koju joj je davao otac, poznavatelj raznih jezika. Od njega je Antónia naučila francuski, engleski, talijanski i druge jezike.

Naviknuta na raskošan život, poslije smrti oca i dvojice muževa zapala je u siromaštvo iz kojega su je izvukle državne vlasti, isplaćujući joj odštetu za pretrpljene gubitke, kao i mirovinu stečenu na osnovi očevih zasluga za državu.

Gospođa Antónia Pusich ostavila je iza sebe poemu Olinda, ou a Abadia de Cummor Place (1848), nadahnutu čitanjem romana Kenilworth Waltera Scotta, tročinsku dramu Constança (1853), Elegiju posvećenu žrtvama Matosa Loba (1841) i mnogo pjesama objavljenih bilo u četvrtom svesku časopisa Revista Universal Lisbonense bilo u drugim novinama i časopisima.

Osnovala je književne časopise Beneficênciia, Assembleia Literária i Cruzada, u kojima su se prvi put ogledali neki od danas već slavnih književnika i u kojima se zestoko zauzimala za opismenjivanje širokih slojeva pučanstva. Za to njezino djelovanje na području odgoja i naobrazbe odano joj je javno priznanje tijekom zborovanja portugalskih pedagoga koje se održavalo u više portugalskih gradova upravo u vrijeme smrti ove istaknute književnice. Izjave sućuti prvi su izrazili lisabonski pedagozi, a njima su se pridružili i mnogi profesori koji su je otpratili do posljednjeg počivališta. U ime svih njih na grobu je jednostavan govor održala gospođa Maria José Canuto.

Žilavost i snažna tjelesna građa gospođe Antónije Pusich pridonijele su tome da je usprkos nesrećama koje su je snašle u životu, pokojnica uspjela doživjeti tako duboku starost. Rodila se, naime, 1. listopada 1805., a preminula je šestog prošlog mjeseca, navršivši 78 godina.

Kao nadopuna njezinu životopisu može poslužiti zanimljiv Životopis Antuna Pušića što ga je 1872. objavila pokojna književnica, kao i katalog pisaca iz prvoga sveska Castilhova prijevoda Ovidijeve djela Fasti.

Znatno kraća od prethodnog teksta nekrologa (ali ne manje ilustrativna glede ugleda koji je Antónia Pusich uživala u devetnaestostoljetnom Portugalu!) jest spomenuta izjava sućuti što ju je u ime sudionika lisabonskog zborovanja pedagoga sastavio Luís Bernardino Pacheco:

Gospođu Antóniju Pusich, čije posmrtnе ostatke do njihova posljednjeg počivališta upravo prati skupina uglednih predstavnika učitelja osnovnih škola, duboko su poštivali svi ljudi... Crnina kojom se danas zaogrnuo učiteljski zbor označava tugu što se zavukla u srce sviju zbog smrti jedne od naših književnih prvakinja kojom se Portugal osobito ponosio. Prevažna stvar narodne prosvje-

Iako i u Pušićkinu patetično pisanom pregledu dubrovačke političke i književne odnosno kulturne povijesti ima dosta pogrešaka (neke od njih mogu se objasniti izvorima kojima se autorica služila, dok su druge tiskarske naravi), taj pregled svejedno ima golemo značenje ne samo za hrvatsku ili portugalsku nego i za europsku kulturu uopće jer je jedno od rijetkih (inozemnih) svjedočanstava o bogatoj političkoj i kulturnoj baštini zemljopisno doduše malene, ali zato povjesno velike europske, a za svoje vrijeme (može se slobodno reći) i kozmopolitski usmjerene države.



Lisabon početkom sedamdesetih godina XIX. st.

te izgubila je jednog od svojih istinskih branitelja, slavu domovine.¹²

In memoriam Antóniji Pusich

Desetak godina nakon Antónijine smrti (1893) portugalski književnik i političar António da Costa de Sousa Macedo¹³ objavit će još i danas često citiranu knjigu pod naslovom *A Mulher em Portugal* (Žena u Portugalu), u kojoj se (u XII. poglavljju) ukratko osvrće i na Antóniju Gertrudes Pusich:

U to vrijeme u Lisabonu je naporan radila ugledna i veoma nadarena gospođa. Pisala je poeme, elegije, ode i drame, osnivajući za redom društveno korisne časopise (»A Cruzada«, »A Beneficência«, »A Assembleia Literária«) i marljivo suradujući u raznim novinama. Jedan se dan u uredima borila za svoja prava, drugi predsjedala sastanku udruge inteligentnih dječaka, treći hrabrila svoje duhom klonule znanje, družeći se s najvećim umovima Portugala, braneći uvijek slabe i potlačene.

Njezina duša treperila je snažnim osjećajem, a nastanjivala ju je živa inteligencija. Tijekom javnih rasprava na kojima su se pretresala pitanja važna za domovinu često je puta tako uvjerljivo

znala iznijeti svoje stavove da bi joj nazočni iskreno zaplijeskali.

Kći admirala, unuka generala, žena proslavljenoga vojnika, iz obilja u kojem je dotad živjela spala je na prosjački štap, ali nije klonula duhom.

Ponosna na obiteljsku tradiciju, vatrema već po svojoj poluotočnoj naravi, hrabro se suprotstavila nesreći, posvetivši se književnom radu kako bi mogla uzdržavati i odgajati svoje mlade kćeri. Znala je da je taj rad u nas težak i slabo plaćen, no svejedno je pristala na tegobne žrtve koje on iziskuje.

Svoju ljubav prema obitelji iskazivala je na mnogo načina, no jedan je svojom spontanošću upravo oduševio ondje nazočnu čeljad.

Jednoga dana plakati su velikim slovima njavili premijeru izvorne portugalske drame u tri čina – Constança ou amor maternal, koju je napisala Lisaboncima dobro poznata i od svih cijenjena gospođa Antónia Gertrudes Pusich. U dramu namijenjenu široj publici autorica je utkala i svoju vlastitu obiteljsku dramu. Navečer je kazalište preplavilo mnoštvo ljudi. U ložama i na parketu gotovo da se nije moglo vidjeti nepoznato lice. Sva je publika bila dobro raspoložena, što znači da je autor po svoj prilici mogao računati na uspjeh drame. Na kraju prvoga čina sruštanje zastora popraćeno je snažnim pljeskom. Isto se ponovilo i na kraju drugoga čina. Nakon trećega čina svi su već dozivali autoricu. Slijedilo je nekoliko trenutaka napeta iščekivanja, a onda je partner ponovo, vičući stao dozivati gospodju Antóniju, koja se napokon pojavila na pozornici, razdražana od radosti. I tako nekoliko puta uzastopce. Bilo

¹² V. Dicionário de Educadores Portugueses (Direcção de António Nóvoa), Edições Asa, Porto, 2003., str. 1128.

¹³ Koji će kao (danas bi se reklo) ministar prosvjete potpisati i glasovite dekrete o slobodi visokog školstva, odnosno o reformi osnovne škole, za što se tijekom života uvelike zauzimala upravo Pušićeva, čiji je rad visoko cijenio.

je očito da su svi zadovoljni predstavom. Odasvud se čulo njezino ime, kao da svaki od poznanika hoće stisnuti ruku slavljenici.

Odjednom, sada ne više razdragana već duboko ganuta, slavljenica se iznova vratila na pozornicu, ovaj put držeći za ruke svoje malene kćeri, da bi odmah potom jednako tako ganutoj publici doviknula ove riječi:

- Evo ih! To su one! Moje kćeri!...

Nato ih je stisnula u naručaj, a kazalištem se proložio gromoglasan, tipično portugalski pljesak.

Darovita pjesnikinja (sramota je za zemlju priznati to) umrla je gotovo u bijedi, no kada iskrena publika pruži takav dokaz poštovanja inteligenciji i srcu, tada bogatstvo svoje pravednosti daruje značaju koji to zna cijeniti. Gospođa Antónia Pusich, koja je više cijenila ovo bogatstvo negoli ono drugo, poslije bi uvijek govorila:

- Bio je to jedan od najsretnijih trenutaka u mome životu!

Već na temelju nekoliko navedenih kratkih tekstova što su ih Antóniji posvetili njezini suvremenici, dakle ljudi koji su je i osobno dobro poznavali, možemo lako zaključiti kako je Pušićeva kći bila doista iznimna osoba, širokih interesa, goleme životne i stvaralačke energije – osoba koja nikada nije odustajala od ostvarenja jednom zacrtanih ciljeva. Stoga je prava šteta što je ubrzo nakon smrti nepravedno pala u zaborav iz kojega je nažalost neće uspjeti otrgnuti ni povremeni prigodni novinski članci što su se pojavljivali u portugalskom tisku dvadesetog stoljeća. Za ilustraciju citirat ćemo tek jedan koji (kao, uostalom, i većina drugih) Pušićevu ponajprije sagledava kao velikog borca za žensku emancipaciju. Članak je objavljen u portugalskom listu *A Rua* od 16. ožujka 1978.

Uz međunarodni Dan žena: zaboravljeni Antónia Pusich

Da je portugalska proslava Dana žena, koji se slavio točno prije tjedan dana, sadržavala malo više ozbiljnosti a malo manje izravne komunističke demagogije, možda bismo se tada sjetili i nekih prilično važnih imena u našoj povijesti kad je riječ o borbi za ženska prava.

Kada bi postojalo područje ljudske djelatnosti na kojem bi valjalo tražiti prethodnicu ženske emancipacije u Portugalu, onda bi to zacijelo bilo novinarstvo. No zna li uopće itko da je žensko novinarstvo u Portugalu starije od jednoga stoljeća?

Tko danas prolazi lisabonskom ulicom Calçada da Estrela zasigurno ne zna da je ondje na početku devetnaestoga stoljeća živjela prva portugalska novinarka, no tko se kao putnik-namjernik zatekne u gradu Porto Preguiça na zelenortskom

otoku São Nicolau, taj teško da neće znati kako je tamošnja kapela sv. Antuna od pomoraca podignuta u znak zahvalnosti za rođenje te iste novinarke. Jednako tako, Lisabonac koji se žuri kroz vrevu ulice São Bento sigurno nema vremena obratiti pozornost na zgradu s kamenom pločom što svjedoči da je ondje 1883., u 78. godini života, preminula ona ista Antónia Pusich po kojoj je prozvana jedna od ni po čemu zanimljivih ulica lisabonske četvrti Alvalade.

Valja naglasiti kako ta Žena doista zasluguje da je se prisjetimo. Riječ je, naime, o osobi koja se istaknula ne samo svojom neobično širokom kulturnom nego i svojim potresnim i plemenitim životom. Taj zadatak, međutim, neće biti nimalo lak budući da je ovo tek običan novinski članak, a ne ni roman ni film na koji Antónia Pusich ima neosporno pravo. Djetinjstvo i prvu mladost provevala je na rodnome kreolskom otoku gdje joj je otac (rodom Dubrovčanin, a ženidbom Portugalac, admirал Kraljevske mornarice i miljenik Dvora) primjereno obnašao guvernersku dužnost, unapredajući istodobno uzgoj kave, pamuka i duhana, ali i ustajno loveći gusare po morima Arhipelaga. Ondje je, dakle, mirno tekao njezin život sve dok je udaja za suca Vianu Coelha, zastupnika u Parlamentu, nije odvela u tada revolucionarni uznemireni Lisabon, gdje se učestalo družila i sa samom kraljevnom Isabellom Marijom. Nakon smrti prvoga muža udala se za jednoga od Don Miguelovih pobočnika – Francisca Teixeiru, postavši tako svjedokom i gotovo protagonistom građanskog rata. Završetak tog rata nije joj, međutim, donio ništa dobro jer je gledala kako se sve više urušava sretni svijet njezina djetinjstva. Ponovo obudovjevši, s dvoje malene djece i trajno obilježena muževljevim političkim progonom, Antónia Pusich donosi tada za ženu onoga vremena doista izvanrednu odluku: pisati da bi mogla preživjeti.

Nešto bolje godine uslijedit će za nju nakon sklapanja trećega braka, s Antóniom de Melom, iako se ni one ne mogu usporediti s prijašnjim spokojnim doručkovanjima u kraljevskoj palači Queluz. Sve do kraja života Pušićeva nije prestajala intelektualno djelovati, nametnuvši se zahtjevnom književnom društvu u doba kraljevanja Don Pedra V. i Don Luisa – društvu u kojem su najviše vrijednosti nosile, primjerice, ime Garreta, Castilha ili Herculana.¹⁴

Ostarjele su Antónijine pjesme, nesposobne preživjeti romantično razdoblje koje ih je iznjerilo, već desetljećima su zaboravljene i njezine skladbe, njezini glasovirski koncerti, a nitko više ne bi postavio na pozornicu ni njezinu dramu »Constança«, kao što je to nekoć učinio Garrett. No u arhivima gotovo svih tadašnjih novina – tamo gdje ih ima – čitatelj će neprestano nailaziti

Ono što odlikuje Pušićevu kao novinarku i urednicu triju časopisa jest, prije svega, izrazito i uporno ustrajavanje na potpunoj neovisnosti o bilo kakvom vanjskom utjecaju na njezin novinarski rad. Poglavitno se to odnosi na politički utjecaj, odnosno, točnije, pritisak jer on je oduvijek bio i najopasniji. Toga je Pušićeva bila itekako svjesna pa je zato neprestano naglašavala kako političkim strankama i »dnevnoj« politici nipošto nije mjesto u njezinim časopisima.

na njezino ime, diveći se nevjerljatnoj sposobnosti deskripcije, kritičkoj oštromosti i polemičarskoj snazi koje mogu služiti kao primjer novim naraštajima – primjer koji, naravno, odiše posljednjim »krinolinama« ili prvim »podmetačima za ženske haljine«. Upravo to je ono što pobuđuje posebno zanimanje za autoricu gotovo nepoznate reportaže pod naslovom »Galerija gospode zastupnika«¹⁵ – jer da bi bila istinska intelektualka, da bi bila prva portugalska novinarka uopće, Antónia Pusich, nasuprot svojoj suvremenici George Sand, nije trebala navlačiti hlače, sablažnjavati društvo, nijekati obitelj ili zaboravljati svoj najplemenitiji poziv – poziv Žene.

Ako ni zbog čega drugog, onda barem zbog svega toga vrijedilo bi prisjetiti se njezina imena, upozoriti na njezin primjer, prizvati njezino djelo. I uzeti ju kao uzor i neophodan poticaj ženskom novinarstvu u nas.

Možda se baš zbog toga nitko nije sjetio niti se je htio sjetiti Antónije Pusich na Dan žena. Jer ona je, naravno, reakcionarka...

A. CUNHA RAPOSO

Iščitavamo li pozorno kolaž prethodnih cita- ta koji govore o Antóniji Pusich, primijetit ćemo da u njima posebno dolazi do izražaja toliko puta spominjana višedimenzionalnost njezina života i djela. Antónia u sebi sjedinjuje književnika (odnosno pjesnika), dramskog stvaraoca, glazbenika (»reproaktivca« i skladatelja), književnoga, kazališnoga, glazbenog i likovnoga kritičara, novinara, urednika, pedagoga, politologa, teologa, antropologa, etnologa, socijalnog radnika (»karitativca«), borca za ženska prava itd. itd. Pritom ne smijemo zaboraviti da se svakoj od tih »uloga« predavala s toliko strasti kao da joj je to najbitnija stvar u životu. Očito je imala snažan mehanizam samokontrole koji je uspješno sprečavao da se stvaralački »kozmos« u njezinoj glavi začas ne pretvori u razaralački »kaos«.

Naravno da status profesionalne književnice (odnosno slobodne umjetnice) koji je Antónia uspjela izboriti (ostavši u tom pogledu kroz dugo vremena jedina predstavnica svojeg spola u onodobnom patrijarhalnom portugalskom društvu) nije mogao ostati bez posljedica za njezino djelo. Estetska mjerila morala je, naime, nerijetko prilagođivati banalnosti prezivljavanja (otud, primjerice, mnoštvo prigodnih pjesama u Antónijinu opusu). No bez obzira na to, može se slobodno reći da u tom opusu ima i djela prave umjetničke vrijednosti.

Nadalje, valja naglasiti da Pušićeva svoju široku erudiciju nije iskoristila za osobnu promociju, nego za boljitet društva u kojem je živjela. Uočljivo je to već u njezinim prvim (politič-

kim ili književnim) prilozima koje je počevši od 1841. objavljivala u raznim luitanskim novinama i časopisima, ali i u mnogobrojnim predavanjima i drugim javnim (političkim) nastupima. Često je nastupala u društvu vodećih portugalskih književnika ili političara onoga vremena (od književnika se, primjerice, najviše, družila s Almeidom Garrettom, Alexandrom Herculanom i Antóniom Felicianom de Castilhom, a od političara s Fontesom Pereirom de Melom, koji ju je veoma cijenio).

Na pročelju kuće u kojoj je preminula (u lisabonskoj ulici São Bento, nedaleko od zgrade nacionalnog parlamenta) gradski su joj oci podigli spomen-ploču sa sljedećim tekstrom:

U OVOJ JE KUĆI
PREMINULA SLAVNA KNJIŽEVNICA
I PJESNIKINJA
GOSPOĐA ANTÓNIA PUSICH
KOJA JE UVELIKE PROSLAVILA DOMOVINU
SVOJIM TALENTOM

Godine 1960. po njoj je dobila ime ulica u lisabonskoj četvrti Alvalade (nedaleko od Nacionalne knjižnice), a Pušićkino ime (koliko mi je poznato) nose i ulice u Almadi i Seixalu. To ime bilježe i sve veće luzofonske enciklopedije i (književni) leksikoni, no sve je to pre malo za ženu koja je svojim životom i djelom zaslужila da joj se podigne spomenik trajniji od već poma lo izbljedjela kamena na pročelju zgrade u ulici São Bento. Zasad je jedini takav spomenik onaj u Nacionalnoj knjižnici u Lisabonu gdje se čuva najveći dio njezine (književne) ostavštine. Glazbena ostavština Pušićeve (skladbe za glasovir i kratke skladbe za orkestar) čini se da je nestala u vihoru vremena.

Pisana ostavština Antónije Pusich

»U svojoj sveobuhvatnosti poslanstvo pisca kao javnoga djelatnika najsjetija je i najuzvišenija, ali istovremeno i najopasnija stvar. Djelovati čudoren i prosvjetljivati narode, pročišćivati društvo od pogrešaka koje mu nanose štetu, proganjati zloupotrebe objelodanjujući ih uz pomoć nepobitnih dokaza, braniti nejakoga i nevinoga od tlačenja jakoga i izopačenoga, užidati vrlinu a kudit porok i, napokon, držati se po strani od svih ovozemaljskih prigoda u kojima biste mogli zasluziti poštovanje ljudi kako biste svoje ime sačuvali neporočnim, a svoje pero slobodnim i nezavisnim, ostajući gluhim za glasove osobnog interesa, pa čak i za glasove samoga srca... bez sumnje je veoma težak zadatak!... Staza koja nas može dovesti do slavne besmrtnosti doista je veoma trnovita, okružena ponorima! Pritom valja napomenuti i to da se pisac, kao javni djelatnik, u našoj zemlji

¹⁵ Vjerojatno najpoznatija politička reportaža Antónije Pusich.

Politička djelatnost
Pušićeve ne svodi se na puko »strančarenje«, nego na borbu za socijalnu pravednost, zbog čega je gotovo izjednačiva s njezinom karitativnom djelatnošću.
Karitativnost pritom nije shvaćala kao dijeljenje paketa s hranom ili odjećom, već kao osiguravanje dostoјnih uvjeta za život, a to je, prije svega, posao politike!



Kuća u lisabonskoj ulici São Bento u kojoj je preminula A. Pušich

mora boriti s više poteškoća nego njegov kolega u drugim zemljama gdje civilizacijski napredak nudi književnosti više zaštite i više jamstava.... Najizobraženiji i najsmioniji pojedinci u nas su iskusili i dalje iskušavaju tu istinu. Koliki samo podlijedu sramotnim spletkama, mržnji i progonu onih protiv čijih se mana trebalo boriti!.... Pisac kao nepristran javni djelatnik ne samo da ne stječe bogatstvo, nego ga prije gubi, a neugodnosti koje doživljava upravo su neizbjježne! Pa ako se sami muškarci, da bi pobijedili, moraju osloniti o dijamantni štit, moćnu ruku, nadmoćan i nepokolebljivi duh, kako da onda u tako zamornoj borbi pobijedi obična žena?!... No, nije vrijeme za oklijevanje!... Budući da smo pothvat započeli, moramo ga uredno i dovršiti! Možda će nam za to uzmanjkati tjesne snage, ali srčanosti i razuma sigurno neće! Pa ako nam se usred borbe ugasi život, ostaje nam svijest o djelima što smo ih ostvarili! Ostaa-

je nam slava zbog tih naših djela, a istinska slava za nas je sve!«¹⁶

Tako će svoje shvaćanje književnog i javnog djelovanja uopće u 45. godini života (1850), nakon desetogodišnje »prakse«, formulirati Antónia Pusich. Kao što se razabire iz samoga teksta, Pušićeva se jasno zauzimlje za angažiranu književnost. To će četiri godine poslije (1854) i izrijekom potvrditi u jednom svom članku, tvrdeći kako joj književni rad u novčanom pogledu donosi gubitak jer u njemu čitatelj ne nalazi »ljetoput umjetnosti, već korisnost morala«. Tu »utilitarnu« dimenziju srećemo ne samo u njezinim proznim i dramskim nego i u pjesničkim tekstovima, koji se većim dijelom gotovo bez ostatka uklapaju u poetiku portugalskog romantizma.

Ono što Pušićeva u gore citiranom neslužbenom »književnom manifestu« iznosi o svojem stvaralaštvu općenito vrijedi, naravno, i za njezino pjesništvo. Posebno se to odnosi na zapostavljenost »umjetničke ljepote« u korist morala, odnosno, točnije, moralke. Bog i domovina, odnosno bogoljublje i domoljublje, izravno ili (što je daleko češći slučaj) neizravno prožimaju većinu Pušićkinih stihova koji nas, međutim, unatoč tomu povremeno iznenade originalnošću i bezazlenošću pjesničkih slika odnosno arhetipova. Prema tematskoj učestalosti, najučestalije su prigodne i religiozne pjesme, koje čine glavninu Pušićkina pjesničkog stvaralaštva. Što se tiče versifikacije, može se slobodno reći da je ona u Pušićeve više rezultat urođene joj, gotovo »nagonske« muzikalnosti nego sustavna proučavanja složenih metričkih zakonitosti. Razmjerno česte promjene versifikacijskog »rakursa« bez pokrića u »sadržaju« dotične pjesme objašnjive su jedino Pušićkim »instinkтивnim« glazbenim preokupacijama. Njima se donekle mogu objasniti i »egzotične« rime odnosno sheme rima, od kojih se neke pojavljuju samo jedanput u cjelokupnom pjesničkom opusu Pušićeve.

Premda je Antónia Gertrudes Pusich mnogo poznatija i produktivnija kao pjesnikinja, ni njezino prozno stvaralaštvo nije za podcenjivanje. Upravo obratno! Pušićkin jedini dosad poznati roman *Dois mistérios* (*Dvije tajne*), prvi put objavljen u časopisu *A Assembleia literária*, doživio je, naime, toliku popularnost među portugalskim čitateljstvom da ga je autorica (ovaj put ponešto promijenjenog i dopunjjenog) ponovo tiskala u svojem časopisu *A Beneficência*. Riječ je o tipično romantičarskom ljubavnom romanu polariziranih crno-bijelih likova i znalački vođene radnje s mnoštvom zanimljivih zapleta, raspleta i posve neočekivanih obrata koji neizbjježivo plijene pozornost čitatelja.¹⁷

¹⁶ A *Assembleia literária*, br. 34, od 29. lipnja 1850., str. 17.

¹⁷ Dvoje glavnih junaka – ljubavni par Edgard i Ermínia

Što se pak tiče Pušićkina kazališnog opusa, valja napomenuti da je i on spočetka uživao golemu popularnost, koja je međutim (baš kao u slučaju njezina pjesničkog stvaralaštva) postupno sve više »kopnila«. Riječ je o desetak djebla, od kojih je (koliko nam je poznato) objavljeno samo jedno – tročinska drama *Constança ou amor maternal* (*Constança ili majčinska ljubav*) – dok je ostalih devet nažalost poznato tek po imenu.

Životopis Antuna Pušića odnosno Kratak pregled povijesti Dubrovačke Republike i njezine drevne književnosti

Jedino Pušićkino djelo koje još uvijek uporno odolijeva zubu vremena jest *Biografia de António Pusich. Contendo 18 documentos de relevantes serviços prestados a Portugal por este ilustre varão. Resumo da história da República de Ragusa e sua antiga literatura por D. Antónia Pusich* (Životopis Antuna Pušića koji sadrži 18 dokumenata o važnim službama što ih je za Portugal obavljao ovaj slavni muž. Kratak pregled povijesti Dubrovačke Republike i njezine drevne književnosti koji je sastavila gospođa Antónia Pusich). S gledišta današnje historiografske znanosti Životopisu bi se, naravno, moglo prigovoriti zbog povremene nedostatne arhivske potkrepe iznesenih povijesnih činjenica, no pritom valja imati na pameti da Pušićeva u mnogim slučajevima nije raspolagala izvornim arhivskim dokumentima, već je knjigu pisala ponajviše prema usmenoj obiteljskoj predaji, čime se mogu objasniti neki pogrešni ili tek približni navodi koje pobiju najnovija arhivska istraživanja.

Slično bi se moglo reći i za Kratak pregled povijesti Dubrovačke Republike. Posebno je dojamljiv završni dio tog *Pregleda*, gdje Pušićeva patetično opisuje tragične posljedice dokidanja Republike: »Dubrovačko stanovništvo, koje je oduvijek živjelo od izuzetno uspješne trgovine, s nestankom državne samostalosti počelo se uvelike osipati. Mnogi iseljenici s područja nekadašnje Republike potražili su pomoć kod svojega časnog zemljaka – generala Pušića, koji je tada obnašao visoke državne dužnosti u Portugalu, a on ih je dočekivao kao braću, nalazeći im posao u Portugalu i njegovim onodobnjim kolonijama. Mnogo njih skrasilo se u Brazilu zaposlivši se u trgovini. Neki vrijedni sinovi i unuci časnih i slavnih Dubrovčana žive u ovoj prijestolnici,¹⁸ dajući svoj prilog ovdašnjoj književnosti, trgovini i državnim službama. (...) Dubrovačke nekoć

plodne obale sada su postale neplodne i puste kao prije dolaska Kadmova, no mali broj nesretnika koji su ostali na onim stijenama ne trebaju očajavati zbog stanja u svojoj zemlji. (...) Ljubav prema domovini i nacionalnoj neovisnosti postaje pročućenja i snažnija kod potlačenih naroda koji su uvjereni da ih pritišće strani jaram! Ti, naime, narodi poput zatvorenika sanjaju o slobodi, predosjećajući u svojim burnim vigilijama trublju koju preokoše već njihovi stari – trublju što navješće zoru narodā! No hoće li se ona pojavit na vedrom ili olujnome nebu?... I hoće li je pozdraviti pjev labuda ili pak možda strašni top?... Problem je to što će ga uskoro razriješiti vrijeme!... (...) ‘Žele li budući Dubrovčani napredovati, neka nikada ne zaborave svoje pretke. Isto tako, neka nikada ne prezru svoju ljubav prema književnosti i znanosti te, nadasve, svoje uzorito poštenje. Naslijedna čast i talenat, kada se udruže, imaju golemu moć.’ (Antun Sorkočević) Ovim domoljubnim riječima velikoga senatora završavamo provjerene bilješke što smo ih uspjeli skupiti o Dubrovniku – domovini naših predaka.«

Iako i u Pušićkinu patetično pisanom pregledu dubrovačke političke i književne odnosno kulturne povijesti ima dosta pogrešaka (neke od njih mogu se objasniti izvorima kojima se autorica služila, dok su druge tiskarske naravi), taj pregled svejedno ima golemo značenje ne samo za hrvatsku ili portugalsku nego i za europsku kulturu uopće jer je jedno od rijetkih (inozemnih) svjedočanstava o bogatoj političkoj i kulturnoj baštini zemljopisno doduše malene, ali zato povijesno velike europske, a za svoje vrijeme (može se slobodno reći) i kozmopolitski usmjerene države. I potpunom je laiku jasno da Pušićkina Povijest Dubrovačke Republike nije pisana nepristrano i nezainteresirano. Upravo obratno! Suhoparne historiografske podatke autorica, naime, iznosi sa samo sebi svojstvenim temperamentom i snažnim osjećajem domoljublja koje se ne ograničava samo na njezinu »pravu« domovinu Portugal već se, s jednim žarom, proteže i na domovinu njezinih predaka po ocu – Dubrovnik, odnosno cijelu tada već bivšu Dubrovačku Republiku. Među povijesne činjenice koje tobože nezainteresirano niže Pušićka više ili manje diskretno »ubacuje« posebne autorske komentare uz pomoć kojih (re) interpretira povijesnu zbilju što ju nudi čitateljima. Pritom se toliko suživljava sa samom dubrovačkom perspektivom da svoju Povijest piše kao da je »Dubrovčaninja odvajkada«, a ne žena čija je egzistencija uvelike podijeljena između Zelenorskog otočja, Brazila i Portugala. Tomu je nedvojbeno najviše »kumovao« njezin otac. On joj je, naime, odmalena pripovijedao o Dubrovniku i njegovoj slavnoj prošlosti, nastojeći u njoj pobuditi iskrenu ljubav i zanimanje za kraj u ko-

Pušićkin »feministički« angažman nipošto nije »larpurlartističke« naravi (kao što je slučaj s mnogim današnjim feministicama!), nego je uvijek u službi cijelovita viđenja čovjeka kao bića koje ne može biti sretno dok jedna njegova polovica (u ovom slučaju ženska) nije do kraja ostvarila sve svoje sposobnosti. Upravo tom ostvarenju Antónia Gertrudes Pusich posvetila je svu svoju razgranatu djelatnost.

¹⁸ prolaze kroz niz teških iskušenja i podlih zamki koje im uporno postavlja Edgardon »zločesti« suparnik da bi nakon višegodišnjih napora njihova veza napokon bila okrunjena sretnim brakom.

¹⁸ Misli se na portugalsku prijestolnicu – Lisabon.

jem je proveo djetinjstvo i prvu mladost. Stoga nije nimalo neobično da je Antónia svoju silnu strast za »hrvatskom Atenom« zarana prenijela i na sve svoje potomke, uključujući i one iz današnjeg – četvrtog, petog i šestog naraštaja, u kojima usmena predaja o ljepotama Dubrovnika još uvijek živi.¹⁹ Bila bi zato prava šteta da se Pušićkina »Povijest Dubrovačke Republike«, kao i »Bilješka o dubrovačkoj književnosti«, napokon u cijelosti ne prevede na hrvatski jezik! Koliko mi je poznato, profesor Eduardo R. de Arantes e Oliveira već ju je preveo na engleski, tako da bi sljedeći logičan korak bio njezin hrvatski prijevod. Nadajmo se da na to neće trebati dugo čekati!

Antónia Pusich – prva portugalska profesionalna novinarka

Ono što odlikuje Pušićevu kao novinarku i urednicu triju časopisa jest, prije svega, izrazito i uporno ustrajavanje na potpunoj neovisnosti o bilo kakvom vanjskom utjecaju na njezin novinarski rad. Poglavitno se to odnosi na politički utjecaj, odnosno, točnije, pritisak jer on je odvijek bio i najopasniji. Toga je Pušićeva bila itekako svjesna pa je zato neprestano naglašavala kako političkim strankama i »dnevnoj« politici nipošto nije mjesto u njezinih časopisima. To je ujedno bio i osnovni razlog zbog kojega je uvjek odrješito odbijala bilo kakvu novčanu pomoć. Jedini legitimni način financiranja časopisa za nju je bila redovita pretplata čitatelja. Za svoju novinarsku odnosno uredničku djelatnost čak nije htjela primati ni plaću uvjerenja da bi u tom slučaju izgubila najvažniji preduvjet bavljenja novinarstvom – slobodu, što bi onda, naravno, imalo za posljedicu žrtvovanje istine kao vrhovnog načela koje bi morao bezuvjetno poštovati svaki novinar. Na tome bi joj (kad bi za to uopće bili sposobni!) doista mogli pozavidjeti mnogi današnji novinari koji svoja uvjerenja tako olako nude na rasprodaju!

Druga važna odlika Pušićke kao novinarke jest da uvjek jasno iznosi beskompromisno osobno stajalište o svakom problemu, bilo u svojstvu novinarke odnosno autorice, bilo u svojstvu urednice. Štoviše, to stajalište Pušićeva u pravilu iznosi i uz tekstove drugih autora kad god se njezino mišljenje razlikuje od njihova. To, međutim, ne znači da, kao urednica, nije poštovala tuđa (politička i ina) mišljenja. Upravo obratno! Začuđujući je stupanj tolerancije što ga je pokazivala kao urednica objavljujući priloge posve suprotne vlastitim gledištima, ali nikada na štetu svojega »čelično profiliranog«

svjetonazora. Jedino pitanje o kojem se, zbog kontraproduktivna učinka, nije izjašnjavala bilo je pitanje političke pripadnosti. Sama je isticala kako je itekako politički opredijeljena, ali ne želi da ta opredijeljenost ometa njezinu novinarsku i uredničku djelatnost.

Treća prepoznatljiva odlika Pušićkina novinarstva jest snažna angažiranost svih njezinih tekstova, osobito onih koji se odnose na pitanja (javnoga) čudoređa, vjere, domoljublja, društvene nepravde, odgoja i naobrazbe (s naglaskom na opismenjivanju puka) te potlačenosti žena. Kad god bi pisala o tim temama, običavala je »povisiti ton« i dati maha svom poslovičnom »novinarskom temperamentu«. Posebno su je pogađale nepravde države odnosno društva prema pojedincima (iskusila je to, uostalom, na vlastitoj koži!), ali i nepravde međunarodne zajednice (pravilnije bi bilo reći, onodobnih europskih političkih velesila, poglavito Engleske) prema »malom i ponosnom« portugalskom narodu. Jednako tako, bila je strahovito osjetljiva na kritiku koja je ciljala u počinitelja zlodjela, a ne u zlodjelo samou. Njezino geslo, koje je preuzela iz katoličkoga moralnog nauka, bilo je osuđivati grijeh, a ne grešnika! Upravo zato su je poštovali i oni koji se s njom (idejno i svjetonazorski) nisu slagali. A takvih neslaganja bilo je, čini se, najviše na području Pušićkine pedagoške, političke i »feminističke« djelatnosti.

Pedagoška, politička i »feministička« djelatnost Antónije Pusich

Da bi i osobnim primjerom što zornije pokazala koliko joj je stalo do prosvjećivanja tada još uvelike nepismenoga portugalskog puka, Pušićeva je nekoliko puta od nadležnih državnih institucija pokušavala isposlovati dozvolu da može osnovati školu u kojoj bi besplatno (sic!) poučavala. Poslovična portugalska birokracija pritom joj, međutim, nije bila jedini problem jer jednak, a možda i veći otpor pružao je sam roditeljski »tabor«, nerijetko držeći (pogotovo kad su u pitanju bila ženska djeca) da škola mladom čeljadetu donosi više štete nego koristi. Upravo protiv takvih za društvo krajnje pogubnih predasuda borila se Pušićeva pišući brojne članke koji su trebali bar donekle »korigirati« onodobno malograđansko javno mnjenje.

»Korigiranju« tog mnjenja bila je uvelike usmjerena i njezina politička djelatnost. Za razumijevanje spomenute djelatnosti valja svakako imati na pameti činjenicu da je Pušićeva kao novinarka i urednica uporno propagirala potpunu apstinenciju od »dnevne«, odnosno, točnije, stranačke politike (čega se zaista dosljedno držala u sva svoja tri časopisa!), ali je zato kao »obična građanka« bila itekako politički djelatna. Štoviše, da je bila muškarac (što je ne jednom

¹⁹ Štoviše, neki su od tih današnjih Antónijinih potomaka već posjetili Dubrovnik i Hrvatsku, a drugi se (kako su mi sami priopćili) to tek spremaju učiniti.

Vinko Grubišić

USPONI I PADOVI HRVATSKE SELJAČKE STRANKE U KANADI

(U povodu knjige dr. Đure Palaića, *Hrvatska seljačka stranka u Kanadi – Povijesni ogled*, Zagreb: Zajednica protjeranih Hrvata iz Srijema, Bačke i Banata – Biblioteka »Srijemski Hrvat«, 2011)

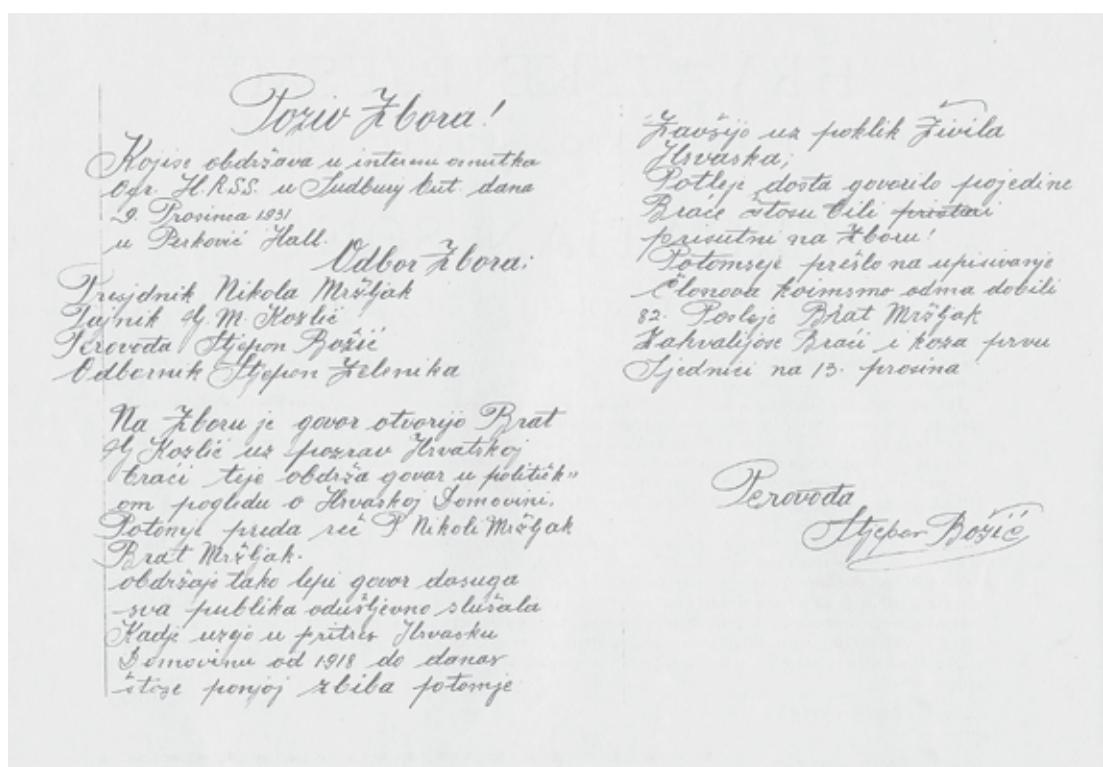
S osnivanjem ogranaka HSS-a povećao se interes Hrvata u Kanadi za domovinu.

Osnutak i prvi koraci Hrvatske seljačke stranke te njezino preseljenje u Kanadu

Hrvati, koji su po broju stanovnika među najraseljenijim narodima Europe, gotovo da i nisu proučavali taj dio sebe, tj. svoju dijasporu, iseljeništvo, prognaništvo, privremeni rad u tujini. Posebno su još neproučeni razvoji političkih stranaka izvan Hrvatske. To je moglo biti donekle razumljivo u »olovnim vremenima« dviju Jugoslavija, ima li se na umu protivljenje goleme

većine Hrvata izvan Hrvatske političkim vlastima podjednako u Republici Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Nepovjerenje je zaista bilo obostrano i temeljito: komunističke vladarske klike u Republici Hrvatskoj prema »najgoroj emigraciji« (kako reče V. Bakarić) i emigracije prema »tarnici narodâ«.

Hrvatska pučka seljačka stranka, koju su osnovali Antun i Stjepan Radić 1904. godine, zvala se od 1920. *Hrvatska republikanska seljačka stranka*. Od 1925. do 1928. – a sve to iz taktičkih razloga – mijenjala je dvaput ime: *Hrvat-*



Zapisnik osnivačke sjednice Hrvatske republikanske seljačke stranke. Sudbury Ont., Kanada, 9. prosinca 1931.

ska seljačka stranka, a na izbore 1927. išla je kao *Narodna seljačka stranka*. Uglavnom je od 1928. poznata pod jedinim nazivom kao *Hrvatska seljačka stranka* (skraćeno HSS). Ona ne samo da je iza sebe imala većinu u Hrvatskoj nego se može reći da je tako bilo i među Hrvatima izvan Hrvatske. Njezino je članstvo bilo posebno brojno – i u određenim vremenima dobro organizirano – u Kanadi, kamo su u različitim valovima, iz različitih razloga, od vremena Khuena Héderváryja pa sve do pada Jugoslavije, tj. devedesetih godina prošloga stoljeća, stizale tisuće Hrvata. A stižu evo i danas tako da se iz Hrvatske godišnje iseljava po jedan grad osrednje veličine.

Iseljenički putovi prema »Novom svijetu« i HSS

Prije dolaska na vlast Khuena Héderváryja, tj. prije razdoblja od 1883. do 1903., iseljavanja iz te zemlje u prekoceanske zemlje bila su sporadična i relativno malobrojna. No zadnjih desetljeća 19. stoljeća iseljavanja mladoga pучanstva iz Hrvatske bila su tako brojna da je Hrvatskoj stvarno prijetio demografski krah. Pomorske kompanije kao »Cunard White Star« ili »Lloyd« slale su svoje agente po Hrvatskoj, gdje su prikupljali mlade Hrvate za »Novi svijet« često im obećavajući brda i doline. Ta lažna obećanja nerijetko su obavljali za te kompanije ljudi hrvatskoga podrijetla, u čemu se posebno isticao bankar i vlasnik Frank Zotti. Antun Radić u *Domu* 1902. sa žalošću konstatira: »Ovo što se danas događa s našim hrvatskim narodom – to nije selidba, to je rasap, rasulo. Tu se upravo bježi (...), tu se ne seli (...). Nije čudo što se narod seli iz Primorja i gorskih krajeva, ali kad već bježi iz doma Posavac (...). Ostaje još nešto Srijema, pa smo gotovi«.¹

No iseljenici su uglavnom odlazili u Sjedinjene Američke Države, u velike gradove gdje su ih čekali najteži poslovi. Uglavnom su dolazili sa zamislima da u »Novome svijetu« ostanu nekoliko godina dok zarade dovoljno da nakon povratka u Hrvatsku mogu nastaviti normalan život. Što se manje znalo o tome dalekom svijetu, to su se lakše prihvaćale priče o čudesnom »El Doradu«, u kojem teku rijeke sa zlatnim ušćem. Za razliku od SAD-a Kanada je prihvaćala došljake potkraj 19. i početkom 20. stoljeća uglavnom da bi naselila nenaseljena poljoprivredna zemljišta u svojim zapadnim dijelovima.² Po sta-



Predstavnice ženske organizacije HSS-a. Sudbury, 1937.

tistikama koje donosi Anthony W. Rasporich³ teško je vidjeti koliko se stvarno Hrvata uselilo u Kanadu prije 1916. U »Dalmatince« (kojih je 514) i »Hrvate« (kojih je tada 2972) ubrojeni su i Slovenci, a kako se upis nacionalnosti često uzimao prema putovnicama, nerijetko su Hrvati upisivani kao »Austrijanci« i/ili »Mađari«.

Među ranim useljenicima u Kanadu bili su uglavnom mladi muškarci samci, koji su se zapošljavali kao drvosječe ili rudari, a kada su otpočeli radovi na željezničkoj pruzi, koja se pružala tisuće kilometara kroz Kanadu i spajala dva oceana, tu su se zaposlili mnogi Hrvati. Oko 1910. u Saskatcewanu su nastala neka agrarna naselja većinski s hrvatskim stanovništvom, podrijetlom iz Like. Mnogi su od tih naseljenika došli iz SAD-a s namjerom da se radije bave poljoprivredom nego radom u tvornicama u velikim gradovima. Za razliku od mnogih drugih useljenika u Kanadu to su većinom bili ljudi s obiteljima, marljivi obrađivači zemlje.

Ti su muškarci uglavnom živjeli po nešto većim kućama, zvanima »boarding house«, gdje su se hranili i spaivali, provodeći najveći dio vremena na teškim poslovima. Radnici nisu imali nikakvih prava, a nemiri i štrajkovi među rudarima bili su veoma česti, pa su primjerice u jednom ugljenokopu na Vancouverskome otoku, u Britanskoj Kolumbiji, u razdoblju od 1900. do 1913. radnici proveli 42% vremena u štrajkovima. Nije, dakle, čudno da su rudari u Ladysmithu osnovali prvu »Zajednicu«, tj. podružnicu pod nazivom »Sveti Nikola«, kao podružnicu Hrvatske bratske zajednice (osnovane u Pittsburghu, 1894). No Hrvatska bratska zajednica bila je skrbna organizacija, osiguravajuća tvrtka, kojoj se već od početka priklonio znatan broj Hrvata,

HSS prolazi teška
iskušenja prepušten
sam sebi bez potpore iz
domovine.

¹ Cit. po Ivan Čizmić, »Iseljavanje iz Hrvatske u razdoblju od 1880–1980.«, *Folia Croatica-Canadiana*, Vol. 1 (1995), 74.

² Usp. Anthony W. Rasporich, *Pour une vie meilleure (Za bolji život) – L'histoire des Croates au Canada*, Ottawa: Multiculturalisme, 1982., 42–52.

³ Ibid., 46.



IV. konvencija HSS-a, Sudbury,
21.–23. srpnja 1938.

ali zadnjih godina 19. kao i početkom prošloga stoljeća ne može se još govoriti ni o kakvu političkom organiziranu radu.

Kroz razvoj HSS-a, njegove uspone i padove, odražava se donekle i opća slika hrvatskoga izbjeglištva, pa nam djelo dr. Đure Palaića, o kojem je ovdje riječ, djeluje kao svojevrsni politički odraz općenito hrvatskih uspona i padova u očuvanju političke svijesti među Hrvatima u zemlji koja nije imala odveć veliku historiju, ali je imala – i još uvijek ima – zaista veliku geografiju.

Zapravo je HSS osnovan u Kanadi relativno kasno, s obzirom na to da su mnogi iseljenici iz Hrvatske, koji su izravno ili preko SAD-a došli u Kanadu, bili dobro upoznati, a nerijetko i uključeni u okvire slobodarskih, demokratskih i za svoje doba vrlo naprednih ideja braće Antuna i Stjepana Radića. Razlozi se za to kasno uključenje djelomice mogu potražiti najprije u tome što su ljudi došli iz patrijarhalne sredine u potpunu nesigurnost, bez poznавanja jezika i posebno prava u toj novoj domovini. Uz to su Austro-Ugarska, a poslije posebno Kraljevina SHS i Kraljevina Jugoslavija nastojale što više kontrolirati iseljenike (nerijetko preko svojih »žbirova«).

Početkom Prvoga svjetskog rata hrvatski su se iseljenici našli na udaru s dviju različitih strana: tadašnji austrijski konzul u Montrealu već je u srpnju 1914. obznanio da njemačka i austrijska vlada ne priznaju »naturalizaciju« svojih državljanina, koji se moraju odazvati na vojne obveze, a istodobno kanadska je vlada sumnjala u lojalnost svojih vlastitih državljanina koji su bili podrijetlom iz Austro-Ugarske Monarhije, jer Kanada se – kao engleska kolonija – odmah i bezrezervno stavila uz Englesku. Vrstan poznavalac hrvatske iseljeničke nazočnosti u Kanadi A. W. Rasporich u svojoj dobro dokumentiranoj knjizi

posvećuje cijelo poglavje »Stranci i oni kojih je podrijetlo iz neprijateljskih zemalja: Prvi svjetski rat«.⁴ U logore za došljake iz »neprijateljskih zemalja« bili su prisilno zatvoreni i mnogi Hrvati, a neki su tu dočekali i smrt. Premda su redovito hrvatski iseljenici iz Sjedinjenih Američkih Država stizali u Kanadu, najvećma u potrazi za poslom, u vrijeme Prvoga svjetskog rata znatan broj Hrvata iselio se iz Kanade u SAD, gdje su tih godina vlasti bile mnogo benevolentnije prema svojim lojalnim građanima iz Austro-Ugarske Monarhije.

Značenje Kanadskoga glasa i njegova pretvorba u Hrvatski glas

Prije osnivanja HSS-a pojavio se tjednik *Kanadski glas* (1. br. 15. ožujka 1929). Agilni novinar Petar Stanković došao je 1928. u Kanadu, s preporukom Stjepana Radića da pokrene list ne samo za članove HSS-a nego za iseljene Hrvate općenito. Iz današnje perspektive – osamdesetak godina poslije i gotovo 40 godina nakon Stankovićeve smrti – valja konstatirati da je urednik najprije *Kanadskoga glasa*, koji postaje 1933. *Hrvatski glas*, zaista obećanje dobrom dijelom i ispunio, jer te su novine u vrijeme njegova urednikovanja bile otvorene i članovima i onima koji to nisu bili. Pitanje koliko je zaista to glasilo nastavilo s idejama i razinom *Doma* valjalo bi tek podrobniije istražiti. Zanimljivo da je Stanković prije osnivanja HSS-a uspio među hrvatskim rudarima pronaći znatan broj pretplatnika.

O stvaranju prvoga ogranka HSS-a Palaić kaže:

Krajem prosinca 1929. godine, na njegov poticaj (tj. na poticaj »hrvatskog iseljenika iz Žumberka Franje Duralije«, prim. V. G.) stala se skupina domoljuba u kući Stjepana Vranića u Torontu za dogovor o osnivanju prvog ogranka HSS-a u Kanadi. Pored Duralije u toj grupi bili su i drugi Hrvati prihvaćeni koji su još u domovini bili članovi HSS-a. Na sastanku izabran je odbor koji je sazivao javnu osnivačku skupštinu za 5. siječnja 1930. (Palaić, 19)

Kao što vidimo, to je osnivanje bilo nakon teškog zločina u Beogradu. Jugoslavenski konzulat u Montrealu optuživao je kod kanadskih vlasti taj ogrank HSS-a, znači podružnicu priznate službene stranke u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji, a optužnica koja je tada bila sročena sadržavala je više-manje uglavnom one iste klišeje

⁴ »Étrangers et originaires de pays ennemis: la Première Guerre mondiale«, nav. dj., 77–93.

koji su nam poznati sve do stvaranja neovisne i samostalne hrvatske države: bojazan za rušenje »demokratskoga poretka«, »terorističke aktivnosti« te pripremano »krvoproljeće«.

Tada je mladi pravnik Juraj Krnjević, koji će imati tako značajnu ulogu u usponima i padovima HSS-a u Kanadi, boravio u Ženevi, nastojeći posebno članovima »Lige narodâ« objasniti teško stanje tadašnje Hrvatske u kraljevskoj Jugoslaviji.

Brojni ogranci

Već na prvoj konvenciji HSS-a 1931. u Toronto bili su predstavnici jedanaest ogrankaka, što nam pokazuje već rani uspon stranke. Zanimljivo je da je među tadašnjim ograncima najbrojnije članstvo imao Schumacher (mali rudarski gradić na sjeverozapadu Ontarija), 200 članova, a to u mjestu gdje danas gotovo i nema Hrvata. Tih godina velikoga zanosa za stranku izgrađeno je nekoliko domova, u kojima su se odvijale aktivnosti ne samo te stranke nego hrvatske dječelosti općenito. Prvi dom HSS-a sagrađen je u Norandi 1931., tj. u mjestu koje je danas gotovo nepoznato i mnogim kanadskim potomcima nekadašnjih članova HSS-a. U godinama koje su slijedile broj se stalno povećavao, posebno u rudarskim mjestima Ontarija. Tako je u Sudburyju ograncak »Ante Starčević« uskoro brojio 236 članova. U tome istom gradu sredinom listopada 1933. odlučeno je – i to jednoglasno – da se sagradi hrvatski narodni dom, i to u samo nekoliko mjeseci, tj. u siječnju 1934. Po zapisnicima iz tога doba⁵ postojala je iznimno velika solidarnost Hrvata prema onima koji su tih teških godina bili bez posla, a i tu je prednjačio HSS.

Već je na Konvenciji u Hamiltonu 1933. dozen *Pravilnik*, gdje se već u 1. stavku naglašava da je dužnost članova:

Pomagati borbu hrvatskog naroda u domovini za oslobođenje i za uređenje domovine u duhu nauka i politike koju su zasnovali Matija Gubec i drugovi u šesnaestom vijeku, a u dvadesetom vijeku usavršila braća Ante i Stjepan Radić, te koju je politiku odobrio hrvatski narod na svim izborima od godine 1920. pa do danas. (Palaić, 28)

Dalje se navodi osmišljavanje rada među iseljenim Hrvatima prema onim načelima kojima je Stjepan Radić »preporodio domovinu« te zlaganje za poštenje, slogu, a i oprez »da među iseljenim Hrvatima ne bude nitko imao utjecaj,



tko ne živi od svoga vlastitoga i poštenoga rada«. Naime, nerijetko se tada događalo da je uz rudare koji su kopali u rudnicima bilo i onih koji su »rudarili«, tj. »kopali« oko rudara. Uglavnom, rad bi trebao biti usmjeren na oslobođenje domovine i njezin demokratski ustroj, ali ujedno trebalo je raditi i na društvenome boljtku i kulturnome uzdizanju hrvatskih useljenika u Kanadu.

Samo tri godine nakon osnivanja prvoga ogrankaka HSS-a u Toronto, osnovan je ograncak u Vancouveru, a zatim su nicali ogranci u Ontarioju, Quebecu te Britanskoj Kolumbiji. Početkom god. 1934. osnovan je i prvi ženski ograncak HSS-a u Wellandu.

Ove [tj. ženske, V. G.] organizacije bile su komplementarne s muškim organizacijama, ali su imale i specifične programe koji su se odnosili na život i rad hrvatske žene, hrvatske obitelji i odgoj mladih. (Palaić, 31)



Hrvatski tamburaški sastav.
Sudbury, 1937.

»U duhu vremena
retorika govornika na
konvencijama obilovala
je pompoznim usklicima
na početku i na kraju
izlaganja«

Vrijeme uspona

To je bilo doba velikih uspona HSS-a u Kanadi. Gradili su se domovi, pokazivala se solidarnost među članovima, pratila se događanja i politička kretanja u Hrvatskoj. Za ilustraciju ovdje bismo mogli navesti već spomenuti ograncak u Sudburyju. U okvirima ogrankaka stvoren je »Hrvatski Dilektantski Zbor«,⁶ kojega su primarne dužnosti bile pomagati Hrvate u nevoljama, odgojnim i materijalnim, te boriti se za oslobođenje domovine Hrvatske. To je društvo bilo u uskoj suradnji s »pomoćnom kuhinjom«. No Društvo je na pozornici (u »Perkovićevoj dvorani«) prikazalo Ogrizovićevu *Hasanaginicu*, a u glumi je sudjelovalo 5% sveukupnoga hrvatskog pučanstva. »Lijepu kadunu« glumila je vlasnica dvorane Rose Perković. Zamislite da je prihod

⁵ Usp. Ljubo Krasić, »Croatians of Sudbury: 1880's to 1940«. *Croatians in the Sudbury Centennial*. Sudbury: National Association for the Advancement of Croatian Culture and Folklore, Inc., 65–89.

⁶ Podatci su po spomenutome članku Ljube Krasića, pos. str. 77. i dalje. Naslove društava navodim po pravopisu kojim su se vodili tadašnji zapisnici.



▲
Hrvatski tamburaški zbor
»Hrvatska Banovina«, Sudbury,
1940.

»Na konvenciji se
osjećala napetost i
strah starih članova, jer
su 'gospoda' zauzela
vodeću ulogu u stranci«

od prodanih ulaznica, od lutrija i svih drugih unosnih stvari koje idu uz takva događanja iznosi 36 dolara i 88 centa, a za 22 fotografije uplaćeno je 22 dolara. Em smo Horvati! Sav preostali novac darovan je »Pomoćnoj kuhinji«.

Juraj Krnjević prvi je put posjetio Kanadu i SAD 1935. godine.

Njegove organizatorske sposobnosti i veliko zalaganje koje je posvetio HSS-u stvaralo je poticajno okružje za sve oblike djelatnosti ogranača HSS-a. (Palaić, 35)

No dolaskom Drugoga svjetskog rata HSS prolazi – kako primjećuje Đ. Palaić – »jednu od najtežih kriza«. Među najvećim ludostima ustaškoga režima (a njih nije bilo malo) bilo je praktično stavljanje u ilegalu najjače hrvatske političke strane, i to nakon što je Maček, kao iznimno sposoban političar u mirnodopsko vrijeme, uspio stvoriti »Banovinu Hrvatsku«, ali se u ratnome vrtlogu, pa i u poraću Vladko Maček nije nikako, ili veoma slabo, snalazio. Podosta je vremena proveo u kućnome pritvoru u vrijeme rata, pa kao da je i nakon rata sa sobom nosio, bez ikakva razloga, »strah od Luburićevih dečkof«. Ni u Parizu ni u Washingtonu njegov se glas nije čuo – a nije ni mogao čuti – jer ga nije bilo. Tijekom samoga rata Krnjević je bio istodobno »zastupnik HSS i potpredsjednik kraljevske vlade u izgnanstvu« (Palaić, 35), pa njegov »Apel« Hrvatima da ostanu lojalni kraljevskoj vlasti često mu je i u redovima HSS-a bio spočitnut. S druge strane posve je normalno da je Tito onako zapravo tragikomično izigradio svojevrsnoga klatuna, »hrvatskog bana u izgnanstvu, haesesovca dr. Ivana Šubašića«, koji osim bolesnih političkih ambicija i nije imao nikakve druge osobine. U Palaićevoj knjizi o njemu gotovo i nema rijeći (izuzmemu li str. 41., gdje se spominje da je

bio 1942. na konvenciji u Torontu, te na str. 44., gdje je riječ o Šubašićevu formiranju »privremene vlade« s Titom). Inače on je – velikom srećom – za članstvo HSS-a u Kanadi potpuno nevažan.

Političko nesnalaženje odreda svih dužnosnika HSS-a odrazilo se i na članstvo, koje je bilo tada u potpunome rasapu. Tako je, primjerice, u Sudburyju nekada brojno članstvo god. 1940. spalo na samo 71 člana, a sljedećih se ratnih godina i taj broj smanjivao.⁷ Uzalud su tada vodeći ljudi stranke upućivali pitanja vodstvu kakav stav zauzeti u tim turbulentnim vremenima, kad se pokazivalo posve jasno da se ni vodeći ljudi nikako ne nalaze, pred nastranim europskim ideologijama iz doba rata, a da i ne govorimo o sve agresivnijem komunizmu u poraću.

Iste god. 1946., kada stiže u SAD, Maček prvi i jedini put dolazi u kratak posjet Kanadi, gdje je bio vrlo djelatan »Fond dr. Mačeka za slobodnu Hrvatsku«, od kojega je Maček živio sve do smrti 1964. No glavni pokretač ponovnoga oživljavanja HSS-a u Kanadi bio je Krnjević, poznat po prijateljskim savjetima članstvu i po svojem asketskom životu. No neistomišljenike je teško podnosio i tuđa mišljenja rijetko uzimao u obzir. Stranka je nakon Drugoga svjetskog rata opet okupila staro članstvo, a stekla i lijep broj novih članova, koji su pedesetih godina pobegli iz tadašnje Jugoslavije. Domovi su opet oživjeli i uklopili se u općehrvatske djelatnosti, konvencije su se redovito održavale. *Hrvatski glas*, koji je postao vlasništvo stranke tek 1964. (prije je bio u vlasništvu »National Publishera«), dugi niz godina, zapravo sve do smrti Petra Stankovića 1974. godine, bio je glavno hrvatsko glasilo u Kanadi.

Sukob političkih vođa

Kasnih sedamdesetih godina nastaje »Raskol u stranci (1978–1998)«, čemu je posvećena dobra polovica Palaićeve knjige (105–254). Mislim da je Palaić dobro učinio što podrobno, a nepristrano, na temelju činjenica, razjašnjuje tu nemilu pojавu u stranci, gdje je glavna žrtva bilo članstvo: ti pošteni, jednostavni radišni ljudi, spremni na sve žrtve u očuvanju hrvatstva i Radićevih ideja. Oni su stalno pozivali na izmirenje umjesto sudskih procesa koji su rezultirali time da je više domova prodano za isplate sudskih troškova. Mladen Giunio Zorkin, neumjeren u ambicijama i samohvali, suprotstavio se autoratku Jurju Krnjeviću. Dr. Palaić temeljito sagledava djelatnost i poteze obojice, ali i mišljenje članstva, kronološki opisujući povijest jednoga rasapa. Te nam stranice pokazuju kako se neka-

⁷ Lj. Krasić, nav. dj., 87.

da moćna stranka strovaljuje u propast. Uz *Hrvatski glas*, koji se sve više puni Zorkinovim »Zrnjem« (od listopada 1986) pojavljuje se *Glasnik Hrvatske seljačke stranke*. *Hrvatski glas* prestaje izlaziti već 1995., a *Glasnik Hrvatske seljačke stranke* 2007., nekako u isto vrijeme kada se gase gotovo sve hrvatske novine, a i mnogi radijski programi izvan Hrvatske.

No oba glasila mogla su prestati izlaziti i mnogo prije a da nitko – osim vrlo malobrojnih – to ne bi bio ni primijetio.

Palaić nimalo ne štedi Zorkina, a ni Krnjevića, koji je živio »samo za HSS i slobodnu Hrvatsku«, ali koji nije uvidio da je došlo vrijeme timskoga rada, da je njegov autokratski odnos prema članstvu stranke postao anakroničan. On je smatrao da je posve normalno da se nastavi s domovinskom praksom da predsjednik stranke ostaje predsjednikom – doživotno!

Palaić znaće da više nema ni razloga za prešućivanje bilo čega, pa time njegova knjiga postaje objektivan uvid u uspone i padove HSS-a, djelo bez kojega se ne bi nikako mogla pisati objektivna povijest stranke, koja je bila – i to u nekim od najturbulentnijih godina hrvatske povijesti – najveća hrvatska politička snaga.⁸ Dabome, nije prešućeno ni to kako je veliku ulogu u razmiricama, pa i u sudskim procesima, imala materijalna, tj. finansijska strana. Sudske odluke zapravo i nisu ništa riješile, nego su uzrokovale prodaje nekretnina, a i olakšale džepove mnogih članova.

Minucioznim pregledom pojedinih konvencija, iz godine u godinu, Palaić donosi imena pojedinih dužnosnika, organizatora konvencija, onih koji su se zauzimali za dobrobit stranke i za boljšitak hrvatskoga naroda. Svakomu prema zasluzi. *Suum cuique*.

No vrijeme čini svoje, lijeći sve, pa i one najteže političke rane:



U tijeku 1997. na bojištu nisu više bila dva glavna bojovnika. Krnjević je umro, a Zorkina je skrhala bolest. Duhovi su se smirili, a razum je počeo prevladavati. (Palaić, 257)

Vremenu otkako je HSS u Hrvatskoj legalna stranka, koja je jedno vrijeme sudjelovala u vladajućoj koaliciji, a uglavnom u oporbi, autor ne posvećuje previše prostora, znajući da je vremenski razmak za kakva definitivna zaključivanja prekratak.

Palaić se uglavnom ograničio (kao što to i podnaslov knjige sugerira) na povjesni pregled HSS-a u Kanadi, spominjući tu i tamo djelatnosti »prosvjetnog odbora«, koji se uglavnom bavio organiziranjem ponekih prigodnih svečanosti, pripremom piknika i sl. Svakako se tu ne smije ne spomenuti i biranje »ljepotice ili kraljice Hrvatskoga dana«, gdje bi pobjedivala »ona djevojka čiji ogrank je uspio sakupiti najviše novčanih priloga za stranku« (Palaić, 37). Čini se, kako se na ljepotu – jer ljepota je sigurno prolaznija od novčanih sredstava – i nije baš previše obziralo!



Proslava rodendana dr. Vladika Mačeka i doček izaslanika vodstva HSS-a Mladenom Zorkinom u Hrvatskome domu. Sudbury, 20. srpnja 1946.

»... a razum je počeo prevladavati«

⁸ Bez obzira na to što je Krnjević ustrajno odbijao suradnju s drugim hrvatskim političkim strankama i organizacijama (kao npr. s »Hrvatskim Narodnim Vijećem«), s pravom Hrvoje Vukelić primjećuje: »Suvremeni hrvatski politički krajolik nije moguće zamisliti bez Hrvatske Seljačke Stranke, HSS. Tu je Stranku moguće na razne načine kritizirati, nju se može oma-lovažavati i jednostavno prešućivati (što su godinama pokušavale neke naše emigrantske publikacije); njoj se može predbacivati egocentrizam, oholost i zastarjelost, ali pri tome se ne smije zaboraviti: HSS je naša jedina politička organizacija s gotovo za sve Hrvate prihvatljivom ideologijom, kojoj se mogu prikloniti i ne-hrvati stanovnici Hrvatske; s njom se možemo pojaviti pred zapadnim demokracijama kao budući partneri, a ne kao bivši protivnici, i – što je osobito važno – njezinu negdašnju demokratičnost i suvremenost njezinih ideja podloga su njezinih ideja moguće renesanse na dobrobit cijele Nacije. Hrvoje Vukelić, »Svjetski kongres HSS i HRS u znaku tradicija i skrivenih sukoba«, *Hrvatska Revija*, 2/29 (1978), 335.

Glavne »nepolitičke djelatnosti«

Glavne su nepolitičke energije (nazovimo ih tako, premda je sve imalo donekle i političku konotaciju) usmjerenе u pripreme folklornih festivala i nastupa folklornih grupa, gdje je sigurno vrhunac bio folklorni festival u Sudburyju 1983., na kojem je nastupilo oko 1600 hrvatskih mladića i djevojaka. Glavni inicijator i osnivač hrvatskoga folklornog saveza u Kanadi bio je, uz Nikicu Vrdoljaka u Torontu, dugogo-



Banket u nazočnosti vodstva HSS-a. Sudbury, 21. srpnja 1946.

dišnji član HSS-a Ante Beljo, koji je živio u Sudburyju sve do povratka u Hrvatsku 1990. godine.

No kazališne priredbe, književne večeri, likovne izložbe odvijale su se često u domovima HSS-a, koji su zapravo bili jednostavno »hrvatski domovi«, a te manifestacije hrvatske kulture sigurno zavrjeđuju podrobnije proučavanje.

*

Ako se držimo one da je prije proučavanja bilo koje povijesti potrebno proučiti povjesničara, tada se lako može doći do zaključka da i nije bilo pozvanje osobe od Palaića da to učini: on je član HSS-a tek od 1995., znači neovisan u svakome pogledu, a posebno u pogledu gorkoga razdoblja od 1978. do 1998. Promatra dugo razdoblje u životu stranke uglavnom na temelju zapisnika sa stranačkim konvencijama i sastanaka te *Hrvatskoga glasa* (u svim njegovim varijantama), uzimajući u obzir i mnoge dopise među stranačkim dužnosnicima.

*

Dr. Đuro Palaić živi izvan Hrvatske već od 1965.⁹ Sada je umirovljenik, a bio je sveučilišni

⁹ Šteta je što Palaić, koji je dosta dugo izvan Hrvatske pa tako i izvan tijeka hrvatskoga jezika, nije djelo jezično dotjerao, a to je posebno vidljivo u pisanju stranih imena, kao primjerice: »u Sidney-u« (39), »u Nanaimo-u« (45. inačiču nekim stranicama), »Winston-Churchill-u« (47), »Island-u« (22), »New York-u« (22), »na sjeveru Ontario-a« (63), »rudar iz Noranda-e« (59), »u Sarnia-i« (88)... Ili na str. 53. »Windsoru, Vancouver-u i Torontu«. Brojna su nesnalazežna i u uporabi brojeva, pa tako govoreći o Krnjeviću i Zorkinu kaže: »Mada su oboje bili u dobrim prijateljskim odnosima, ipak su

profesor farmakologije na Sveučilištu Montreal. Objavio je četrdesetak znanstvenih radova, a u mladosti je pisao pjesme, koje je objavio znatno kasnije (*Pjesma za veliko umiranje*, 2005. i *Porazi i srdžbe*, 2009).

*

Za razliku od Hrvata u domovini, kulturni i društveni život Hrvata izvan Hrvatske u najviše slučajeva nije se mogao normalno ni odvijati ni razvijati. Ljudi su se družili i sastajali uglavnom prema političkim afinitetima, što više u mnogim slučajevima prema odanosti pojedinom vođi. Ako smo u Hrvatskoj imali – mogli bismo reći, ali svakako bez nekih zlobnih primisli, »-ovce/-evce« (»frankovce«, »radićevoce«, »mačekovce«, »pavelićevce«, »titovce«, »tuđmanovce«...), onda je to bilo još izrazitije izvan Hrvatske.

Uz politiku su uglavnom još bili među istaknutim aktivnostima nogomet i folklor, sve to zajedno, znači, nedovoljno da čovjeku omogući barem normalno raspolaganje slobodnim vremenom. I u tome nam pogledu ovo Palaićovo djelo pruža primjeran uvid. Stranka kao svetinja, dužnost i hobby.

Ni u emigraciji, kao ni u Hrvatskoj pri teškim optužbama nisu se često imali dokazi u rukama, a znale su, posve neopravданo, pasti i teške riječi. Tako »stari radićevec Charly Banić« priređuje odulji pamflet na engleskome o svome dalnjem nečaku Zorkinu (»The Truth about Mladen Zorkin«), kojega je »dobavio u Kanadu«, a tvrdio je da je Zorkin »špijun i agent Tita i Titoslavića« (Palaić, 133). Palaić dabome napominje da je riječ o nedokumentiranu pamfletu, a ta boljka od koje su bolovala mnoga društva i organizacija izvan Hrvatske jugoslavenskim je komunističkim vlastima i te kako dobro odgovarala.

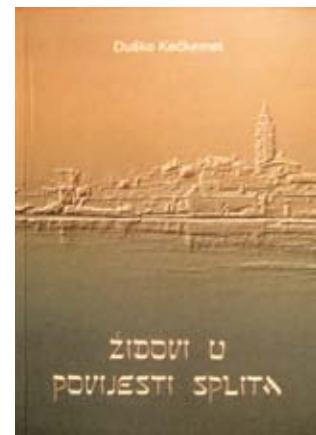
*

Uzme li se u obzir kako je sudionika osamdesetogodišnjega razvoja HSS-a u Kanadi sve to manje te kako se nestankom glavnih tvoraca događaja i zapisi o tim događajima gube, nije teško doći do zaključka kako bi – da Palaićeva knjiga nije napisana – trebala biti napisana. Palaić je znatno pridonio objektivnu pristupu novoj hrvatskoj povijesti, a istodobno pokazao da bi se povijest i drugih hrvatskih stranaka izvan Hrvatske trebala pisati prvenstveno na temelju pisanih zapisa. ↵

povremeno dolazili na vidjelo nezadovoljstvo konzervativci (!) između njih *dvoje*. (93, italic V. G.) Ili izraz: »bez obzira na gramatiku i punkciju« (24). Valja ispraviti i god. rođenja Mladena Giunija Zorkina, koja treba biti 1914., a ne 1903., kako stoji na str. 44.

Zdravka Jelaska Marjan

MALA ZAJEDNICA VRJEDNIH LJUDI



O značaju židovske manjine u razvoju pojedinih hrvatskih gradova napisano je više monografija. Iako židovska zajednica u Splitu nikad nije dostigla brojnost zajednica svojih sunarodnjaka u Osijeku ili Zagrebu, njezin doprinos razvoju Splita tijekom prošlosti bio je vrlo značajan. Nije stoga čudno da je o životu i djelovanju Židova u Splitu napisan veći broj radova, kako o povijesti zajednice tako i o pojedinim istaknutim osobama. Prvu povijest Židova u Splitu objavio je Grga Novak još daleke 1920. godine. Prvo izdanje knjige *Židovi u povijesti Splita* objavio je Duško Kečkemet 1971. godine. Nakon gotovo četrdeset godina objavljen je i drugo izdanie te knjige dopunjeno podacima koje je autor u međuvremenu prikupio.

Djelovanje židovske zajednice u Splitu poуздано se može pratiti tek od 16. stoljeća. Ipak, ima podataka koji upućuju i na njihovu raniju nazočnost. Autor pedantno bilježi sve podatke koji upućuju na vjerojatnu nazočnost Židova u antičkoj Saloni i srednjovjekovnom Splitu, zajedno s različitim interpretacijama tih podataka u historiografiji, navodeći i one koji su dokazivali židovsku nazočnost, ali i one koji su je osporavali. Posebno se zadržava na spornim pitanjima poput različitih tumačenja spomena srednjovjekovne splitske sinagoge. Naime, u više se sačuvanih dokumenata s kraja 14. stoljeća spominje zgrada tada poznata pod nazivom sinagoga, koja se nalazila kod vestibula Dioklecijanove palače. Iako sam naziv zgrade nije sporan jer ga potvrđuje više izvora, u historiografiji je ostalo sporno značenje tog naziva, jer se pod izrazom sinagoga u ranom srednjem vijeku, kada je zgrada vjerojatno dobila taj naziv, nije nužno moralu podrazumijevati židovska bogomolja, već je to mogla biti i svečana dvorana za sastanke, ali i kršćanska crkva.

Početkom 16. stoljeća u Splitu se naseljava veći broj Židova izbjeglih iz Španjolske. Se-

nat Mletačke Republike odobrio je splitskim Židovima 1527. godine niz povlastica, ustupaka i dozvola za obrt i trgovinu na veliko i na malo. Zanimljivo je istaknuti kako su ta odobrenja uslijedila kao priznanje za njihovu dotadašnju aktivnost i zasluge za razvoj splitske trgovine. Na naglo povećanje broja Židova u tadašnjem Splitu upućuje formiranje posebne udruge pod nazivom Università degli Ebrei, čije je djelovanje Mletačka Republika odobrila 1533. godine.

U to doba posebno se ističe lik Danijela Rodrigueza, ili kako ga Spiličani običavaju nazivati Danijela Rodrige, pokrštenoga španjolskog Židova, zaslužnog za osnutak splitske trgovačke skele. On se dugo bavio trgovinom između istoka i zapada, a za Veneciju je obavljao i neke diplomatske misije. Njegova nastojanja na podizanju trgovačke skele u Splitu bila su dugotrajna jer njegovi planovi nisu odmah našli na odobravanje, iako ih je obrazlagao gospodarskim i političkim razlozima. Prvi zahtjev za podizanje splitske skele podnio je mletačkom Senatu 1566. godine, ali nije dobio odobrenje. Stoga je radio na trgovini s Osmanskim Carstvom preko trgovačkog puta na Neretvi. Zanimljivo je da je Rodrigin prijedlog osim u Veneciji i na Neretvi našao i na osporavanja u samom Splitu, iako je nesumnjivo išao u korist razvoja grada. Novi prijedlog o osnivanju trgovačke skele i lazareta u Splitu podnio je mletačkim vlastima 1576. godine. Taj je prijedlog prihvaćen pa je Rodriги odobrena gradnja, iako ni ona nije protekla bez zastoja. Gradnja splitske carinarnice i prvog dijela lazareta dovršena je 1590. godine a službeno je splitska skela bila otvorena 1592. godine. Promet se brzo uhodao pa je kompleks poslije dva puta dograđivan i proširivan. Split se zahvaljujući tom projektu ubrzano razvijao sve do smanjivanja karavanskog prometa tijekom 18. stoljeća. Uz otvaranje skele vezani su i najstariji podaci o otvaranju prve poznate banke u Splitu, koja je

Autor

Duško Kečkemet

Naslov

Židovi u povijesti Splita

Nakladnik

**Židovska općina u Splitu, Split, 2010.
(drugo dopunjeno izdanje)**

Opseg

252 str.

kao i druge tadašnje banke bila u rukama Židova.

S procvatom trgovine povećavao se i broj stanovnika Splita, kao i broj židovskih naseljenika u gradu. Godine 1621. u Splitu je bilo trideset židovskih obitelji s gotovo 200 članova. Podaci o brojnosti židovske zajednice, njezinu statusu i ulozi u razvoju gospodarstva Splita sačuvani su u različitim mletačkim izvješćima. Broj židovskih obitelji tijekom razdoblja mletačke uprave mijenjao se, ali se uglavnom kretao u rasponu 20–30 obitelji s oko 200–300 članova. U to je vrijeme to prosječno bio deseti do dvadeseti dio ukupnog broja stanovnika grada s predgradima. Imovinske prilike tih obitelji bile su vrlo različite, a ovisile su o izvoru obiteljskih prihoda. Najimućniji su bili oni koji su se bavili velikom tranzitnom trgovinom. No, većina se bavila obrtom i trgovinom na malo u samom gradu. Među obrtnicima Židovi su se posebno isticali kao krojači i staretinari. U životu grada, posebno u teškim prilikama ratova i epidemija, isticali su se liječnici, poput Jude Lumbrosa, prvog upravitelja vojne bolnice u Splitu, osnovane 1657. godine. U doba ratova s Turcima splitski su Židovi sudjelovali u obrani grada, a često i u diplomatiskim misijama, kako tijekom sukoba tako i u napetim situacijama tijekom razdoblja mira.

Autor knjige osobito ističe podatke koji govore o svakodnevnom životu ističući kako su Židovi u tadašnjem Splitu živjeli znatno slobodnije nego u drugim europskim gradovima. Naime, u nekim su europskim zemljama tog doba bili progonjeni, dok su u onima s liberalnijim odnosom imali slobodu djelovanja, ali su bili odijeljeni od ostalih stanovnika i odjećom i mjestom stanovanja. U samoj Veneciji Židovi su uživali vjerske i poslovne slobode, ali su stanovati smjeli isključivo u Ghettu, uz različita ograničenja vezana za odijevanje i bavljenje nekim poslovima. No, u Splitu su tijekom 16. i 17. stoljeća živjeli u raznim dijelovima grada izmješani s ostalim stanovnicima, s kojima su se nesmetano družili, iako je bilo i onih koji to nisu odobravali. Tako prilike odlično ilustrira izvještaj splitskoga kneza Pietra Basadonne mletačkoj vlasti u kojoj se zgraža nad činjenicom da su u Splitu Židovi »raštrkani po cijelom gradu i imaju najljepše i najudobnije stanove. Njihova djeca mijesaju se redovito s kršćanskim i idu s njima po javnim trgovima i po svetim mjestima, a da se pri tom ne pazi, koji su od njih kršćani, a koji Židovi« (62). Ni neki drugi gradski kneževi koje je postavljala mletačka vlast nisu s odobravanjem gledali na takve prilike, kao ni dio splitskog plemstva. Ipak, one su dosta dugo potrajale. Tek 1778. godine dogоворom mletačkog providura za Dalmaciju s predstavnicima grada i gradskog plemstva odlučeno je da se i u Splitu organizira zatvoreni geto sa stražom. Kako su se u 18. stoljeću

gospodarske prilike počele pogoršavati zbog slabljenja trgovačkih veza, ratova i epidemija, odnosi kršćana prema Židovima pogoršavali su se. Kršćanski splitski trgovci, većinom talijanski doseljenici, nastojali su se oslobođiti konkurenциje židovskih trgovaca pa su stali tražiti da se na splitske Židove primijene i druga ograničenja koja su vrijedila za Židove u Mletcima, poput zabrane trgovanja živežnim namirnicama. Ipak, na stranu židovskih trgovaca stali su mnogi Splitčani jer su oni jamčili niže cijene namirnica i kvalitetniju opskrbu svim potrebnim namirnicama. Ukupno gledano, čak i tijekom 18. stoljeća kada je bilo mnogo znakova pogoršanja odnosa kršćana prema Židovima u Splitu, taj je odnos i dalje bio mnogo bolji nego u drugim gradovima, a splitski su Židovi još uvijek uživali i veća prava nego u samoj Veneciji.

Među različitim materijalnim spomenicima koji svjedoče o životu splitskih Židova posebno se ističe groblje na Marjanu, za koje autor navodi kako pripada među najstarije spomenike te vrste u svjetskim razmjerima. Stoga je uz opis sinagoge i geta značajan prostor u knjizi dobilo i to groblje, o kojem je autor 1973. godine objavio i posebnu knjižicu. Najstarije vijesti u pisanim izvorima o postojanju toga groblja potječu iz 16. stoljeća, a najstariji do danas sačuvani grobni natpis s pouzdanom datacijom iz 1717. godine, odnosno iz 5417. godine po židovskom računaju vremena.

Tijekom 19. stoljeća nastupile su brojne promjene u životu splitskih Židova. Osim političkih promjena koje su nastupile nakon pada Mletačke Republike, na njihov su život utjecale i gospodarske promjene, u prvom redu smanjivanje karavanskog prometa. U vrijeme austrijske vlasti židovsko stanovništvo u Splitu se u velikoj mjeri mijenjalo iseljavanjima starih i doseljavanjem novih obitelji. Iz tog su vremena sačuvane matične knjige koje je vodila židovska zajednica, pa je takve promjene moguće i detaljnije pratiti. Slabljenje tranzitne trgovine preko Splita dovelo je do iseljavanja značajnog broja židovskih obitelji u Trst. Samo u razdoblju od 1823. do 1878. godine iz Splita se iselilo pedeset židovskih obitelji. Uglavnom su to bile i najimućnije obitelji s najrazvijenijim međunarodnim vezama. Kako se ukupan broj stanovnika grada u tom razdoblju ipak povećavao, postotak židovskog stanovništva u ukupnom stanovništvu Splita bio je sve manji. Autor u knjizi donosi nekoliko popisa židovskih obitelji u Splitu s podacima o mjestima iseljavanja i s mjestima doseljavanja. Nakon austrijske okupacije Bosne i Hercegovine 1879. godine u Split se doselio veći broj židovskih obitelji iz Bosne, no ukupni broj židovskih obitelji ipak se smanjio jer je broj iseljenih bio veći od broja useljenih. Tako je na samom početku 20. stoljeća u Splitu bilo šezdeset židovskih kućanstava.

Uglavnom su bili nastanjeni unutar nekadašnjeg geta.

Veći broj sačuvanih izvora iz 19. stoljeća omogućio je autoru detaljnu rekonstrukciju svakodnevnog života splitskih Židova u to vrijeme, pa je u dijelu knjige koji je posvećen tom vremenu opisano funkcioniranje društvene organizacije, vjerski život, djelovanje različitih udruga s posebnim naglaskom na karitativnoj djelatnosti i naporima na uređenju i održavanju židovskoga groblja na Marjanu, rad svjetovne i vjerske škole, te kulturni doprinos životu tadašnjeg Splita. Posebno poglavje posvećeno je djelovanju Vida Morpurga, poznatog knjižara i vrijednog promicatelja narodnog preporoda u Dalmaciji, kao i inicijatora mnogobrojnih gospodarskih pothvata u korist cjelokupnog stanovništva Splita. Obnašao je različite javne dužnosti. Bio je dugogodišnji predsjednik splitske Trgovačke komore, a kao predstavnik Narodne stranke biran je za zastupnika u Dalmatinskom saboru i za člana Općinskog upraviteljstva Splita.

Na Mirovnoj konferenciji nakon Prvoga svjetskoga rata zajamčena je ravnopravnost svim nacionalnim manjinama uključujući i Židove. Odredbe o ravnopravnosti nacionalnih manjina u tadašnjoj Europi nisu se svuda jednako provodile, no položaj židovske manjine u Kraljevini Jugoslaviji bio je prilično dobar. U vezi s tim autor navodi zaključak tadašnjeg predsjednika splitske Židovske općine u kojem se ističe kako su u to vrijeme splitski Židovi uživali sva građanska prava, dok je odnos prema njihovoj vjeri bio krajnje obziran, kao nikada do tada. Ipak, iseljavanje židovskih obitelji iz Splita nastavljeno je i nakon Prvoga svjetskoga rata, a kako se broj stanovnika grada u tom razdoblju ubrzano povećavao, postotak židovskog stanovništva u ukupnom stanovništvu Splita bio je manji od 1%. Tu pojavu autor nije posebno analizirao i obrazložio za razliku od sličnih pojava u prijašnjim razdobljima. Kako nije naglasio ni da je od kraja XIX. stoljeća ponovno nastupio proces brzog rasta prometa splitske luke, neobična činjenica iseljavanja Židova unatoč bržem trgovačkom i općenito gospodarskom razvoju grada uoči Prvoga svjetskoga rata i neposredno nakon njega ostala je u ovoj knjizi gotovo skrivena. Ipak pažljiviji će čitatelj uočiti kako autor u popisu iz 1903. navodi 60 židovskih obitelji, a u popisu vođenom od 1918. godine dalje 37 židovskih obitelji, s tim što na popisu vođenom nakon Prvoga svjetskoga rata ima i 13 novodoseljenih obitelji, najviše iz Sarajeva i Novog Pazara. Stare obitelji koje su u Split došle s talijanskoga govornog područja ili su izumrle ili su se na talijanski prostor i vratile. Potkraj međuratnog razdoblja splitska je Židovska zajednica ipak zabilježila određen oporavak, što pokazuje i lagani porast broja članova.

Trgovina je i dalje ostala glavna gospodarska djelatnost splitskih Židova. Većina ih je vodila slikovite male trgovine, kojih se stariji Splitčani danas s nostalгијом sjećaju. Manji se broj bavio trgovinom na veliko, neki i u poslovnom partnerstvu s katoličkim obiteljima (Bronner-Dicker, Neumann-Čulić, Paschkes-Aljinović). Liberalni propisi koji su potkraj 19. stoljeća omogućili Židovima studiranje na sveučilištima tadašnje Austro-Ugarske Monarhije postali su u većoj mjeri vidljivi u razdoblju nakon I. svjetskog rata, kada je sve više splitskih Židova s akademskim titulama djelovalo u različitim profesijama. Među istaknutijim ličnostima međuratnog razdoblja autor posebnu pozornost posvećuje djelovanju inž. Viktora Morpurga, tadašnjeg predsjednika splitske Židovske općine. Njegovo zanimanje za povijest Židovske zajednice u Splitu njegovim je suvremenicima bilo slabo poznato, a njegov je vrijedan rad na prikupljanju i prepisivanju građe iz arhiva u Zadru, Veneciji i Rimu pravu potvrdu dobio tek nakon njegove smrti objavljuvanjem rada o djelovanju Danijela Rodrige i osnivanju splitske skele. Građdom koju je prikupio Viktor Morpurgo koristio se i autor knjige koju ovdje predstavljamo.

Knjigu zaključuju prikazi života splitskih Židova tijekom talijanske i njemačke okupacije u vrijeme Drugoga svjetskog rata zajedno s popisima stradalih. Uz mnogobrojne zabrane i diskriminirajuće zakone položaj Židova bio je bitno bolji pod talijanskom okupacijom nego pod njemačkom okupacijom, pa su se u Split i druga mjesta pod talijanskom vlašću početkom rata sklonile brojne izbjeglice, a domaći su im Židovi pomagali tijekom boravka u Dalmaciji i nastojanja da emigriraju dalje, u Italiju i Ameriku. Splitski Emigrantski odbor organizirao je i pomoć Židovima u logorima u sjevernoj Hrvatskoj. Jedini teški napad na splitske Židove pod talijanskom vlašću dogodio se sredinom lipnja 1942., kada je grupa fašista napala hram, batinala vjernike i uništavala imovinu. Tom je prilikom uništen i veći dio arhiva splitske Židovske općine, dok je manji dio s matičnim knjigama uspio sakriti i spasiti Viktor Morpurgo. Tijekom talijanske okupacije dio se splitskih Židova pridružio partizanskom pokretu. S njemačkom okupacijom nastupilo je tragično razdoblje stradanja u logorima. Autor navodi kako je rat preživjela tek jedna trećina splitskih Židova. Iako su oni poslijе obnovili svoje domove i hram, brojem je ta zajednica ostala malena. Ipak, ova knjiga svjedoči o tome kako brojnost i značaj nisu nešto između čega se može povlačiti znak jednakosti. ↗

Mirjana Polić Bobić

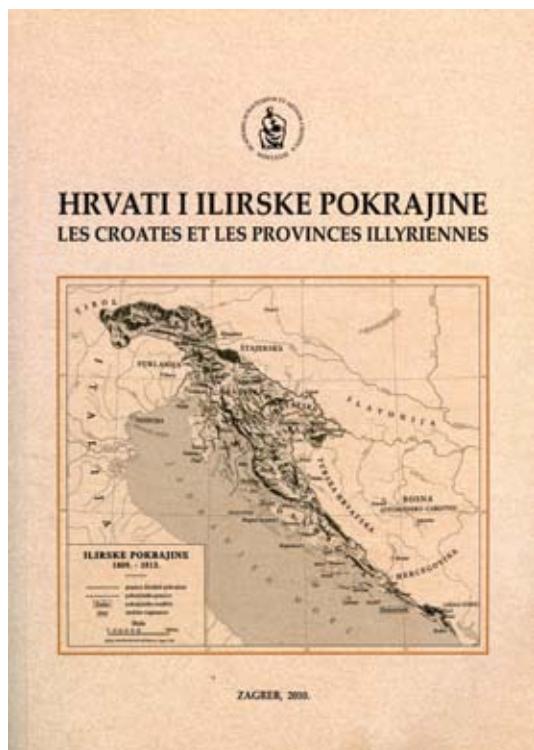
»HRVATI I ILIRSKE POKRAJINE 1809.–1813.«

**Urednik
Franjo Šanjek**

**Naslov
Hrvati i Ilirske
pokrajine 1809.–1813.
(skup i zbornik radova)**

**Nakladnik
HAZU, Zagreb, 2010.**

**Opseg
699 str.**



Međunarodni znanstveni skup »Hrvati i Ilirske pokrajine 1809.–1813.« održan je upravo o dvjestotoj obljetnici početka toga kratkotrajnog, ali važnog razdoblja u hrvatskoj povijesti u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Sveučilišta u Zadru u ranu jesen 2009. godine, u palači HAZU u Zagrebu (1. listopada) te na Sveučilištu u Zadru (2. i 3. listopada). Zbornik radova sa skupa, koji je objavila HAZU godinu dana poslije, 2010., dvojezičan je, francuski i hrvatski, a sadrži tekstove svih 48 izloženih podnosa te sve pozdravne govore kao i šest priloga u sažetcima. Zbornik je uredio Franjo Šanjek, jedan od suorganizatora skupa. Premda su od skupa i izlaska zbornika prošle dvije godine, slaba »vidljivost« izvan uskih krugova strukâ tako vrijeđna izdanja navodi nas da na te zamjerne istra-

živačke rezultate o promjenama koje je prostor Ilirske pokrajina u tom kratkom vremenu doživio, podastrte na hrvatskom i francuskom jeziku, upozorimo i šire čitateljstvo.

Sudionici na skupu bili su istraživači iz osam francuskih visokoškolskih i znanstvenoistraživačkih institucija (sveučilišta Paris IV–Sorbonne, Panthéon-Assas, Jean Monnet iz Saint-Etiennea, Toulouse, Bordeaux III, l'Ecole pratique des hautes études, pariški Institut Napoléon i Archives de l'armée de terre – Service historique de la Défense) te 11 hrvatskih: sveučilišta u Zagrebu, Zadru, Splitu, Puli i Rijeci, HAZU sa svojim institutima, Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni arhiv, Knjižnice grada Dubrovnika, Memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata i Institut za tehnologiju i komunikacije. Uza zastupljenost zaista mnogih znanstvenoistraživačkih sredina, skup, pa onda i zbornik radova, odlikuje višedisciplinarnost u pristupu temi te utemeljenost većine predstavljenih radova na dosad nepoznatim, manje poznatim ili nedovoljno poznatim primarnim izvorima.

Ilirske su provincije – podsjetimo se – nastale zato što je Habsburška Kruna nakon poraza kod Austerlitza 1805. godine morala Napoleonu Bonaparteu ustupiti dio prostora današnje Hrvatske i Slovenije koje je on objedinio u tu novu administrativnu cjelinu. One su *de facto* potrajale do kraja 1812., iako je Napoleonov maršal Marmont njima formalno upravljao do veljače 1813. godine. Naime, nakon Napoleonova poraza u Rusiji 1812. austrijske su postrojbe počele ponovno preuzimati vlast na tom prostoru, a Ilirske su pokrajine prestale postojati.

U zborniku radova pod naslovom »Francuzi i Hrvati u osviti XIX. stoljeća« objavljeni su radovi izloženi na prvom dijelu skupa održanom u Zagrebu 1. listopada 2009. Bilo je riječi o širokom europskom kontekstu u kojem su nastale Ilirske provincije, odnosno o složenosti pro-

mjena do kojih je napoleonskim ratovima došlo, a koje se po suđu Thierryja Lentza i još nekih istraživača nikako ne mogu svesti samo na te ratove, odnosno ratne operacije; većina pak sudionika tog dijela skupa iznijela je rezultate istraživanja primjene ili barem odraza glavnih odrednica napoleonovske politike, sljednice i osamnaestostoljetne misli i imperijalne ideje, na Ilirske pokrajine, te Napoleonovih planova za taj dio Europe, posebice za Hrvate u vojnem pogledu u njima i izvan njih (Jacques-Olivier Boudon, Vladimir Brnardić i dr.); obrađena je ekonomski politika napoleonovske vlasti za Ilirske pokrajine (Jean-Marc Olivier), »opis osvojene zemlje«, tj. obrada prostora prema talijanskim topografima i geografima za francusku vojnu upravu (Emmanuel Courrèges), u okviru koje je veoma zanimljivo ono što je Mithad Kozličić u svojem podnesku odredio kao »novo vojnostrateško vrednovanje jadranskog prostora«; obrađene su duboke gospodarske teškoće u kojima je bila Austrijska Monarhija prije poraza kod Austerlitza, a koje su u dobroj mjeri pridonijele tom porazu i stvaranju Ilirskih pokrajina (Ivan Filipović). Osim globalnog pogleda, izneseno je i nekoliko novih istraživanja o našoj povjesnici već dobro poznatih događaja, kao što su buna Poljičana protiv francuske uprave (Ante Nazor), hrvatsko-slavonski ustanci 1809. (Ladislav Dobrica), te jamačno najpoznatiji i zahvaljujući književnosti najprisutniji u hrvatskom kolektivnom imaginariju, prijetvorno francusko zaposjedanje i ukidanje Dubrovačke Republike 1808. (Vesna Čučić). Premda se iz gotovo svih podnesaka može iščitati i ona teže opipljiva, a uvijek intrigantna dimenzija predodžaba jednih (Francuza) o drugima (Hrvatima), nekoliko tekstova posvećeno je baš tom problemu: Željko Holjevac obradio je jedno hrvatsko viđenje, »kratko izpisane pomamne i kervotocne Francuzah smutnje« svećenika Jurja Antuna Belića Ligatića, Michel Kerautret govorio je o predodžbama koje su u francuskom imaginariju postojale prije stvaranja Ilirskih pokrajina zahvaljujući konzularnim izvješćima koja su s jadranskih obala pristizala još od XVI. stoljeća i mogućem utjecaju tog imaginarija na samu politiku i strategiju za razdoblje 1809–1813. Patrick Levačić dao je kritički pregled francuskih putopisa po Dalmaciji u Napoleonovo dobu iz pera veoma poznatih kao i nepoznatih autora, da-kle u razdoblju znatno dužem od postojanja samih pokrajina, povezujući i analizirajući povode, svrhu i različite aspekte tih tekstova u svjetlu interesa samih autora, ali i autoriteta za koje su katkad radili. Dočim su potonji tekstovi upravo primjeri (i) imagoloških istraživanja, praktički svi oni obrađuju ili se pozivaju na izvore koji čuvaju veliki potencijal i za taj, danas neobično prisutan pristup u istraživanjima sraza kultura kakav se nedvojbeno odvijao i u Ilirskim pokrajinama. Naime, uz nešto dokaza o danas općepoznatom pučkom imaginariju vezanom uz francusku intervenciju (sjetimo se frigijske kape i tadašnjega grafita: »Zakaj išli bi Hrvati, prot Francuzom vojuvati na savskoj obali kraj Zagreba) te samoinočnih općih mjesta o lošem glasu Hrvata kao vojnika Napoleonove velike vojske, poznavatelji stanja u Ilirskim pokrajinama odavna nastoje isticati zakonske i druge promjene koje je francuska uprava unijela i koje su bile preduvjet za modernizaciju tog dijela naše zemlje u kojoj je dotad, kako čitamo u Levačićevu podnesku, po riječima francuskog putopisca Charlesa Yriarte-a bilo »glađi, žedi i studeni«.

Taj aspekt, u zborniku naslovljen »Francuski doprinos modernizaciji Hrvatske«, obrađen je u čak 19 podnesaka iz svih

važnih očišta: povjesno-pravnoga (Marc Gjidara, Marko Petrk) povjesno-medicinskoga (Amir Muzur i Ante Škroboňa), gospodarskoga (Petar Strčić i Maja Polić), iz različitih aspekata uređenja društva kao što su mjeriteljstvo (Marija Zaninović Rumora), novčarstvo (Bože Mimica), izgradnje prometnica (Slobodan Kaštela, Ivan Dadić i Krešimir Vidović), kulturnoga (o općekulturalnim prilikama Tado Oršolić i dr., o arheološkim opažanjima i zapiscima Emilio Marin), iz nade-sve zanimljivog aspekta povijesti školstva i školskih priručnika na hrvatskom jeziku te francuskih i hrvatskih gramatika i rječnika (Ante Bralić, Vjekoslav Čosić, Vesna Grahovac-Pražić), iz aspekta povijesti tiska na hrvatskom jeziku, gdje je pomno obrađen slavni *Kragliski Dalmatin* s filološkog i povjesnoga gledišta, ali i njegova sadržaja i tadašnjega prosvjetiteljskog znanja (Diana Stolac, Josip Vidaković, Robert Bacalja), uloge takva tiska u društvu i odnosa francuske vlasti, navlastito maršala Marmonta prema toj sredini, a napose Crkvi i redovništvu (Đurđa Depierris-Šinko), odjeka francuskog upoznavanja s Hrvatima putem uprave u Ilirskim pokrajinama u Balzacovim romanima (Edi Miloš), itd. Posebice je za buduća istraživanja vrijedan prilog Emmanuela Pénicot-a o arhivskim izvorima francuskog ministarstva obrane o Ilirskim pokrajinama.

Uz taj dio, na zadarskom dijelu skupa bilo je riječi i o svem nizu problema i teškoća koje su tvorile svakodnevnicu svih segmenata kratkotrajnog postojanja Ilirskih pokrajina, odnosno o složenosti društvenog i političkog nasljeđa koje se je odjednom imalo ukalupiti u poredak veoma različite filozofije od dotadašnjih kojima je – svaki u svom dijelu – bio podložan. Tako je bilo riječi o integraciji Vojne Hrvatske, koju je francuski autor Jean-François Brun odredio kao »nemoguću« upravo zbog sraza posebnog mentaliteta i zakona nastalih u tradiciji jednakosti pred istim; o engleskoj blokadi jadranske obale u doba francuske uprave s posebnim obzirom na život ljudi u Istri i Rijeci u tim teškim okolnostima (Nevio Šetić); o pobuni ličkih i ogulinskih krajišnika u zadarskoj utvrdi protiv Francuz-a u korist Austrije te o utemeljenju te pobune u »kranjskom domoljublju« (Alexander Buczynski), o francuskim visokim časnicima u Ilirskim pokrajinama: maršalu Marmontu (Jean Tulard), Josephu Fouchéu (Emmanuel de Waresquel) itd.

Ovaj zbornik radova obiluje ilustracijama iz onoga vremena uzetima ih tadašnje periodike, crteža putopisaca ili časnika, zemljovidima koji naveliko olakšavaju praćenje sadržaja jednog dijela tekstova, donosi i više zanimljivih priloga u sažetcima (primjerice, o prisutnosti francuske vlasti u Ilirskim pokrajinama u hrvatskoj historiografiji i književnosti iz pera Stjepana Čosića, iz kojeg vidimo da sveobuhvatne analize Ilirskih pokrajina datiraju iz XIX. i početka XX. stoljeća), ali i mnoge druge. Mirne duše možemo utvrditi da je zbornik sveobuhvatan i da gotovo zaziva daljnje monodisciplinarne i interdisciplinarne studije o tom kratkom, ali važnom, a, neka nam bude dopušteno reći, u našoj stručnoj literaturi nešto slabije prisutnom povjesnom fenomenu. Spomenimo i da je zbornik doživio i hrvatsko i francusko predstavljanje: u Hrvatskoj je predstavljen 2011. u Splitu, Zadru i Rijeci, dočim je francuskoj akademskoj javnosti predstavljen 2. veljače 2012. u glavnoj vijećnici Sveučilišta Paris IV–Sorbonne. ↗

Helena Sablić Tomić

MOZAIK ZGUSNUTOG VREMENA

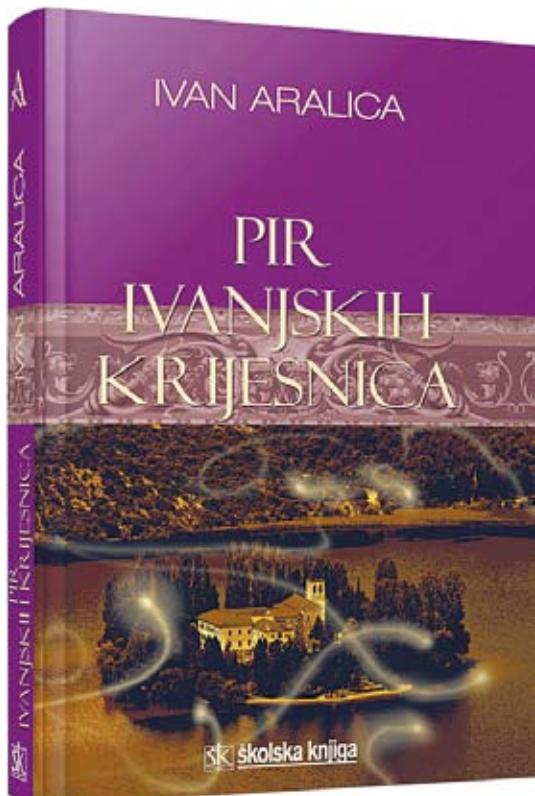
Autor
Ivan Aralica

Naslov
Pir ivanjskih krijesnica

Nakladnik
**Školska knjiga,
Zagreb, 2012.**

Opseg
191 str.

Cijena
129,00 kn



Čovjek i prostor

Ivan Aralica zbirku zapisa *Pir ivanjskih krijesnica* prvi je put objavio 1992., a nakon dvadeset godina u drugome njezinu izdanju osvježio ju je i proširio novim proznim minijaturama. Ova knjiga satkana je od sto pedeset i više »uspurnih« kraćih komentara svakodnevlja, nedatiranih dnevničkih zabilježaka, impresija u povodu nekoga događaja ili susreta, putopisnih zapažanja, skica za portret nekih pisaca (kritičan je u njima npr. prema Miroslavu Krleži i Predragu Matvejiću), glumaca (npr. Ene Begović), političara (Franje Tuđmana). Žanrovsk i ju nije jednostavno odrediti. U njoj su objavljeni zapisi u obliku

poslovičnih rečenica, pogovorne ili predgovorne eseističke interpretacije, anegdotalne mimeze i *short short storyja*. Na kojem god se mjestu ova knjiga otvorí, kao da iz nje prsne krije pišćeve biografije. Ono što su u Krležinu opusu *Dnevnići*, u Andrićevu *Znakovi pored puta*, to je Ivanu Aralici *Pir ivanjskih krijesnica*. Njegova duhovna autobiografija.

Može se stoga napisati kako se u njoj čitaju empirijsko-refleksivni tekstovi pisani u maniri *fragment radi fragmenta* jer su mnogi od njih pravi biseri narodne mudrosti. Zapisi su to i o naizgled običnim ljudima smještenim u prepoznatljive vremensko-prostorne koordinate Dalmatinske zagore, ali i većih hrvatskih (Šibenik, Zadar, Zagreb,...), europskih (talijanskih, francuskih, mađarskih,...) i američkih (Pittsburgh, New York, Los Angeles,...) gradova. Oni su i mikroskopični eseji, kako bi ih zasigurno odredio Matko Peić, koji popisuju različite ljudske egzistencije, u njima se mogu naći implicitni ili eksplicitni zapisi o smislu života čiju jednoznačnost itekako narušavaju detalji koji prizore iz svakodnevnog života dopunjaju nijansom ratnog i poratnog stanja u Hrvatskoj.

U *Piru ivanjskih krijesnica* pripovjedač je najčešće zaokupljen razmišljanjima o politici, čovjeku, ženi, o književnosti i umjetnosti, o procesu pisanja, o zbivanjima tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća, o društvenom i moralnom stanju u nacionalnom i europskom prostoru. Mogu se te prozne krijesnice čitati i kao neka vrsta intimnog dnevnika (posebice zadnjih desetak bilježaka) u kojem je Aralica nedvosmisleno progovorio o sebi bez obzira na to što u njima nastoji zaštititi vlastitu intimu kao i intimu posve nepoznatih osoba široj javnosti čije su životne istine često puta bile povod pisanju i sasvim time recepcijском iskrenju. Riječ je npr. o zapisu o mirnoći sudca Bracanovića, o mudrosti i iskustvu primanja u Banske dvore školskog nadzornika Tome Kalodera, o strahu i brizi za

sutrašnjicu djevojčice Barbare, o Ani Jurić i njenom optimizmu, o razrokoj sredovječnoj čuvareći zahoda, o susjedu Joli... Ono što je u tim prikazanim prizorima intimno tonirano sadržano je u pažljivo biranim, emotivno-jezgrovitim rečenicama.

Već sam naslov svojom asocijacijom vezanom uz narodni običaj paljenja vatre uoči svetkovine rođenja sv. Ivana Krstitelja nagovješćuje kako Aralica zapisima želi »zaštiti« od zaborava socijalne i političke mijene značajne za hrvatsku prošlost i sadašnjost. Kao što su 23. lipnja uvečer u hrvatskim krajevima postojali ivanjski običaji prikupljanja granja koje se zapali da bi ga zatim djeca preskakala, tako je pripovjedač ovih istina iz naroda imao nakanu vratiti ih narodu u maniri prosvjetitelja koji se kreće tragom vjerovanja prisutnog u nekim dijelovima Europe kako biljke prikupljene o ivanjskoj noći imaju čudesna ili ljekovita svojstva, a paljeni krijesovi štite ljudе od zlih duhova. Riječi su u ovoj zbirci one koje svojom uronjenošću i istinom imaju istu moć očuvanja tradicijskog i suvremenog senzibiliteta.

Opredjelujući se za neke od povijesnih tema, autor se bavi i afirmacijom mitskih mjesta kulture hrvatskoga naroda. Prikaz činjenica iz prošlosti nema u ovim proznim minijaturama svoju genezu u pitanju »zašto?«, nego se određeni sadržaj premješta iz dubine prošlosti u trenutke svakodnevљa kao posve opravdan, logičan, kada polemičan tekst. Araličina kritičnost vidljiva je u zapisu 18., u kojem o hrvatskoj poeziji kaže kako u njoj ne nalazi »pameti ni iskrenosti, samo vijavici odmetnutih riječi«, kao i u zapisu 142., u kojem piše o interpretaciji »neukog etnografa Vladimira Ardalića, života i običaja na selu s naglaskom na odnos muškarca i žene«. Mitsuči oblik njegova mišljenja posebno značenje daje podneblju/prostoru u čijem se ambijentu zbivaju određeni događaji koji postaju provodnicima emotivne energije samog autora. Većina tekstova posvećena je prostoru kao metaforičnom mjestu formiranja identiteta koji se odlikuje panoramskom perspektivom, ali detaljističkim pogledom koji govori o različitosti pojedinaca sličnih sloboda bez obzira na to kojemu rodu oni pripadali (hrvatskom, crnogorskom, njemačkom, mađarskom, srpskom, poljskom,...). Godine i teme kojima se ti tekstovi okreću raznolike su, ali svakako znače svojevrsne »svete dane«, označuju razdvojene linije u životu neke osobe ili prostora koji ju određuje. Intrigantan je na tome tragu zapis 143., koji je nastao kao autorova frankfurtska bilješka o odnosu Radovana Karadžića spram književnosti i politike.

Glavni je junak ovih proznih minijatura pisac koji osluškuje prostor kojim se kreće, ali i onaj u kojem boravi ili kojega se prisjeća preko govorenja drugih o slobodima u njemu. Pišući o svo-

jem iskustvu i spoznajama, a tragajući za odgovorom na pitanja životnog smisla, prolaznosti, trpljenja, suočavanja s bolom, strahovima, radošću, putnik Ivan Aralica prolazi kroz prostorno, vremenski i značenjski različite situacije. To njegovo duhovno putovanje omogućuje slojevito iščitavanje *Pira ivanjskih krijesnica* koje u dubinskom čitanju nastoji autorov nemir potaknut izvanjskim osjećajem diskontinuiteta preoblikovati u snažniju ukorijenjenost u nacionalnu osviđenost koja svijest o prošlosti i trenutačnom iskustvu treba što više zgusnuti i vratiti hrvatskim počelima. Kratki oblik tekstova zapisanih u dahu može opravdati smisao i neizgovorenih riječi kojima Aralica bez dvojbe iskazuje osobnu pripadnost onima koji teže svojim izvorima i svojoj hrvatskoj srži. U nedostatku srži vidi on najveći problem suvremenosti. On pak želi prikazati ljudsko iskustvo kao drvo iz 109. zapisu, ono na Visovcu; što dublje korijenje jablan ima, to će mu biti bujnija i zelenija krošnja: »I najzad, postoje mjesta uz koja je vezana predodžba o tišini, o miru i blagosti svake vrste, mjesta prema kojima teži srce, mašta i um čovjeka... Potpuna tišina, a tišine u toj tišini nema: šume vrhovi jablanova i šaš uz rijeku, valovi buljkaju uz obalu, pčele zuje liječeći od cvijeta do cvijeta, zrikavac zriče i cvrčak cvrči na kori jablanova debla. To je govor mira koji se na Visovcu susreće, to je govor tišine koji se tu može doživjeti!«. Korijen stabla jest identitet koji poništava vrijeme i udaljenosti, koji se može oduprijeti različitim »matavuljenjima«. To po njegovu mišljenju »znači spoznaju o vlastitoj nemoralnosti, koja se iskazuje na taj način što se ta nemoralnost projicira na drugoga kako bi se nosilac takve spoznaje obranio od nutarnjeg osjećaja ništavnosti« (zapis 110.).

Pisao je Ivan Aralica vrlo često da je Mediteranac koji se prepusta ljetnom lahoru, utihu i ljetopoti, do kojega dopire južni vjetar, ili da je čovjek koji se brani motivima prošlosti, čempresom i maslinom. Potvrde njegova mediteranizma ne treba tražiti u inventaru *Pira ivanjskih krijesnica*, u motivici ili u nekoj emocionalnoj i sentimentalnoj općenitosti. Mediteranizam će se naći u svjetlu riječi kratkoga daha koje u zapisima plijene, u njihovoj osobitosti koja je smještena u krvotok Zagore i priobalja. Njegova su svojstva utisnuta u duh izabralih osobnosti o kojima piše, što kod Aralice nije pitanje izbora, nego usuda. Ima stanovite logike govoriti o toj arheologiji, o iskopinama sa širokim polja ljudskih tragova i iskustva, o višim ili nižim, pličim ili dubljim stratigrapijama života, o oblicima punih tragedija vatre i nagriženih površina nacionalnog identiteta koje ovaj pir ivanjskih krijesnica na tren rasvjetljava. »Da se, kad je riječ o hrvatskoj samostalnosti, radilo o drugoj stvari. E, o toj smo drugoj stvari razgovarali te večeri, dok je jak vjetar dizao valove na jezeru Ammresee na čijoj je

Araličinu knjigu nije jednostavno žanrovske odrediti. U njoj su objavljeni zapis u obliku poslovničkih rečenica, pogovorne ili predgovorne eseističke interpretacije, anegdotalne mimoze i short storyja.

obali bio hotel i utvrdili da bi to drugo moglo biti u čovjekovoj potrebi za identitetom, drugim riječima, da se znade tko je i što je. U modernom svijetu identitet, osim imena i mesta podrijetla, obuhvaća i državu i narod i istoimenu kategoriju, što s nama do sada nije bio slučaj, pa nas je stalno boljelo što identitetu pridodajemo narod koji nema države i državu koju ne doživljavamo kao svoju.« (zapis 92.)

Suvremena usmena književnost

Tradicijski kulturni fenomeni, književnost osobito, ogledalo su najrazličitijih duhovnih i umjetničkih bogatstava prošlih naraštaja koja se zrcale u raznovrsnim i višestrukim vrijednostima o kojima pripovjedač progovara. Riječ je o kompleksnim pojavama u koje katkad ni samomu Aralici nije bilo lako proniknuti i jednoznačno ih opisati, čije su pojavnosti raznovrsne, a funkcije višestruke, posebice one estetske, didaktičke i općedruštvene. Stoga se uz rub gotovo svake prozne minijature prepoznaće osebujnost i karakter usmene književnosti u kojoj se krije Araličin pogled na njezino višestoljetno funkcioniranje kao neposredne komunikacije. U 34. zapisu čita se ovo: »Zapisujem ono iz suvremene usmene književnosti što ima značaj parabole, filozofske priče, ono što me privlači i u dokumentima, u povijesti i kronikama... U svakom slučaju mene vic radi vica ne zanima, mene zanima misao skrivena u njemu, njegova plastičnost i duhovnost«, dok u zapisu 106. priznaje kako je »opterećen navikama da pronikne od čega je i kako je što građeno, navikom koju mu je u nasljeđe ostavio njegov djed...«.

Većinom su u zbirci nizane zgusnute autorove misli i posve osobne asocijacije koje u sebi kriju niz poetičkih određenja *short short storyja*. One mogu zapanjiti, raspiriti, rasvjetliti i dirnuti kao nijedna druga književna vrsta pružajući životne, začuđujuće, letimične, ali nikako površne poglede na različite svjetove i različite ljude. U ovim odabranim proznim minijaturnama, koje čudesno idu jedna uz drugu ruku pod ruku, teme variraju od ideologije, preko opisa npr. svakodnevlja u životu jedne žene, do jednostavnih prikaza pripovjedačeve utopljenosti u zavičaju, kao i u bolni identitet pojedinca zapletenog međuljudskim odnosima ratnih devedesetih. Stilska se lepeza kreće od provokativnih iskaza i ironičnih opaski, preko duhovitih zapražanja i anegdotalnih prepričavanja pa sve do fino iznijansiranih zapisova o nadi, pogreškama, slutnjima ili pak o uživanju u životu.

Pir ivanjskih krijesnica doima se i kao tematsko skladiste materijala od kojeg može nastati neki novi roman ili novela. Tako npr. 37. zapis kao da je tematska jezgra iz koje je nastao roman *Tajna sarmatskog orla*. Počinje on riječima: »U stanu pećara Jeričevića našao sam mnogo hrvatskih grbova, od majolike, lima, kartona i drva... On je sada isključivo pećar, a nekada je, više nego pećar, bio keramičar. Dok je u nekoj javnoj novogradnji – kinu, kazalištu, domu kulture ili nečem sličnom – u Osijeku pločio prostrano predvorje, zapazio je da zelene pločice s oznakom Cremone na poledini imaju dvije nijanse, svjetliju i tamniju. Više da se igra nego da se podvaljuje, on je od svjetlih pločica pravio bijela, a od tamnih crvena polja hrvatskog grba... (Ovo sam zapisao prije petnaest godina, jednako kao i mnoge druge zapisne iz ove serije i na osnovi toga strukturirao sam roman *Tajna sarmatskog orla*).« U *Piru* je Aralica kritičniji spram drugih, a katkad je kritičan i spram sebe samoga, pa na jednome mjestu zapisuje: »Sad u vremena kad objav-

ljujem ovaj zapis, ima smisla upitati se nisu li oni što su pećara tjerali na robiju krivi što danas mnogi demonstriraju hrvatski grb u kući, na kapi, na prsima i rukavu, i ne kane ga lako otuđiti skinuti, ni onda kad ta demonstracija graniči s neukusom?«.

Posebice je dojmljiv zapis 87. o konju i njegovu gazdi. Konji su oblik postojanosti, ali od prvih smirenih konjanika do kasnijih sve nemirnijih i dramatičnih u njihovu se odnosu zbijava drama u trenutku kada jahača više nema. Od himničkoga do elegičnoga vodi put u kojem su konj i konjanik zatvoreni krug pitanja o ljudskom ponosu i sramotnom (samo)uništanju. Nema više traga umnosti i pravedne moći; samo tragovi raspada u tragičnu ljudsku krajoliku. »Konji, istina, ni u metafori nisu učitelji, konji su posvuda. Ali, čovjek ne mora ležati oduzet u postelji da bi poslušao konje. Od konja treba učiti kad si zdrav i konjski sve nevolje izdržati. Osim toga treba leći na zemlju i osluškivati. Dokle god ne zemlji ležiš, tvoji će konji odnekud dojezditi.«

Ivan Aralica čovjek je s mnogo poslovica u ustima, koji im je u jezgrovitu obliku uzdignuo život ne podižući pri tome svoj dar zgušnjavanja mita do doktrine, nego do čistoga oblika kako bi očuvao mit ljudskoga trajanja. Na tome je trag u zapisu 7. zabilježeno ovo: »Sve koje sam volio, moje su bogatstvo; sve koje sam morao mrziti, moje su siromaštvo«. Posljednjih desetak zapisova ima snažnu faktografsko-ispovjednu i programsko-humanističku funkciju. Blizina ih doživljenoga, kao i dnevnička intimizacija, čine stilski prozračnijima i moglo bi se reći estetski uspješnijima. U jednom se dahu čita uvodna, mnogostruk složena, rečenica 148. zapisova: »Jedna naša pjevačica zabavnih melodija, neobično darovita, u zrelim godinama, majka i supruga isto toliko dobra koliko i umjetnica, žena rijetke ljepote, visoka kao trstika, vitka, plesnog hoda i neobično izražajnih i pametnih očiju – odgovora novinaru na svakojaka pitanja, što je postao nepisani kodeks ponašanja između pjevača i novinara, pa među njima i na pitanje sjeća li se, sad kad je sretno udana žena i majka troje djece, svoje prve ljubavi«. Ove su prozne minijature često pisma i konkretna obraćanja, one postaju svjedocima teških istina i upozorenjima. Često je u njima imaginacija elegična, kao i sjećanje na ne tako davnu prošlost.

Međutim, istodobno u njima bukne i spoznaja o lažnom spokolu i licemjerju koje je potajno vrebalo u prividnoj harmoniji svakodnevlja, pa često puta ni sam Aralica ne zna hoće li neku bilješku koju nosi »uz se godinu dana ubilježiti u ove zapisove ili je zauvijek zaboraviti«. Nadilazeći granice žanrovske određenja, autor ispisuje prozne minijature nadahnute konkretnim susretima s ljudima, lokalitetima, umjetninama i kulturnim činjenicama. One su posljedica njegova umjetničkoga i književnoga mudrosti i vjere u tradiciju usmenog pripovijedanja. U njima je zadržana energija odličnog usmenog pripovjedača koji je istiniti priče što ih je ili čuo od drugih ili sam stvarao, uzimajući za predmet neki istiniti događaj u kojem je sudjelovalo ili čiji je svjedok bio, dopunjavao i dotjerivao prilikom svakoga ponovnog pričanja.

Čista jednostavnost

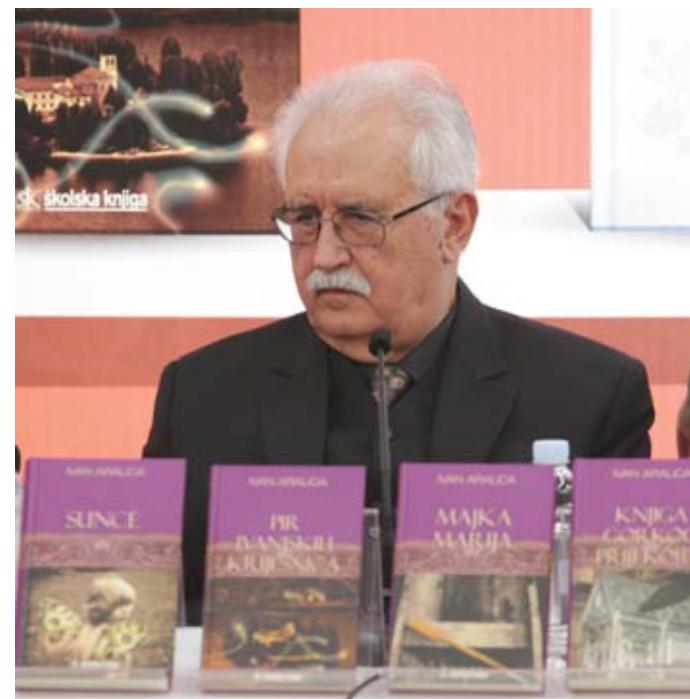
Pir ivanjskih krijesnica knjiga je koja okuplja prikaze trenutaka u kojima Aralica izbjegava opširnost i baroknost karakterističnu za svoju proznu poetiku. U njima on ustrajava na jednostavnosti, nepretencioznosti i zgusnutosti pripovijedanja

kao i na detaljističkoj deskripciji stvarnosti. Posebice su provokativni polemični zapisi o neobičnim ženskim sudbinama, o poduzetnim i različitim ženama jakoga emotivnoga karaktera i izražene osobnosti, kao što su oni o Ani, Suzani, Margariti, muslimanki iz Bjeljine ili o Židovki koja nosi duboku crninu. Stilski je dojmljiv početak 63. bilješke: »Ona koja mi je pričala ima krupne oči čiji je izraz nejasan«. Autor je snalažljiv i pronicav u promatranju ljudi i uočavanju posebnosti različitih ambijenata. Sklon detaljima, pripovjedač razotkriva ne samo mnogobrojne životne pojave nego i njihov duboko skriveni unutarnji smisao. I kao što je mogao sagledati svu veličinu i tragiku mnogih absurdnih situacija u kojima se nalaze pojedini njegovi junaci, Aralica je uspijevaо uočiti i ocrtati vrlo bolna pitanja neke pojedinačne egzistencije. Nekoliko njegovih zapisa (npr. 27., 67., 152.) pisani su u maniri maupassantovske prozne minijature, virtuozno i u jednom dahu. Govore oni o dubokoj slici ljudskih naravi upućujući na iskonske osobine zavičajnika, na njihov prkos i čvrstinu, ali i osobnu duboku osjećajnost i samoću. »Stanje od kojeg me, i kad ga gledam kao ponovljenu prošlost i kad ga doživljavam kao neponovljiv trenutak sadašnjosti, hvata tjeskoba kakva me nije hvatala, ni u jedno predvečerje, dok pada suton i dolazi samoća uz zapaljenu svjeću.« (zapis 152.)

Uz budljiva životna istinitost prikazana je s puno čiste jednostavnosti, duhovitosti, objektivnosti u prikazu i majstorske neposrednosti, pa se u 68. bilješki čita priča o bračnom paru koji se u sedamdesetpetim godinama života odlučio rastati. »Poslije rastave starac pride sudcu i pita ga: Htjeli ste znati zbog čega se rastavljamo? Da, potvrdi Pale. 'Gospodine sudče, reče starac, objesio se onaj koji nas je godinama mirio'. Tako vam ton pripovijedanja u biti je naslonjen na Araličino prizivanje sjećanja iz djetinjstva ili mladosti koje nije lišeno stanovitih elegičnih prizvuka, jer prošlost takve prizvuke često puta i sama izaziva. Pripovijedanje sadržava i nešto od blage ironije, u skladu sa samom temom, jer »obični smrtnici, a među njih ubrajam ljude koji nemaju običaj bilježiti svoja osjećanja, nikada neće spoznati da od osjećanja nema kvarljivije robe. Zato se oni iskreno ljute kad su ljuti, i iskreno se ushićuju kad su ushićeni. Ljudi pak svoja osjećanja bilježe, i oni koji imaju živo usmeno pamćenje o onom što ih je nekada uznosilo, neminovno će spoznati kvarljivost sjećanja.« (zapis 43.)

Kao portretist zbiljnosti devedesetih godina, posebice u pedesetak zapisa koji su naknadno svježe napisani za drugo izdanje *Pira ivanjskih kriješnica*, Aralica nudi pripovjedačke skice ljudskih udesa, njihovih radosti i patnji, njihovih stradanja i pothvata pišući tako i o »politici i mentalitetu 'bijelih čarapa'«. Taj niz proznih minijatura svijetli jasnim, iskričavim kriješnicama od riječi. U njima se uočavaju i njegove humorističke sklonosti. Katkad se one manifestiraju u piščevu dobroćudnu smijehu, a katkad se samo sluti prizvuk blage ironije. Nema sumnje, Aralica ima smisao za uobličavanje katkad bizarnih događaja, situacija i tipova. Recepčijski je poticajan njegov pogled na neke pojave i zbivanja u kojem sve vrv od ironičnog prikaza, kako pojedinaca tako i cijele sredine.

Zanimljiv je Araličin odnos prema fabuli ovih zapisa. U njima se zanemaruje široka priča, a sva se pažnja upućuje prema prikazu određene situacije ili neke osobe i okolnosti u kojima se ona nalazi bez nekih dužih priprema i objašnjenja. Autor je pri tome više promatrač nego analitičar: Zato u ovim zapisima i nema previše psihološkog toniranja, nego se jed-



nostavnim narativnim slikama upućuje na činjenicu s punim njezinim značenjem i smisлом. Promatraljući životne pojave i događaje osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća, Aralica kao da je sve više svjestan začaranoga kruga ljudske egzistencije, zatvorenoga kruga ljudskog života i njegovih absurdnih međa. Katkad se zadovoljava samo prikazom ljudske nemoći pred tim sudbinskim granicama povijesnosti, a katkad pribjegava ironiji kao sredstvu kojim plastičnije može prikazati pojedine situacije, često vedre, ali često (možda još i češće) besmislene i zato tužne. U perspektivi priče uvijek je na neki način sadržano ono što se naziva zgušnuto vrijeme, kako bi to rekao Gajo Peleš, o čemu govori i bilješka 94. koja označava semantičku supstrukturu *Pira ivanjskih kriješnica* sastavljenog od narativnih figura kojima tekst uspostavlja odnos s čitateljem i njegovim trenutkom sadašnjosti. Čitatelj na taj način uzima otkrivački odnos prema svijetu teksta koji mu se nadaje, svijetu u kojem se najčešće ne krije samo ono što jest, ili bi moglo biti, nego i ono što je bilo, ili će, možda, tek biti.

Pir ivanjskih kriješnica znači izvorište, tradiciju, trajnu pratilju i inspiraciju većim književnim formama. Njima se prenosi emocionalnost, obogaćuje se svjetonazor, u njima se neочекivano i intrigantno pretapaju različiti motivski, tematski, idejni, jezični, stilski i strukturni diskursi koji imaju nemjerljivu ulogu u očuvanju nacionalnog i vjerskog identiteta u suvremenome književno-povijesnom trenutku nadirućih globalizacijskih, unificiranih društvenih i kulturnih procesa.

Iz rečenica Ivana Aralice razvidno je mnogo toga, a ponajprije da se pisanje shvaća kao suradnja uma, srca i ruke, tj. transpozicija idejne stvarnosti koja pravovaljanim odabirom razvija misaonost u čijem je procesu pripovjedač medij, prijenosnik prošlosti i sadašnjosti preko kojega je proces pisanja radost, a pisanje užitak.

»Dok pričam svoje priče i bilježim svoje zapise, mislim: 'Bože, zar je to ono što će nadživjeti mene i sve moje, sve što sam gradio i učvršćivao, sve čemu sam se radovao i što sam volio vjerujući da je dugovječno? Od svega toga preživjet će najkrhkija stvar – moja riječ.« (zapis 77.)

Anica Vlašić-Anić

HRVATSKO GLAGOLJAŠTVO U EUROPSKOM OKRUŽJU



▲
Sudionici skupa ispred opatijske crkve sv. Lucije (rana hrvatska romanika 11–12. st.) u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku u kojoj je otkrivena *Baščanska ploča* iz oko 1100. g. (glagoljica prijelaznoga tipa iz oble u hrvatsku, uglatu). Foto: Sawa Miheev, Moskva

U povodu 110. obljetnice krčke Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskog instituta, pod visokim pokroviteljstvom Hrvatskoga sabora, 5. i 6. listopada 2012. u Krku na otoku Krku održan je Međunarodni znanstveni skup »Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju – Јадрански симпозијум посвећен је 110. годишњици Старијине«. Organizirali su ga Staroslavenski institut iz Zagreba, Krčka biskupija i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske te Grada Krka. Na svečanosti otvorenja 5. listopada u konferencijskoj dvorani hotela Dražica u Krku predstavnici svih spomenutih institucija pozdravnim su se govorima obratili svim uglednim uzvanicima, sudionicima i nazočnima. Po najavljenom programu radni dio skupa počeo je odmah nakon kratke stanke.

Iznimna važnost međunarodne znanstvene aktualizacije *Hrvatskoga glagoljaštva u europskom okružju* potvrđena je već samim održivom oko 30 znanstvenika iz Hrvatske, uz njih 18 iz inozemstva – Austrije (Institut für Slawistik der Universität Wien), Bugarske (Sofijski univerzitet »Sv. Kliment Ohridski«), Češke (Slovanský ústav Akademie Věd ČR, Praha), Italije (Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano; Università degli Studi »Roma Tre«, Roma; Università di Udine), Makedonije (Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje), Ruske Federacije (Institut za slavistiku Ruske akademije nauka, Moskva; Ruska Nacionalna biblioteka, Sankt-Peterburg) i Slovenije (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani). Održana izlaganja obilovala su bogatstvom raznolikosti novih znanstvenih prinosa, spoznajā, sintezā i otkrićā – kao rezultatā pomno promišljene primjene istraživačkih metoda, multidisciplinarne sinteze recentnih teorijskih dosega i objektivnih analitičkih pristupa brojnim aspektima europske kontekstualizacije hrvatskoga glagoljaštva. Stoga nimalo ne začuđuje za/vidno visok stupanj pozornosti s kojom ih je – beziznimno, od prvoga do posljednjega – pratio sve zainteresirani auditorij.

Jer, već prvim izlaganjem I. Petrović, *Hrvatska književnost srednjega vijeka u literarnoj civilizaciji latinske Europe – između Istočne i Zapadne kršćanske civilizacije*, odnosno dvaju književnih sustava *Slaviae orthodoxae* i *Slaviae romanae* – jasno je markirana pripadnost (tropisane i trojezične) hrvatske srednjovjekovne književnosti literarnomu sustavu i literarnoj civilizaciji srednjovjekovne Europe. Nesumnjivo je utemeljenost takve markacije potvrđena i književnopovjesno-tekstološkim analizama, višestruko poticajnim za čitatelje čiju bi duhovnu glad – čak i na distanci od nekoliko stoljeća civilizacijski »drukčijega« i »drugoga« – zasigurno mogli ne samo p(r)obuditi i osvježiti nego i svojim osebujnostima inspirirati broj-

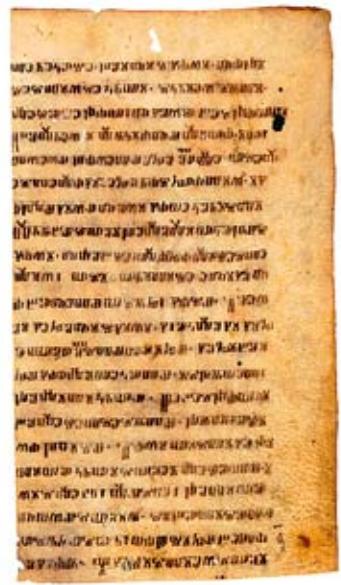
ni, iz pera vrsnih stručnjaka analizirani tekstovi u širokom dijapazonu: od hrvatskoglagoljske tradicije »*Žitja Konstantinova*« (G. Ziffer), preko dogmatsko-fantastične »*Priče o Premudrom Akiru*« (V. Badurina Stipčević) i staroslavenskoga izvornika *Čitanja o zlim ženama* (J. Reinhart), do hrvatskoglagoljskih *Bestijarijskih pabiraka u Akademijinim rukopisima* (A. Zarađija Kiš) i prikaza oplakivanja Isusove smrti u varijantama starohrvatskih *Marijinih plačeva* (J. Vučković).

Po mnogočemu jedinstven, neprolazno inspirativan fenomen hrvatskoga glagoljaštva osvještavan je u višesmjernoj kompleksnosti nekoliko stoljeća njegove europske kontekstualizacije: od razvoja *Glagoljske paleografije u europskom kontekstu* (M. Čunčić) kao sinteze niza tumačenja podrijetla i tipova glagoljskoga pisma u djelima glasovitih europskih i hrvatskih (paleo)slavista (Dobrovskoga, Vajs, Čiževskoga, Dobreva, Jončeva, Kopitara, Eckhardtova, Autyja, Jagića, Štefanića, Hamma, Fučića i dr.) – do najnovijih rezultata provedenih istraživanja *O zapadnim elementima u sinajskim glagoljskim rukopisima* (H. Miklas; D. Hürner); od *Leksika hrvatskoglagoljskoga psaltira u usporedbi s psaltrima makedonske redakcije* (M. Šimić i L. Makarijosa) – do *Grafematičke i grafetike Kožičićeva misala* (*Misal hruacki*) tiskanoga 1531. u Rijeci (M. Žagar, I. Eterović, B. Ceković); od *Glagoljskih spomenika XV. stoljeća u Sankt Peterburgu* važnih za proučavanje glagoljske pismenosti kao sastavnice općeslavenske kulture (S. O. Vivalova) i *Europskih vidika u istraživanjima Marije Pantelić* (Lj. Mokrović) – do *Hrvatskoglagoljskog notarijata u europskom kontekstu* (I. Botica; T. Galović). Analizirana je i jedinstvena pojava u katoličkim biskupijama u svijetu na smjeni 19. i 20. stoljeća – *Glagoljski spomen-natpisi postavljeni na nekim crkvama Splitsko-makarske nadbiskupije* (S. Kovačić), ispisani na križevima latinicom i glagoljicom na staroslavenskom jeziku: ANNO 1900. / JESUS CHRISTUS / DE-US HOMO / VIVIT, REGNAT, IMPERAT; kao i – *Talijansko-hrvatska polemika o glagoljici i vatikanska diplomacija početkom XX. stoljeća* (F. Velčić) koja je, izazvana zaključkom o osnivanju Staroslavenske akademije u Krku 1902. – završena odlukom Svetе Stolice u prilog stoljetnoj praksi staroslavenske liturgije na kvarnerskim otocima. Portretiran je i iznimian lik i djelo češkoga i europskoga slavista i teologa, profesora Karlova sveučilišta u Pragu Josipa Vajs (J. Bratulić), koji je – inspiriran dolaskom na Krk 1898. u svrhu proučavanja glagoljske tradicije i osnivanja Staroslavenske akademije (1902) – od

»učenika hrvatskih glagoljaša« ubrzo postao njihovim »učiteljem«.

Zamjetnu pozornost prisutnoga auditorija zaokupio je niz izvješća o najnovijim otkrićima glagoljskih natpisa, hrvatskoglagoljskih pergamentnih kodeksa i njihovih fragmenata te tiskanih glagoljskih izdanja u Europi i u Hrvatskoj. S. M. Miheev aktualizirao je *Staroruske glagoljske natpise: 11 novih otkrića iz Novgoroda* od kojih je većina iz 2. polovice XI. st. – fenomen novgorodske glagoljice o kojem iz natpisa lijevanim željeznim slovima na zidu male dvorane Matice hrvatske u Zagrebu ponešto saznaće svaki njezin posjetilac. Uz važnost hrvatskih glagoljskih spomenika, novoootkrivenih u posljednje vrijeme u Italiji (četiri kodeksa u Miljanu, Biblioteca Ambrosiana, i jedan u Vicenci, Biblioteca Civica Bertolini), K. Stančev istaknuo je i – perspektivnost istraživanja rukopisnih glagoljskih fragmenata koji se čuvaju u Rimu (Biblioteca Apostolica Vaticana) i Veneciji (Biblioteca Marciana). A. Nazor demistificirala je znanstveno-intrigantan »slučaj« *Još jednog primjerka rijetke glagoljske inkunabule – Brevijara Blaža Baromića iz 1493. godine* tiskane u znamenitoj tiskari A. Torresanija: identificirala ga je kao *original (nepotpuna) primjerka iz nürnbergске biblioteke, o čijem »iščeznuću« izvješćuje J. Šafařík 1842. g.* – nakon što se kao »šesti« primjerak (*u svijetu je sačuvanih samo pet!*) pojavio u jednom münchenskom antikvarijatu, a pribavljen je bio u Francuskoj kao – »ćirilska« (!) inkunabula. A. Vlašić-Anić predstavila je *Riječku zbirku FgCapVla – novoootkrivene glagoljske (11), latinske (30) i hebrejsko-aramejske (2) fragmente na pergameni*: rezultate vlastitih istraživanja glagoljice u 'Flaker/ovskim trapericama' (*Proza u trapericama!*) u 400-godišnjoj knjižnici riječkoga kapucinskoga samostana – koje je kao hommage »nomadu ljepote« hrvatske i svjetske rusistike i slavistike A. Flakeru imenovala kao »pergamente iz traperica«.

Europska kontekstualizacija hrvatskoga glagoljaštva s najraznorodnijih je aspekata osvijetljena još u mnogim nadasve zanimljivim i vrijednim lingvističkim znanstvenoistraživačkim prinosima brojnih sudionica i sudionika ovoga iznimno vrijednoga znanstvenog skupa. Sudeći već po sadržaju skraćenih, vremenski ograničenih konferencijskih izlaganja, najavljeni zbornik svih pristiglih radova – čija je znanstvena misao-vodilja inspirirana *hrvatskim glagoljaštvom u europskom okružju* – mogli bismo, s pravom, isčekivati kao još jedan vrijedan doprinos razvoju hrvatske i europske kroatistike i slavistike. ↗



▲
Fragment mudrih izreka FgCap VlaPr (recto), poč. 2. pol. XIII. st., najstarija hrvatskoglagoljska »pergamenta iz traperica« iz Riječke zbirke Fragmenta cappucinorum Vlašić. Foto: Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Branka Hlevnjak

KUĆA HRVATSKOG DIZAJNA

Promocija novostvorene udruge na
»diskontu kulture« 2012. godine



Zdjela Andree Bassi

Djela u potrazi za kupcem

Kuća hrvatskog dizajna jedan je od oblika skupnog djelovanja primijenjenih umjetnika i dizajnera koji ih vodi zajedničkom cilju senzibiliziranja javnosti za njihovo djelo i djelovanje. Mlade modne dizajnerice, fotografkinje, konceptualne umjetnice multimedijalnog razmišljanja poduprte od kolegica istomišljenica drugih generacija, kao i studija Tekstilno-tehnološkog fakulteta s kojeg su došle, odlučile su se na važan korak samopromocije, promidžbe unikatnih djela i dizajnerske estetike.

Postalo je razumljivo da se nitko izvan struke, izvan njih samih ne može i ne mora brinuti o upoznavanju šire javnosti s njihovim radom i djelom. Konkurenčija velikih robnih kuća uništila je mnoge domaće industrije, ali je jednako tako ugrozila i individualan rad. No, to ne znači da on nije vrijedan kupnje, posjedovanja, vrijedan u umjetničkom i potrošačkom smislu. Treba napokon skinuti i tu zabludu i *stigmu komercijalne*

da je sve što je potrošačko, što je namijenjeno trgovini, loše, ružno, kič. Naprotiv,

Svjetski primjeri visoke estetike i masovne potrošnje

Skandinavski dizajn, baš kao i japski, pokazao je u svjetskim razmjerima da je estetika jednostavnosti i praktičnosti provediva u skupljim i jeftinijim materijalima, ali se njezina osnovna likovna komponenta time nije narušila. Treba odmah reći da je njihov proboj na svjetsko tržište išao uz važnu i nezaobilaznu državnu, institucionalnu potporu međunarodnom izložbom (naravno u New Yorku). Još od vremena Hermanna Muthesiusa, čovjeka koji je razumio novo doba dvadesetog stoljeća, industrijalizaciju te »špijunirajući«, zapravo dobro proučivši englesku proizvodnju, otvorio put njemačkom dizajnu, uspostavio zanimanje dizajnera (Peter Behrens) a time i nukleus do danas najutjecajnije dizajnerske škole Bauhaus - izložba je bila način promicanja vrijednosti. Izložbe su još uvijek jedino mjesto informiranja uživo. Internet koji je stvorio brzu i pojačanu komunikaciju još uvek u stvarnosti ne može zamijeniti dodir i proporcije.

Već šezdesetih godina Umberto Eco, talijanski pisac i povjesničar umjetnosti, kritičar talijanskog dizajna, primijetio je da se Talijani izvrsno odijevaju u najmanjem mjestu kao i u Milenu i Rimu. Za takvo stanje stvari u svakidašnjici »krivce« se našlo u talijanskoj konfekciji, koja je razvijala dizajn i podupirala dizajnere, te se i u najjeftinijem materijalu nalazio lijep uzorak, a u kroju izvrstan rad. Nitko, čak da je i htio, nije mogao kupiti ništa loše, niti ružno, a modni su žurnali preuzeli na sebe ulogu odgojitelja ukusa nacije. Napokon kada je postmoder-

na osamdesetih godina porušila barijeru između masovnog proizvoda i unikata, između estetike primjenjene umjetnosti i dizajna, ponovno se talijanski dizajn (grupa Memphis) našao izložbom u New Yorku, kako bi pred novim likovnim centrom zapadnog svijeta promovirao tu novu »ludu« estetiku.

»Diskont kulture« u Moduloru

Ljetni »diskont kulture« u Moduloru 2012. bio je pravo mjesto za promociju Kuće hrvatskog dizajna, novostvorene udruge koja je krenula u najteže recesijsko doba promovirati primjenjenu umjetnost i dizajn te ju plasirati javnosti kao potrebu. Ako je pedesetih godina, tek što su se riješili kupnje hrane na bonove, svako drugo kućanstvo u Hrvatskoj posegnulo barem jednom za unikatnim šalicama, čašama, vazama, a svaka žena imala barem jedan kostimić sašiven iz unikatnog štofa, kao što se to u knjizi o šezdeset godina krovnoga hrvatskog udruženja primjenjenih umjetnika i dizajnera ULUPUH-a prisjeća fotografkinja (i sama legenda) Marija Braut, onda je za očekivati da se takvo što dogodi i danas. Druga su vremena - Turska i Kina odijevaju i opskrbljuju šalicama za vrlo male novce - ali opet ostaju oni trenutci potrebe da se barem za osobite prigode kupi nešto vrijedno i unikatno. Zahvalujemo Coco Chanel što nam je »dopustila« još od vremena art décoa nositi bijuteriju, pa se vrlo lijep nakit oblikovan i bez zlata i srebra, i bez dragoga kamenja, nosi zbog svoje privlačnosti i izazovnosti - iako je i ta tradicijska mogućnost bila povoljno ponuđena na diskontu kulture u Moduloru; primjerice tradicijski nakit Višnje Kmetić Wolf koji je izvirao iz »bakinje škrinjice«. Jednako tako fini porculan osobite lakoće i tananosti s pozlatom i originalnim ornamentom Andree Bassi potvrđivao je opciju suvremene i autorski originalne interpretacije europskog (i svjetskog) nasljeđa keramičkog suda, koji u našim krajevima nije nikada nažalost prelazio prag unikata.

U drugom segmentu ruralne tradicijske baštine mlada je dizajnerica Pupa Franca našla bogatstvo moguće inspiracije. Njezine su ogrlice i naušnice bile izrađene strpljivim i kvalitetnim kačkanjem, uz duhovito pridodane metalne dodatke. Anita Vrbanc Marković pokazala je da se gotovo ni od čega može oblikovati s punim učinkom raskoši. Upravo ta moć kojom umjetnici produhovljaju obične materijale vodi prema estetici visokih vrijednosti. Plemenito i fino obrađeno, premda robusno, drvo Smiljke Franić nakit je koji je izvrsno korespondirao s auto-ričinom slikom. Kukci Darinke Pinjuh, broševi, tako jednostavno oblikovani žicom s nešto vitrajnog ručno rađenog stakla, sletjeli su na crne



zavjesu Modulornog trijema, gdje se sušio bijeli veš oslikan rukom Dragutina Dade Kovačevića, dizajnera minimalističkog usmjerenja, poput Milene Rogulj, koja je izlagala svoje čiste i elegantne oblike bijelih haljin. Muško odijelo Tonija Rica i modne kreacije Andrijane Subotić Pjajčik (Etna Maar) upotpunjavali su sliku modnog dizajna kao realne mogućnosti života. Njima su se priključile i Mura Pehnec te najmlađa netom magistrantica TTF-a Diana Viljevac kao nove snage, koje, eto, pristižu svake godine.

▲
Kreacije Etna Maar
i Milene Rogulj

Internet kao obvezna informativna i prodajna destinacija

Posebnu je pozornost privlačila okrugla, poput ruže složena ekokožna torbica Danijele Bilić, modni detalj nosive originalnosti, koji je već počeo kružiti među djevojkama i ženicama, usmenim predajama, ali i internetski, kao nešto što na svaki način zaslužuje pozornost. Jednako tako Vesna Kutnjak i njezin brend SheShe Lee, koja je na vrlo originalan način spojila otmjenost ogrlici egipatske kraljice i bijuterijske dostupnosti te već time privukla medije i kupce, dostupna je informativno na internetu. Na diskontu kulture u Moduloru izlagala je, nažalost, samo mašne, koje su pak izvrsna i ljupka dosjetka kao mašne s kopčama za cipele (osobito balerinke) izvedene u raznim bojama i doslikane, te pružaju mogućnost svojim nositeljicama da jedne cipelice pretvore u brojne.

Na izložbi je predstavljen i originalan rad Tatjane Tkalcec, dizajn svjetiljke, koji na postmodernistički način kičasto čini ljupkim. Ponuda je bila velika i obuhvaćala je gotovo sve segmente primjenjene umjetnosti i dizajna. Bilo je lijeppo ući u jedan takav galerijsko-prodajni prostor koji se razlikovao koncepcijom od postojećih. Hoće li se Kuća hrvatskog dizajna modificirati kao prodajna galerija, kao što je to svojedobno

uspjelo dubrovačkoj »Galeriji Sebastijan«, prvoj koja je promovirala i poticala na oblikovanje i proizvodnju praktičnih predmeta, ili će domena ove udruge biti izložbena i projektna, to je stvar ciljeva i angažmana, napokon i mogućnosti osnivačica. No, svakako je danas internetska domena jedna od najvažnijih, premda još kod nas pomalo početnička.

Stephan Lupino i rustikalna obrada hrastovine

Gotovo nitko se danas ne bavi unikatnim oblikovanjem stolaca, osobito ne »prijestolja«, kako to čini Stephan Lupino. Zadivljen starom hrastovinom, za čijim certifikatom o starosti odlaže u Institut Ruđera Boškovića, obrađuje ju na svoj rustikalno-robustan način. Kombinirajući duboki reljef i u konačnom izgledu stolca metal, koji također ručno obrađuje, na čudan i dalek način podsjeća na kipara, majstora reljefa, Ivana Lesiaka. Ne toliko po rješenjima, jer se ovaj nikada nije bavio dizajnom, nego po strastima i grubosti, iz koje se iščitava poezija. Lupino je počeo opremati svoja glasovita fotografска ostvarenja okvirima iste teške hrastovine s reljefnim intervencijama, kao što oprema i slike dekorativnog i minimaliziranoga znakovnog i znakovitog sadržaja, kakvu je izložio uz stolicu-prijestolje na diskontu kulture. Sasvim sigurno da te luksuzne predmete može poželjeti kupac dubokog džepa za prostor visokog ranga.

Moda odijevanja kao inspiracija i kao poziv

Renata Vranyczany Azinović svoje je komorno kiparstvo autorski odredila upravo činjenicom da je odijelo na debeluškastim sredovječnim figurama ljudi postalo primarno. Tako je postala majstorica prevodenja materijala i dezena u keramiku i keramičke boje i glazure, ali ne toliko u tradiciji art déco koliko u suvremenom poimanju oblika. Određena duhovitost, pa i ironija, izvire iz nevelikih figura obvezno određenim »odijelima koja ih čine kakvi jesu«. Na izložbi u Moduloru nekoliko figura sunčalo se u različitim kupaćim kostimima na plaži, sa sunčanim naočalama ili bez njih, sa šeširom ili bez njega, sudjelujući tako dvostruko u izložbi; i kao komorna plastika i kao interpretacija mode odjevanja.

Izložbenom je prostoru dinamiku i pokretljivost stvarao video o Jadranki Bačić, jednoj od triju mama (Zlatka Bajs, Nina Režek) koje su odgojile brojne generacije modnih dizajnera. Autorka Korana Gjalski Filipović, završena studen-

tica TTF-a, snimila je likovni kolaž o Jadranki Bačić portretirajući ju na originalan način: dakle, ne kroz statičnu kameru i eventualni razgovor, nego kroz bezbroj zanimljivih i slikovitih predmeta kojima se Jadranka Bačić okružila u svom atelijeru i koji su postali dio nje same, simboli viđenja svijeta, predmeti promišljanja materijala, struktura, boja, osjećaja koje je prenosila na studente. Kako predaje predmet dezena, tako od prve godine nadalje pronalazi načina da studente potakne da se oslobođe stereotipnih rješenja te da kolažiraju bilo što i bilo čime, da stvaraju neočekivane strukture i multipliciraju slobodno oblike i boje koje će se nakon mnogo rada i truda, ali i slobodne igre, u konačnici dogoditi kao ljepota i originalnost. Upravo u tom duhu profesoričine metodologije nastao je ovaj kolaž koji u ritmu njezine omiljene pjesme *A mi manera* (Moj put) u izvedbi Gypsy Kingsa vrati i sklapa boje, pretapajući predmete u cjelinu, ponavljajući ih, oduzimajući im značenje pojedinačnog i doslovног, transponirajući ih tako u novi smisao, onaj i onakav kakav im približno daje Jadranka Bačić okružujući se njima. Nakon tog videa čini se da bi svaka druga interpretacija ovog atelijera bila krnja. Okružena brojnim predmetima, Jadranka Bačić im je oduvijek dala druga značenja, neraskidiva od cjelovitosti i smisla same likovnosti.

Pogled u visinu

Na verandi galerije Modulor izlagali su studenti Nine Režek, njih dvadesetak, ilustracije iz predmeta kostimografije, te tako izlistali brojne stranice kostimografske bajke: s likovima kraljica, vitezova, patuljaka, Ofelija i Aida; u raznovrsnim rukopisima osjetio se čar kazališta i velike mogućnosti budućih kostimografa.

Barbara Radelja napravila je instalaciju: postavila je postelju s jastukom za uzglavlje na koji se moglo prileći da bi se pogledom prema gore vidio cijeli niz njezinih modnih ilustracija. Tako je upravila pogled uvis svima koji su poželjeli vidjeti više, simbolično pogled optimističan, važan u ovom trenutku traženja, organiziranja i sagledavanja puta dalje...

Kuća hrvatskog dizajna svojom je prvom izložbom progovorila manifestno:

Ima li još prostora, fizičkog i duhovnog za naša djela? Mi još vjerujemo da je kreativnost najviši duhovni oblik humaniteta. Ovdje su na izložbi svjesno izmiješani razni pristupi, likovnosti, senzibiliteti, tehnike, načini, mediji, brenđovi, početnici. Svi još jednako vjerujemo da smo potrebni. Znamo da jedni drugima trebamo. Tu i danas, ovom društvu.

Halo, čujemo li se, vidimo, osjećamo? ↗

Ivan Golub
SIJAČ RADOŠTI

biblioteka
BIBLIOTEKA PODZVIZD

format: 12 x 29 cm

opseg: 149 str.

uvez broširan i prošiven

Matica hrvatska, 2012.

cijena: 70,00 kn

ISBN 978-953-150-984-8

Toma Podrug
Predvečer

MATICA HRVATSKA

Toma Podrug
PREDVEČER

biblioteka
BIBLIOTEKA PODZVIZD

format: 12 x 29 cm

opseg: 72 str.

uvez broširan i prošiven

Matica hrvatska, 2012.

cijena: 70,00 kn

ISBN 978-953-150-986-2

Pjesničkom zbirkom naslovljenom *Predvečer* Toma Podrug evidentno zaokružuje svoju lirsku i meditativnu dionicu. Iz perspektive već polustoljetnoga bavljenja pjesništvom još jednom se nagnije nad svojstva i sredstva discipline kojoj je posvetio veliki dio života. Naslovnina sintagma autora, koji je u poodmakloj dobi, svjesno upućuje na sutonska raspoloženja, na krepuskolarne ugođaje, na sjetna sfumata i melankolična zatamnjena, na svedene obrise stvari u intimističkoj, komornoj rasvjeti kasnih sati. Najnovije, deseto ili jedanaesto poetsko javljanje i stihovno ukoričavanje svjedoči kako je Toma Podrug, nakon ranih ekstatičnih i malo nadrealnih sintagmi i slika, tokom vremena ovlađao zrelim kontemplativnim iskazom i smirenim tonom razmatranja stečenih iskustava i neizbjegnih trauma postojanja.

Ivan Golub je prvi pjesnik izričito kršćanskog nadahnuća prihvaćen izvan užega vjerskog kruga u drugoj polovici 20. stoljeća, još u razdoblju određene ideološke dominacije materialističkoga, antispiritualističkog usmjerenja. Dva dijela knjige diferencirana su naslovima jake metafizičke nosivosti: »Pohod milostinji« i »Sijač radosti«, ali među njima nema većih razlika u intonaciji ili motivaciji. Kao čitatelji dvodijelnost knjige bolje osjećamo u podjeli između pjesama na standardu i pjesama na kajkavskom idiomu. Stihovi na kajkavskome su rjedi, narativniji, prigodniji, ali s njihovom pomoću najlakše ulazimo u dimenzije čistoće i pravotnosti, svežine i infantilne začudnosti, primamo svojstva i vrijednosti po kojima se Golubovo pjesništvo i najodređenije izdvojilo u nacionalnim razmjerima.

Igor Grbić
Izlazak u cvijet

MATICA HRVATSKA

Igor Grbić
IZLAZAK U CVIJET

biblioteka
BIBLIOTEKA PODZVIZD

format: 12 x 29 cm

opseg: 128 str.

uvez broširan i prošiven

Matica hrvatska, 2012.

cijena: 70,00 kn

ISBN 978-953-150-991-6

Igoru Grbiću ne trebaju poštapanja o tuđa iskustva: »od istosti se razlikujem samo slobom«, ali svoje pisanje – pa i u pjesmi u prozi – osobito rado olakša ležernošću zaigranosti (čak i čednim turpizmima spominjanja nužde i prdeža), a najradije grozdovima asonanci i spletovima rima: »jer najbolji je znak ustrajnost moje rime: još sve nije ja, još ja nisam svime.« Mogli bismo zaključiti kako njegovo pisanje vodi neodoljiva potreba obuhvaćanja izvanjskih fenomena i nutarnji diktat oblikovanja u zahtjevnim vezanim i (naizgled) nevezanim nakupinama gustih taloga. U međuvremenu je već ispisao opsežni ljubavni kanconijer Pjesme rađanja i umiranja, ali *Izlazak u cvijet* ostaje kao njegova zasad najadekvatnija poetska legitimacija.



ISBN: 1330-2493



9 771330 249001



01013